

LJUBOV JAKIMTŠUK
lagundamine

Ukraina keelest tõlkinud Maarja Kangro

idarindel muutuseta
kaua võib, muutuseta?
metall muutub enne surma kuumaks
aga inimene tema läbi külmaks

ärge rääkige mulle mingist Luhanskist
see on juba ammu ainult hansk
lu tasandasid punaseks asfaldiks
mu pantvangi võetud sõbrad –
ja too netsk, sinna ma ei pääse
et neid keldreist, varinguist ja vallide alt välja tassida

aga teie kirjutate värse, ilusaid nagu tikand
kirjutate ideaalselt siledaid värse
kõrget kuldset poeesiat
sõjast poeesiat ei saa
sõjast saab ainult lagundamisprotsessi
ainult trükitüüpe
ja kõik need on – brrr

Pervomaisk pommitati pervoks ja maiskiks
lõputuse justkui perversne maik
jälle lõppes seal sõda
aga rahu sellega ei alanud

a kus on mede baltsevo?
kus ta on, jee – baltsevo!
Sosjura seal enam ei sünni
ühtki inimest seal enam ei sünni

nüüd on mu silmapiir
kolmnurkne, kolmnurkne
ja päevalilled põllul on pea norgu lasknud
nad on tõmbunud mustaks ja kuivaks nagu minagi
juba vana, jube
ja enam pole ma Ljuba
kõigest ba

SERHI ŽADAN

Donbassi seened

Ukraina keelest tõlkinud Maarja Kangro

Kevadel upub Donbass uttu ja päike peidab end sokkade taga.
Seepärast pead seda kanti tundma,
teadma, kellega juttu teha.

See oli endise pumbatsehhi töötaja,
alkoholismist räsitud vennike.

“Meid,” ütles ta, kui tuttavaks saime, “pumbatsehhi töötajaid,
peeti alati proletariaadi eliidiks, saad aru, eliidiks.

Omal ajal, kui kõik omadega perse läks, lasid
paljud käed rüppe. Ainult pumbatsehhi töötajad
mitte, ainult meie mitte.

Me panime siis püsti kaevurite sõltumatu ametiühingu,
võtsime vana kombinaadi kolm korpust üle
ja hakkasime seal seeni kasvatama.”

“Kuidas seeni?” ei suutnud ma uskuda.

“Jah. Seeni. Tahtsime kasvatada meskaliiniga kaktust, aga kaktus siin
Donbassis ei kasva.

Tead, mis on põhiline, kui sa seeni kasvatad?

Põhiline on see, et sulle pähe hakkaks, täpselt nii, sõber, põhiline on,
et pähe hakkaks.

Meile hakkas, usu mind, ja praegugi hakkab pähe, võib-olla
seepärast, et me oleme ikkagi proletariaadi eliit.

Noh, see tähendab – võtsime kolm korpust üle ja külvasime sinna
oma seened.

Noh, ja seal – tööroõm, küünarnukitunne,
tead ise – see töösaavutuste tunne, mis purju teeb.

Aga mis põhiline – kõigile hakkab pähe! Kõigile hakkab pähe isegi ilma seenteta!

Probleemid algasid juba paari kuu pärast. Meil on siin karm rajoon, ise nägid, hiljuti põletati tankla maha, muuseas – miilits sai nad kõik kätte, nad ei jõudnud isegi paaki täis võtta, nii väga tahtsid nad seda maha põletada. Ja vat üks brigaad otsustas meile peale sõita, otsustas meie seened ära võtta, kujutad ette? Ma arvan, et iga teine oleks meie asemel paindunud, sihuke on siin kord – igaüks paindub, vastavalt oma sotsiaalsele staatusele.

Aga meie tulime kokku ja mõtlesime – hea küll, seened – see on hea, aga asi pole seentes ega küünarnukitundes, ega isegi mitte pumbatsehhis, kuigi ka see oli argument. Me lihtsalt mõtlesime – saak hakkab küpsema, meie seened pistavad pea välja, meie seened, hakkavad nii-öelda pead looma, ja mis me oma lastele räägime, kuidas me neile silma vaatame? On lihtsalt asju, mille eest sa pead vastutama, millest sa ei saa niisama lihtsalt lahti öelda. Vat sina vastutad oma penitsilliini eest, aga mina enda oma.

Ühesõnaga, võitlus käis otse seenekasvanduses. Seal me nad ka tükaks tegime. Ja kui nad seente pehmetele südametele kukkusid, mõtlesime me:

*Kõik, mis sa oma kätega teed, töötab sinu heaks.
Kõik, mis sa oma südametunnistusest läbi lased,
hakkab lööma su südame taktis.
Jäime sellele maale, et meie lastel
poleks kaugel meie haua käia.
See on meie vabaduse saar,
põllumajanduse
laienenud teadvus.
Penitsilliin ja Kalašnikov – kaks võitluse sümbolit,*

*Donbassi Castro viib partisanid
läbi uduste seenekasvanduste
Aasovi mereni.*

“Tead,” ütles ta, “öösel, kui kõik magama jäävad
ja tumedad maad imevad udu endasse,
tunnen ma isegi unes, kuidas maa liigub ümber päikese,
ma kuulan, kuulan, kuidas nad kasvavad –”

*Donbassi seemed, öö vaiksed kimäärid,
ilmudes tühjusest, kasvades välja kivisöest,
kuni südamed jäävad seisma nagu liftid öistes majades,
Donbassi seemed kasvavad ja kasvavad, laskmata
kõigil pettunudel ja äpardunudel kurbusest surra,
sest, vennas, kuni me oleme koos,
on keegi, kelle jaoks seda maad läbi kaevata,
leides ta soojast sisikonnast
surma musta värvi,
elu musta värvi.*

Lukoil

Kui jõuavad lihavõtted ja taevas muutub me vastu heatahtlikumaks,
võtavad kõik end kokku, lihavõtted, teadagi,
siis hakkavad surnud end maa sees ringi pöörama,
murdes küünarnukkidega külma savi.

Mul on tulnud sõpru matta,
ma tean, kuidas see on – sõpru maa sisse matta,
nagu koer konti,
oodates, millal taevas

su vastu heasoovlikumaks muutub.

Ja on sotsiaalseid gruppe,
kellele sellised rituaalid on eriti tähtsad,
ma pean eelkõige silmas kesktaseme äri.
Igaüks on juhtunud nägema,

milline hingesegadus haarab neid kohalikke
Vene gaasikompaniide esindajaid,
kui nad sõidavad kokku ääretutele
kalmistuväljadele, et kaevata maa sisse
veel üks läbitulistatud kopsudega vennas;

igauks on juhtunud kuulma nende südamete valju tagumist,
kui nad seisavad kirstu kõrval
ja kuivatavad oma ihnsaid pisaraid ja tatiseid ninu
oma Dolce ja Gabbana sisse
lürpides Hennessyd
    ühekordsetest
                  topsidest.

“Noh, Kolja,” ütlevad nad, “sinu ja me endi mälestuseks.
Offshore-äri otsatuil legendikel
langeme me unustuse külma koolmesse,
nagu metshaned sügisel, haavlid maksas.”

“Nii et,” peavad nad aru, “me
saadame oma venna
sellele pikale teele
Lukoili hiilgavasse Valhallasse?
Kes saadab teda
läbi puhastustule pimedate koobaste?”

“Tšikid,” ütlevad nad kõik, “tšikid,
talle on tšikke vaja,
häid tšikke,
kalleid ja kahjulike kommeteta,
nad soojendavad teda talvel,
jahutavad ta verd kevadel,
vasakule käele paneme platinablondi,
paremale käele paneme platinablondi,
nii et ta ei saa arugi, et ta surnud on.

Oh, see surm on territoorium, kuhu
me krediit ei ulatu.

Surm on nafta territoorium,
pesku nafta ta patud.

Tema jalutsisse paneme me kulda ja relva,
ja karusnaha ja peeneks jahvatatud pipra.

Tema vasakule käele paneme me ta uusima Nokia
ja tema paremale käele ehtsa õigeusu medaljoni Jeruusalemmast.

Aga peamine on tšikid, peamine on kaks plaatinatšikki.”

“Jaa, see on peamine,” nõustuvad kõik.

“Peamine,” nõustuvad tšikid.

“Peamine-peamine,” kiidab kirstust takka Kolja.

Me oleme kõik lihavõtete ajal sentimentaalsed.

Seisame ja ootame,

et surnud üles tõuseksid ja teispoolsusest siia tuleksid.

Eales pole huvi surma vastu nii suur

kui oma sõpru mattes.

Kui nad kolmandal päeval

surnukuuri uksele valvet peavad, kolmandal hommikul,

võidab ta viimaks surma läbi surma ja tuleb

krematooriumist välja nende juurde, näeb,

kuidas nad kõik jõuetult magavad

pärast kolmepäevast pummeldamist,

lamavad sealsamas murul,

täisoksendatud Dolce & Gabbanas.

Ja siis võtab ta vaikselt,

et mitte neid äratada,

ühelt neist

Nokia laadija

ja läheb tagasi

põrgusse

oma

blondiinide juurde.

SERHI ŽADAN (1974) on praegu ilmselt kõige tuntum noorema põlve ukraina luuletaja, kelle kuulsus on pärast kevadisi sündmusi üha kasvanud. Žadan on sündinud Luhanski oblastis Starobilskis ja elab praegu Harkivis, kus ta juba “oranži revolutsiooni” ajal linnaväljakul telklaagrit organiseeris. Selle aasta veebruari lõpus oli Žadan nende aktivistide hulgas, kes Harkivi provintsiavalitsuse hoone oma valdusse võtsid, kui pärast Janukovõtši põgenemist ka Harkivi linnapea koos kuberneriga mõneks ajaks Venemaale kadus. 1. märtsil jooksid Kremli-meelsed võitlejad hoonele tormi ja kokkupõrgete käigus sai vigastada ka Žadan, ehkki ta peahaavad polnud eluohtlikud.

Žadan on avaldanud kaheksa luulekogu ja sama palju proosaraamatuid; tema stiili kirjeldavad kaasmaalastest kriitikud “verbaalse *jazz*’ina”. Kui Žadani proosat peetakse poeetiliseks või džässilikuks, siis ta luuletekstid mõjuvad pigem narratiivitükkidest koosnevana, ehkki ta kirjutab kohati ka traditsioonilist riimis-rütmis luulet. Terav ühiskondlik tundlikkus, lihtne keel ja grotesk on Žadani luule iseloomulikud jooned, aga päris viimasel ajal täheldatakse ta loomingus liikumist teatava metafüüsilise paatose poole. Siinsed luuletused on pärit kogust “Maradona” (2007). Töölisperekonnast pärit luuletaja on ka ska-bändi Koerad Kosmoses (Собаки в Космоси) laulja ja Wikis on ta auhindade-nominatsioonide-stipendiumide nimekiri soliidsetl pikki.

Avaluuletuse autor LJUBOV JAKIMTŠUK (1985) on samuti pärit Luhanski oblastist. Ta sündis Pervomaiski linnas, mille selle aasta aprilli lõpus hõivasid separatistid (augustis võitsid Ukraina väed linna tagasi, aga raketirünnakutes kannatada saanud Pervomaisk on elanikest suuremalt jaolt tühjaks jooksnud). Jakimtšuk elab juba mitmendat aastat Kiievis, on saanud samuti mitu kirjandusauhinda ja on aktiivne kirjandussündmuste korraldaja. Suvel osales ta ajalehe Den korraldatud, Ukraina lõhestamise vastu suunatud videoprojektis “Donbass, kuula omi”.

Jakimtšukile meeldib mängida sõnade vormiga ja praegune luuletus, kus separatism ja lõhkumine väljenduvad nimedes, tekitas tõlkimisel mitmeid probleeme. Nii näiteks on ukraina keeles kohanime Debaltsevo lahtivõtmise märksa viljakam, kuna *de* tähendab ukraina keeles “kus”.

Volodõmõr Sosjura (1898–1965), kellele Jakimtšuki tekstis viidatakse, on Debaltsevos (ukraina k-s Debaltseve) sündinud ukraina luuletaja, kelle lüürilis-rahvuslikud tekstid on Ukraina koolihariduse elementaarne osa. Sosjura sai 1948. aastal Stalini preemia, aga ta luule rahvusmeelsus tõi talle hiljem palju pahandusi. Muide, ukraina kiriapildis langevad Sosjura (Сосюра) ja Saussure’i (Сосюр) nimekujud peaaegu täielikult kokku, kuid selliseid paratamatult tõlkimatuid, kavatsatud või kavatsemata assotsiatsioone on selles tekstis muidugi veel hulganisti.

M. K.

URMAS VADI

BALLETMEISTER

Katkend näidendist

1. pilt

On juuni keskpaik aastal 1940 Eesti Vabariigis. Redeliga puna-valge tuletõrjeauto kihutab mööda spordistaadioni. Auto sees, peal ja küljes ripuvad pritsimehed, kes hõiskavad, lehvitavad, keegi puhub pasunat, rahvas tervitab. Auto kõrval maabub keegi kaugushüppekasti, sealsamas on üks hiiglaslik naine, kes meeletu jõuga lennutab käest lahti vasara. Heite tulemust vaatavad ehmunult nii mõnedki mehed, naistest ja lastest rääkimata. Järgmised vasaraheitjad ongi autoga saabunud pritsimehed, kes on mundrid seljast maha visanud. Üks meestest on naise viskest häiritud.

Häiritud mees: Mehed, kui keegi meie omadest selle muti üle viskab, annab iga mees talle kümme krooni, nõus?

Pritsimhed: Nõus.

Häiritud mees: On mutt. Iga aasta.

Terve tuletõrjemeeskond kannab sinivalgetriibulisi pingul trikoosid, mis teevad need muidu tõsised ja suured mehed kuidagi kentsakaks, justkui töötaksid nad tsirkuses. Oma järjekorda ootavad Johannes ja Erik, kes on sitke, isegi jässaka kehaehitusega ning veidi kinnise olekuga. Erik teeb sojendusharjutusi, venitab lihaseid, tema venitusi vaatab tribüünilt tädi, Erik näeb, kuidas tädi vaatab, ning tädi lehvitab. Johannes seevastu on kuidagi imelik. Heidab pilgu taevasse ja seal, nagu ta oligi aimanud, et kohe juhtub midagi, et midagi on valesti – taevast on kolm päikest. Johannese juustest laskub ämblik ja jääb näo kohale rippuma. Johannes kohkub.

Erik: Johannes?... Johannes?

Johannes: Ah? Erik...

Erik: Jah.

Johannes tahaks nagu nii väga Erikule midagi öelda, aga siiski ei ütle. Ütleb hoopiski midagi muud.

Johannes: Saad sa enne mind olla?

Erik: Juhtus midagi või?

Johannes: Ei, aga... Ma pean lihtsalt korra ära käima.

Johannes lahkub kiiruga pritsimaja poole, vaatab veel korra tagasi. Ülejäänud mehed vaatavad, kuidas Johannes läheb, ja muigavad.

Keegi pritsimeestest: Johannes läheb oma tantsukursustele.

Erik seab end sisse, keerutab vasarat ja laseb selle siis karjatades lahti. Kõik jäävad hetkega vait ja vaatavad, millise võimsa kaarega vasar õhus vingudes lendab. Staadioni ääres seisavad, vaatavad ja sosistavad kaks pikkades hallides sügismantlites ning kaabudes meest. Eriku vasar aga lendab meeletu hooga, alles viimasel hetkel märkavad seda kaks halli meest ning ehmudes astuvad üks ühele, teine teisele poole. Vasar kukub täpselt nende vahele, haarates kaasa kamaka mulda ja muru. Hallid mehed taanduvad kiiruga, nagu poleks nad üksteist kunagi tundnudki. Eriku tädi, muidu vaoshoitud ja igati tasakaalukas, kargab püsti, plaksutab ja vehib.

2. pilt

Erik on teel pritsimajja, tädi käevangus. Teiste tuletõrjajate silme all tunneb kohmetu Erik, et tädi võib kohe-kohe muutuda ka piinlikult ülevoolavaks.

Tädi: Minu poiss, kuidas sa ikka viskasid!

Erik: Hea küll, tädi. Ma siis lähen.

Tulevad tuletõrjujad, annavad Erikule kümnekroonised.

Tädi: Mis kell sa tuled?

Erik: Seitsmeks vast.

Tädi: Ma teen siis söögi seitsmeks.

Erik läheb teistele järele, hakkab uksest sisse astuma, aga näeb midagi veidrat. Rohus sibab terve pesakond, ei, isegi rohkem, kümneid ja kümneid siile, kes on asjalikud ja rutakad, muudkui sibavad üksteise järel rodus, neil on kuhugi väga kiire. Erik jääb seda hetkeks vaatama ja läheb siis sisse.

Korraga märkab ta, et üks uks koridoris, mis alati on kinni, on nüüd irvakil. Ta läheb sellest uksest juba mööda, aga peatub siis ja tuleb tagasi. Erik avab ukse, mille peale on kirjutatud "Ladu", vaatab sisse. Toas seisavad reas punased labidad ja kirkad, teravatipulised panged, seinte ääres sadu meetreid rullis voolikuid. Erik tahab hakata juba ust sulgema, aga siis kuuleb korraga mingit mütsatust ja astub lattu sisse, üks hall kuju lipsab aknast välja.

Erik: On siin keegi?

Erik läheb edasi ja näeb voolikurullide taga lauda ning laua taga kedagi istumas. Veidi veelgi lähemale läinud, tunneb ta istujas ära Johannese, kelle kontuurid joonistuvad välja laualambi kumas.

Erik: Johannes, kuhu sa jäid. Näed, nad andsid mulle diplomi ja tädi kutsus sind õhtuks meile... Johannes, kuule...

Erik astub veelgi lähemale ja näeb, et Johannes, küünarnukid lauale toetatud, hoiab kõrva ääres telefonitoru, ta ees laual on kirjaplokk ja täitesulepea.

Erik: Johannes, kuule, mis sa teed siin?

Erik paneb Johannesele käe õlale, raputab veidi Johannest, mispeale Johannese pea teeb nõksaku ja kukub tooli seljatoele. Ta kõri on läbi

lõigatud. Erik ehmub, haarab laualt lambi, teise kätte satub labidas. Rapsides näitab ta valgust, komistab. Viimaks, veendudes, et selles ruumis peale tema ja läbilõigatud kõriga Johannese kedagi pole, paneb ta lambi tagasi lauale. Ta pilk jääb pidama telefonitorul, kust kostab kellegi häält. Ta tõstab toru kõrva äärde.

Erik: Hallo!

Hääl torust: Johannes, sina või?!

Erik: Jah.

Hääl torust: Kuula nüüd, mul ei ole enam aega. Venelased tulid hommikul üle piiri, valitsus astus tagasi. Kuuled ikka või!

Erik: Ma kuulen.

Hääl torust: Mine kohe meistri juurde. President on kadunud. Meil ei ole enam aega.

Erik: Ahah.

Hääl torust: Ja võta oma paberid ja mõõdud kaasa, kindlasti...

Hääl torust katkeb korraga nagu lõigatult.

Erik: Aga kus see meister elab...

Telefonist hakkab kostma kinnist tooni. Erik otsustab ruumist minema pääseda, hakkab taganema. Korraga haarab Johannese käsi Eriku hõlmast, ta ajab oma silmad veel vidukile, tema kõrist voolab iga sõna järel verd.

Johannes: Erik... Palun... kiiresti...

Johannese pea kukub jälle nõksaki üle toolileeni, aga käsi jääb Eriku kuuehõlma kinni, Erik proovib sellest vabaneda, hingeldab ja puhub. Võtab siis laualt paberid ja Johannese märkmed ja läheb uksest välja. Ise täiesti närvis, püüab ta meelde tuletada, mis ta telefonis kuulis ja mida üldse teha. Erik jõuab koridori ja otsustab siis teistele meestele ütleva minna. Jõuab rietusruumi ja leiab eest verised, kuulihavades pritsumehed, lebamas pinkidel ja põrandal. Ta taganeb ja jookseb mööda koridori. Uksel näeb ta aga vene sõdureid ja halle kujusid.

Teda märgatakse, ta pöördub ümber, hakkab jooksma.

Hall kuju: Dokumendid.

Erik hüppab aknast välja, sõdurid on kannul, üks kuul vihiseb temast mööda väga lähedalt. Erik tõmbub nurga taha, tõmbab pintsaku sirgu ja pintsaku seljale ilmub rahvuslikke motiive kasutades tikitud kiri: “Ballettmeister ja seitse rahvavaenlast”. Hetke pärast kiri kaob.

3. pilt

Hingeldav Erik, kes on hetkeks pääsenud, vaatab enda ümber. Kõik on korruga muutunud nagu halvas unenäos. Tänaval sõidavad tankid ja sõjaväeautod, kastides mundrites mehed, väsinud ja mustade nägudega. Nagu palju väikeseid loomi või putukaid. Erik seisab ja vaatab seda kohmetult nagu väike ja surmani kohkunud poiss. Üks auto jääb tema ees seisma, kabiini aken keritakse alla, keegi küsib Erikult midagi vene keeles. Erik taganeb, nagu ei saaks aru, raputab pead, hakkab siis jooksma. Mees autos rahmab käega ja sõidab minema. Erik aga jookseb, temaga hakkab kaasa jooksma üks pulstunud koer, siis veel üks, ja veel, palju kiimaseid koeri, Erik proovib neid maha raputada, see läheb vaevaliselt, üks suurematest koertest ajab end Eriku jala najal püsti, Erik kisub jala ära, jookseb edasi, kari koeri, mõned neist üksteise seljas, jäävad talle järele vaatama. Erik tõmbub ühte tagahoovi, puukuuris otsib ta Johannese laualt võetud paberilehed välja, lappab neid, leiab siis ühe aadressi, aga kuuleb hetk hiljem selja tagant kraginat. Erik peidab kiiruga paberi, keerab ehmudes ümber ja näeb, et tema selja taga oleva maja teisel korrusel kerkivad vaheldumisi aknani kolm vene sõjaväelase pead, kaovad ning kerkivad jälle. Peade küljes on sõdurite kehad, mis kolmekesi püsti, suurt vallatut rõõmu tundes, hüppavad võidu ühes abieluwoodis. Erik tõmbub puukuuri varju ja liigub vargsi hoovist välja. Ta on hirmunud, süda taob, ta tunneb endal kellegi pilku, keegi jälitab teda! Erik vaatab selja taha, kus on veel üks koer, siis jälle üks naine.

Mööda kõrvaltänavaid, sisehoove, üle plankude, liigub Erik paberil märgitud aadressi poole, nähes mõnd sõdurisalka, varjub ta trepikot-

ta. Hetkeks jääb ta seisma, kui ta pilk peatub Pika Hermanni tornil, kus lehvivad nii sinimustvalge kui punalipp. Pika Hermanni all või kõrval on ühes toas vuntside, prillide, mustade ülikondade ja valgete särkide, higiste laupadega närvilised mehed. Korraga ei kannata enam üks kikkhabemega mees välja, kargab püsti.

Kikkhabemega mees: Me peame midagi tegema, kohe!

Prillidega mees: Aga mida?

Kikkhabemega mees: Ükskõik mida. Midagigi! Me peame näitama, endile, lastele, ajaloole, et see, mis toimub, on okupatsioon. Aga meie ainult istume! Kaua me siin niimoodi istuda saame?

Keegi kolmas mees, kes tahaks ammu juba kodus olla: Jaan, ära nüüd... Parem on, kui me just midagi ei näita, oleme vaikselt edasi, sest varsti tulevad sakslased, löövad nad siit minema ja kõik on jälle nagu ennegi.

Kikkhabemega mees: Aga mis siis saab, kui kedagi ei tulegi?

Keegi kolmas mees, kes tahaks ammu juba kodus olla: Tulevad, kindlasti tulevad. Sakslased...

Kikkhabemega mees: Mida me siin istume! Me ei saa kõike lihtsalt vabatahtlikult ära anda.

Prillidega mees: Mida sina siis tahad?

Kikkhabemega mees: Vastuhakku! Kasvõi demonstratiivset.

Neljas mees: Kõik relvad on ära antud.

Kikkhabemega mees: Kasvõi üks pauk! Ja kus kurat meie president on!? Tema peab käsu andma!

Kõik läbisegi: Jaan, jäta... Ära hakka susima, sest mis see aitab kui...

Rahune. Pole vaja provotseerida... Võta konjakit...

Kikkhabemega mees: Mina pole veel midagi ära andnud!

Kikkhabemega mees võtab põuest revolvri, kõik jäävad korraga vait.

Keegi kolmas mees, kes tahaks ammu juba kodus olla: Jaan!

Kikkhabemega mees suunab revolvri toru selle suunas, kes tahab püsti tõusta.

Kikkhabemega mees: Mind te ei takista! Ma ei kavatse Eestit ilma ühegi pauguta ära anda... Äрге tulge!

Ta hoiab revolvri toru oma kaaslaste suunas seni, kuni on jõudnud ukseni. Ikka veel revolver ette sirutatud, teeb ta teise käega ukse lahti, tormab, justkui palavikus, välja ja täiest kõrist karjudes, ise edasi joostes hoiab revolvrit pea kohal ja paugutab, kuni jõuab välisukse. Keset Toompead, riigikoguhuone ees, jalad harkis, püssitoru vastu taevast suunatud, vajutab ta päästikule, aga selgub, et ta on koridoris juba terve trumli tühjaks tulistanud. Ta vajutab veel, aga pauku ei tule. Korraga vajub ta ära, jääb trepile kõssis istuma, nagu kõik oleks lõppenud. Siis aga tulevad vene sõdurid, on justkui mures selle väsinud ja kurnatud mehe pärast.

Sõdur1: Kas te vajate abi?

Sõdur2: Te olete nii kahvatu, kas juhtus midagi?

Sõdur1: Olete te haige?

Sõdur2: Kus te elate?

Kui kikkhabemega mees ikka veel midagi ei vasta, siis võtavad nad tal üks ühelt, teine teiselt poolt käe alt kinni ja talutavad sisse.

Kõike seda vaatab nurga tagant Erik. Õõnes tunne sees, liigub ta edasi. Üks kanalisatsioonikaevu luuk tõuseb mõni sentimeeter üles. Kellegi suured ja hirmunud silmad. Siis kohe vajub luuk jälle kinni.

4. pilt

Erik on jõudnud majani, mille tuulekoja küljes ripub plekist silt “Rätsep. Nõõp ja püksid”. Ta vaatab paberilehelt aadressi, see vastab maja omale, kahtleb, kas minna sisse või mitte, viimaks siiski läheb. Kõrvalmaja aknast on näha, kuidas kõõgis istuvad ümber laua vene sõdurid ja söövad suppi. Laua otsas on põllega perenaine, kes on hirmul ja naeratab.

Erik on trepikojas ja koputab uksele. Korterist kostab kellegi hää.

Meister: Sisse!

Erik tuleb läbi esiku tuppa. Laua taga on Meister, laud ise on igasugust sodi täis, pressraud, erinevad kangad, niidid, šabloonid, riidepuudel ripuvad veel pooleli olevad kleidid, püksid, särgid. Erik võtab mütsi peast.

Erik: Tere.

Meister, habetunud, juuksed ehk isegi võidunud, lõhnab odava hapu veini järgi, hammustab niidi läbi, vaatab üle õla ja kargab püsti. Tema olekus on midagi liialdatut, bravuurikat.

Meister: Mis teil oli?!

Erik: Minul?

Meister: Teie jah, mis oli? Püksid, pintsak, kleit? Aga enne kolme nädalat ei saa midagi.

Erik: Ma veel ei tea.

Meister: Aga mõelge! Istuge! Võtame need asjad eest ja istuge.

Meister võtab tugitoolilt paberirullid ja kuhjab nurka, lükkab Eriku istuma. Ise aga läheb laua juurde tagasi ja hakkab pükse viikima, nii et aurab. Erik tunneb end ebamugavalt, on juba kindel, et see koht on vale, ja proovib, ilma et Meister näeks, minema hiilida. Aga veel enne kui ta uksest välja saab, keerab Meister ümber.

Meister: Kuhu siis nüüd?

Erik: Ma hakkan minema.

Meister: Juba! Kuhu sa siis lähed?

Erik: Ma lähen vaatan mujale.

Meister: Ega teised kiiremini ei tee.

Erik: Kas teie olete meister?

Meister: Kes ma siis teie arvates olen?

Erik: Ma ei tea.

Meister: Mis te tulite nalja tegema või?!

Erik: Ei. Ma tulin oma sõbra Johannese pärast.

Meister: Ahah, sõber soovib ülikonda?

Erik: ... Jah.

Meister: Kus siis mõõdud on?

Erik: Te mõtlete... mõõdud?

Meister: Ilma mõõtudeta ei tee ma midagi.

Erik: Vaadake, asi on nii, et Johannes on surnud.

Meister: Surnud? Väga hea! Siis saab isegi kahe nädalaga. Sest õmb-lused on lihtsamad ja seljas ei pea nii hästi istuma, sest mis vahet sel on, kui tal seal kirstus kusagilt kisub... Aga ilma mõõtudeta ei tee ma ikkagi.

Erik võtab taskust klade ja ulatab Meistrile.

Erik: Palun.

Meister võtab kausta, läheb oma laua juurde, sobrab paberites. Erik kahtleb ikka veel, kahetseb juba, et siia tuli, et talle paberid andis, sest kindlasti on see täiesti suvaline joodikust rätsep... Aga siis keerab Meister ümber, ta on korruga muutunud, bravuurikus on kadunud, kas siis nähtud paberitest või millestki muust, ta on ülimalt tõsine, aga saladuslikkus on endiselt alles.

Meister: Kas te saksa keelt oskate?

Erik: Ei.

Meister: Vene keelt?

Erik: Oskan.

Meister: Kas te teate, mis dokumendid need on?

Erik: Ei.

Meister astub Erikule ebamugavalt lähedale.

Meister: Nii et sina siis tulid Johannese asemel?

Erik: ... Jah.

Meister: Väga hea. Tulge minuga kaasa.

Meister hakkab minema mööda kitsast keerdtreppi alumisele korrusele.

5. pilt

Kadrioru lossi hiiglaslik vannituba. Hele, valge ja lausa kiiskav, keset tuba vann, vannis president Päts. Ta on üleni vee all, silmad ja suu kinni. Aga vannitoa akna all, valge terrassi rinnatise peal, istub täiesti sobimatult, isegi proportsioonitult üks kukk, ajab kaela õieli ja kireb esimest korda. Ja kireb ka teist korda. Seda kuuleb vanni ka president ja selle peale ta ärkab hirmunult, võpatades, avab silmad, suu, kargab istuli, läkastab, näeb siis terrassil kukke ning korraga nagu taipab midagi, mis raskelt ja pöördumatult on tulnud sinna lossi, sinna vannituppa, kus ta on. Ta pöörab pilgu kukelt, sest tema tähelepanu haaravad koputused ukstel. Kindlalt, nagu teades, mis teda ees on ootamas, justkui sellega leppides, tõuseb ta vannist, kuivatab end, riietub ja läheb vannitoast välja nagu surma. Väärikalt, saunalina õlal. Uksel seisavad kaks hallis ülikonnas meest, kaabud näpu vahel, üks vene ohvitser, veidi eemal on valvel paar vene sõjaväelast.

Kaabu näpu vahel mees: Tervist, härra president.

President (ta ulatab kaabuga mehele käe, on selge, äraseletatud olekuga): Tere, härra president. Teie, jah. Kes on suurem, kas see, kes istub lauas, või see, kes teenib? Aga teie olete need, kes minu juure on jäänud, ja mina sean teile riigi, nagu minu Isa, kes mind on teeninud, selle mulle on seadnud. Et te kümbleksite minu vannis ja mõistaksite kohut Iisraeli kaheteistkümne suguharu üle.

Kaabuga mehed on presidendi jutust segaduses, tunnevad äraandja häbi ja alandust, vene ohvitser ei saa aga midagi aru ja teretab vene keeles.

Ohvitser (vene keeles): Tere päevast.

President vastab eesti keeles ja ulatab talle pidulikult saunalina.

President (eesti keeles): Võtke see ja jagage eneste vahel. Sest ma ütlen, mina ei joo viinapuu viljast enne, kui tuleb Jumala riik.

Ohvitser muutub juba kannatamatuks, annab hallidele meestele minekuks peaga märku. Kaabuga mees sekkub ikka veel häbenedes.

Kaabu näpu vahel mees: Vabandage, aga me peame minema.

Kaabu näpu vahel mees2: Teid oodatakse.

President: Just! Mind oodatakse!

Kaabudega hallid mehed, ohvitser, president, kõige viimasena sõdurid hakkavad liikuma, kuid hetkeks president peatub ning kuulatab ja ajab nimetissõrme püsti. Terrassil laulab kukk kolmandat korda.

President: Kolm.

President hakkab liikuma, teised järgnevad talle, aga enne veel viskab ohvitser saunalina vihaselt oma selja taga seisvale sõdurile vastu rindu, kes jääb siis teistest maha ja vaatab saunalina nagu mingit vihjet. Nüüd lähevad nad lossist välja, ukse ees ootab läikivmust auto. Trepil seisab lossi teenijaskond. President läheb neist ühe vana ja väikese naise juurde, kes püüab nuttu tagasi hoida, ja justkui õnnistades suudleb president teda pealaele. Siis läheb president edasi ja surub tuletõrje-ülem Johannese kätt, embab ja sosistab.

President: Võta pesukorvist koodid ja vii Meistrile.

Juurde astub ohvitser.

Ohvitser: On aeg.

President: On aeg minna ja aeg tulla.

Avatakse auto ukсед. President istub kahe halli mehe vahele tagaistmele, ohvitser juhi kõrvale ja tõmbab ukse pauguga kinni. Aga enne veel kui auto saab paigalt, peatab president neid, pöördub ohvitseri poole ja küsib vene keeles.

President: Vabandage mind, kas te võiksite mulle öelda, mitu päikest on taevas?

Ohvitser (autojuhile): Sõidame.

President vaatab veel korraks auto tagaaknast välja ja lehvitab. Teenijaskond lehvitab vastu. Kui aga liikuda mööda koridori, teenijaskonnast mööda, tagasi presidendi vannitoani, siis näeme, et selle ukse taga on vene sõdur, kellele ohvitser viskas saunalina. Ta istub nüüd vannis koos kümnete ja kümnete sõduritega, üks väiksem sõdur on mahtunud isegi presidendi kraanikaussi. Nad laulavad võimsalt, aga valesti katkendit Boris Godunovi tuntud ooperist.

President vaatab ikka veel autoaknast, ei lehvita enam, vaatab ja vaatab ja korraga hakkab autoaken koomale tõmbuma, püstloodis triibud jagavad aknaklaasi kolmeks ja korraga ei olegi ta enam autos, aga sõidab ikka veel, see on vist rong, väikesest trellitatud aknast mahub paistma vaid keskmine osa presidendi näost, jah, see on rong, presidendi nägu koos aknaga sõidab eest ära, kümned ja kümned vagunid ees ja taga kihutavad keset tühjust.

6. pilt

Erik on Meistri järel jõudnud alumisele korrusele. Seal on üksteise ees ja taga kõrvuti reas kümneid õmblusmasinaid ja triikimislaudu. Nende taga on tüsedad naised ja vuristavad masinatega. Erik seisab keset tuba ega saa ikka veel aru, mis toimub. Üks naine hakkab võtma mõõte, teine kirjutab üles, kõik käib meistri dikteerimisel.

Meister: Tõstke käed üles. Nii, väga hea, väga...

Õmblejanna: Kolmkümmend kaks, viisteist, viiskümmend neli.

Meister: Võite alla tagasi lasta.

Meister laseb võtta vööümbermõõdu.

Meister: Särk ja vest ja kuub on parajad, aga Johannese püksid jäävad teile lühikeseks. Kuidas teil nii pikad jalad on?

Erik: Ma ei saa nüüd hästi aru, ma andsin teile kõik paberid, mis ma leidsin, ütlesin, mida ma kuulsin. Mulle ei ole Johannese pükse vaja.

Ma hakkam nüüd minema.

Meister: Kuidas ei ole vaja! Kas teil on Tahkuranna rahvariidepüksid ja põlvikud?

Erik: Ei ole.

Meister: Mis te siis räägite, ei ole vaja! Kuulake nüüd! See, mida te telefonis kuulsite, on tõsi. Valitsus on tagasi astunud, president on arreteeritud. Arreteerimise orderis süüdistatakse teda suhete omamises Saksamaa diplomaatiliste ja sõjaliste ringkondadega ning seotuses Nõukogude Liidu vastase luuretegevusega. Kõigi meie andmete kohaselt asub ta hetkel Ufaa sisevanglas ning viiakse üle Kaasani vaimuhaiglasse. Paljud meie endise valitsuse liikmetest on põgenenud Šveitsi, kus on moodustamisel Eesti Vabariigi varivalitsus. Johannese ülesandeks on koos oma kaaskonnaga vabastada president ja aidata tal jõuda Šveitsi, sest ilma temata ei sünni midagi. Johannes annab talle vajalikud koodid.

Erik: Jah, aga Johannes on ju surnud.

Meister: Aga teie ei ole. Ja lähete tema asemel.

Erik: Ei, mina, ma ei saa, tõesti, ma ei oska, kindlasti mitte.

Üks paksudest õmblejannadest: Andke oma dokumendid.

Erik võtab taskust oma dokumendid ja ulatab need resoluutsele naisele. Seejärel läheb Eriku isikutunnistus ühe triikrauaga naise kätte ja see vajutab kuuma pressraua isikutunnistusele. Aurab.

Käärid naise käes lõikavad musta riidet ümber Eriku jala, teevad tiiru säärele peale ja lõikavadki altpoolt põlve püksisääred läbi. Erik on rietatud rahvariietesse, aga on ilmselge, et peale jalgade on ta ka kogu kehalt Johannesest nii pikem kui laiem.

Meister: Las olla põlvpüksid, ega sellest ei ole midagi. Ikkagi Tahkuranna riided.

Erik: Milleks mulle need riided?

Meister: Selle järgi tunneb president teid ära ja teab, kellega tegu. Ta on nimelt Tahkurannas sündinud. Nendes muustrites on tema jaoks koodid, mida ta vajab. Ja on parem, kui teie ise nendest koodidest midagi ei tea, sest siis ei saa te neid ka välja rääkida. Kuidas istub?

Erik: Natuke, siit kisub.

Õmblejanna: Pole viga, küll ta annab järele.

Meister: Teie ülesanne on jõuda Kaasanisse, aidata president haiglast välja ja toimetada ta Gruusiasse, seal tullakse teile juba vastu. Ja sealt edasi Šveitsi. Edasised juhised leiate kohvrast. Te peate hankima endale relvad, lihtsalt igaks juhuks, ning jõudma presidendiga Gruusiasse. Teiega tuleb kaasa kolm inimest, te kohtute nendega rongis.

Erik: Aga kui keegi hakkab uurima, miks me sinna läheme, kes me oleme?

Meister: Väga hea, et te ise selleni jõudsite! Teie liikumine on täiesti ohutu. See on ametlikult vormistatud kui kontsertreis.

Erik: Kontsertreis?

Meister: Tantsuansambel Sõlekese kontsertreis.

Erik: Sõlekese!?

Meister: Te liigute ilma midagi varjamata läbi Venemaa nagu rahvatantsijad. Keegi ei saa teid mitte milleski kahtlustada. Teist saab relvastatud vastupanuliikumine, mis on varjunud tantsuansambli Sõleke taha.

Meister tõmbab oma triikimislaua lahti, seal on maailma kaart, ning ajab nõöpnõelaga järge.

Meister: Esmalt sõidate te rongiga läbi Moskva Nižni Novgorodi ja teie kontsert on kavandatud Kaasanis.

Erik: Mis kuradi kontsert!

Meister: Tantsuetendus. Ja teie olete Vanemuise teatri ballettmeister.

Erik: Mis ballettmeister! Mina küll tantsima ei hakka, ma ei oskagi tantsida, ma pole isegi valssi tantsinud.

Meister: Ega te ei peagi tantsima. Teised kolm Sõlekese liiget on professionaalsed tantsijad.

Erik: Ei, ma pole nõus!

Meister tuleb oma läikiva nina ja hapu hingeõhuga peaaegu Eriku nina vastu. Igasugune veiderdamine on kadunud

Meister: Aga kes siis!? Kes peaks seisma Eesti riigi ja rahva püsijäämise eest? Meid on ootamas genotsiid. Kui me ei suuda uut valitsust

moodustada, ja ilma oma presidendita me seda ei suuda, on meil kõigil lõpp. Ka teil.

Erik: Mina olen lihtsalt tuletõrjuja!

Meister: See ongi tulekahju!

Erik: Te ei tunnegi mind, ja te tahate mind saata Kaasanisse presidenti vabastama. Ma pole elu sees Eestistki välja saanud.

Meister: Meie ei tunne teid? Selma!

Sama naine, kes mõõte ütles, loeb nagu paberilt Eriku eluloolisi andmeid.

Õmblejanna: Erik Taluste, sündinud tuhande üheksasaja seitsmenda aasta viiendal juunil Keilas, vanemad surnud, elab tädiga, pikkus sada üheksakümmend kaks sentimeetrit, kaal üheksakümmend neli kilo, suudab operatiivselt käituda pingelistes situatsioonides, kolmekümne teisel aastal Eesti meister poksis, seljal poolkuukujuline arm, lapsi ei ole, abielus ei ole, pruuti ei ole.

Korraga jäävad kõik õmblusmasinad, mis enne tärisesid ühtlase foonina, seisma, vargsi vaatavad naised Erikut ja Erik näeb, et kõik teda vaatavad.

Erik: See ei puutu teisse.

Meister: Puutub. Meil on teie toimik.

Erik. Toimik?

Meister: Te lähete Johannese asemel ning vabastate presidendi ja aitate ta edasi Šveitsi toimetada. Ainult need kuradi püksid!

Erik: Kui te tõesti arvate, et ma, kuigi ma arvan, et te hindate mind üle, sest...

Meister: Meie usume teisse. Te suudate seda teha. Eesti riigi ja rahva nimel ma palun teid.

Eriku ees seisavad kõik töökoja naised ja vaatavad talle silma nagu kümned ja kümned Eriku tädid. Tal pole võimalustki äraütlemiseks, naised vaatavad teda nagu oma poega, vabastajat. Üks tüsedam õmblejanna tuleb Eriku juurde, avab väikese karbikese, võtab sealt sõle-

kujulise rinnamärgi, kuhu on kirjutatud “Sõleke”, ja asetab selle ta reväärile, pühalikult.

Õmblejanna: See on nüüd teie kanda, mu poeg.

Erik on kohkunud ja liigutatud naiste emalikust ja ülevast ja kurvast olekust.

Erik: Aitäh.

Õmblejanna: Meeldib?

Meister: Nii et olete nõus?

Erik: Jah.

Meister: Suurepärane.

Korraga on pühalikkus kadunud, seda asendab kiire ja praktiline ratsionaalsus.

Õmblejanna: Te peate nüüd minema. Siin on rongipilet, edasised juhised saate juba oma kaaslastelt.

Erik: See on tänaõhtune Moskva rong?

Meister: Jah, te peate kiirustama.

Erik: Ma pean oma tädi juurest läbi minema.

Meister: Missuguse tädi?

Erik: Oma tädi.

Astub ette triikrauaga naine, kes aurutas Eriku passi.

Triikrauaga tädi: Teil ei ole mingisugust tädi. Ja ka teid, Erik Taluste, ei ole enam olemas. Nüüdsest olete te Harald Vöörmann, Vanemuise teatri ballettmeister.

Erik: Ahah.

Erikule ulatatakse dokumendid, Erik avab oma isikutunnistuse. Seal seisab tema foto, pitsat, nimi, Harald Vöörmann, ballettmeister.

Meister võtab suure reisikohvri ja paneb Eriku ette põrandale.

Õmblejanna: Püksid on küll veidi lühikesed.

Meister: On aeg. Dokumendid jäävad siia, kõik koodid, mida president vajab, on teie Tahkuranna rahvariietes. Juhised leiate oma kohvrist ja saate kolmelt teiselt Sõlekese liikmelt.

Meister võtab taskust väikese ampulli.

Meister: Üks hetk veel. Võtke see, pange endale ära. Juhul kui juhtub kõige hullem, hammustage see katki. Ärge kartke.

Erik võtab ampulli, satub veelgi rohkem ärevusse.

Erik: Aitäh.

Meister: Kohtumiseni taas juba vabas Eestis!

Sõnalausumata tormab Erik kohvriga toast välja, koridorist läbi, treppidest alla. Kiiruga on pakkinud oma masinad kokku ka õmblejannad ja lahkuvad. Meister jääb üksi tühja ruumi, tolm lendleb õhus, läbi selle löikub päikesekiir.

Meister kustutab tuled, võtab klade Eriku toodud paberitega, suleb stoilises rahus ukse ja läheb üles oma kabinetti, kus ta Eriku esmalt vastu võttis. Tühi kelder jääb maha justkui mälestus ajast, mil armsalt tüsedad proudad masinatega vuristasid. Kabinetis kangutab Meister sõraga lahti ühe põrandalaua, paneb klade põranda alla, võtab taskust kaks naela ja lööb triikrauaga laua kinni. Paneb triikraua käest ja istub tugitooli. Ta hingab väga rahulikult sisse ja välja, paneb käe rinnataskusse ning võtab sealt ampulli, samasuguse, nagu andis Erikule, avab suu, viskab ampulli suhu, suleb kõigepealt silmad, siis suu. Hammaste alt kostub klaasi ragin.

Erik kiirustab samal ajal Meistri maja välisuksest välja, on närvis, rahvariided kisuvad, ta on segaduses, ei tea, mida teha, hakkab raudteejaama poole minema, vaatab kella, jääb siis korraga seisma, on närvis, aga jõuab otsusele.

Erik: Persse! Miks mina pean see loll olema!

Ta keerab ümber ja hakkab mööda tänavat teises suunas minema, on korruga rahunenud ja vaba, hingab mühinal õhku sisse ja välja. Äkki kihutab Meistri maja ette sõiduauto, nii et lõmastab kümmekond keldrikakandit, kes on sibamas kanalisatsiooniluugi ääre vahele. Neli halli meest tormab autost välja, maja uksest sisse ja treppidest üles. Kaks meest märkavad Erikut, kes omakorda näeb, et teda märgati, ta keerab uuesti ümber ja hakkab minema. Esmalt vaikselt, siis järjest kiiremini.

Hall mees: Kuule, sina, seisa!

Erik hakkab jooksuma, hall mees hüppab masinasse, Erikule kihutatakse järgi, joostakse järele aeda, kuhu Erik on sisse silganud.

Hall mees: Seis, või ma tulistan!

Erik jääb seisma, on hirmunud. Kaks halli meest jõuavad Erikuni.

Hall mees: Dokumendid.

Erik: Mis dokumendid?

Hall mees: Ärge mängige lolli, teie dokumendid.

Erik hakkab põuest dokumente otsima. Ulatab isikutunnistuse.

Hall mees2: Kus ma teid küll näinud olen?

Erik: Ei oska öelda.

Hall mees: Harald Vöörmann!

Erik: Jah?

Hall mees2: Harald Vöörmann!

Erik: Mina.

Hall mees2: Ballettmeister!

Hall mees: Vabandust. Ma ei tundnud teid kohe ära.

Hall mees2: Seda ma räägin, et nii tuttava näoga.

Hall mees: Vabandust, me ajasime teid kellegi teisega segamini.

Erik: Pole midagi.

Hall mees2: Mu naine on teie suur austaja.

Erik: Jah?

Hall mees: Aga miks te minema jooksite?

Erik: Ei jooksnud.

Hall mees: Jooksite ju.

Erik: Ma harjutasin, tegin proovi.

Hall mees: Artist!

Hall mees2: Kui see teile tüli ei tee, siis kas tohib paluda teie autogrammi?

Erik: Muidugi.

Hall mees2 otsib oma paberite seast, kus on nimekiri ja nimekirjas Erik Taluste nimi, ühe valge lehe ja ulatab selle Erikule. Erik võtab sullepea ja kirjutab, näidates üles vilumust, nagu kirjutakski oma nime, ja tundes mingit nimetut õudust selle kirjutamise juures, aga ikkagi kirjutab – Harald Vöörmann.

Hall mees2: Suur tänu.

Hall mees: Vabandage eksituse pärast. Me ei sega teid rohkem teie proovi juures.

Erik hingab sügavalt välja, pühib oma mulgikuue varrukaga higipisarad laubalt, otsib taskust rongipileti, vaatab kella ja hakkab kiirustades minema raudteejaama poole, kus ootab teda Moskva rong.

KRISTJAN HALJAK

***

sõime scipioga õhtust ta murdis saia
laual oli kolm saia üks saiust oli kivist
sai ja iga õhtu sama jama külalised scipio ja
kolm saia – õigemini kaks – enamasti külalised
said aru ja ei löönud hambaid kivist saia
kuigi kuigi vähemalt kord nädalas või kahes
ikka mõni murdis hambaid küll me siis teesklesime
scipio ja mina ehmatust ja lõikasime mõnel
teenril kõri läbi karistuseks pärast kleepisime kokku ja
naersime öösel mererannas
murtud hambaid kivist saiu
täiest kõrist

***

hakkab looma hakkab vaikselt looma
väikest lehma minu väikses kõhus
või hinges? kust lehmad tulevad
hakkab looma hakkab kindlalt looma
lehma ikka lihast nahast lehma
luudest teeme pilli nahast palli
liha sööme ohverdame ära ja selle palli
noh jalgpalli paneme mängu
üks korralik ohvrimäng päästab ka kõige
hapuma raisahaisusema supi
niiet nahk on meeleheaks jalgpall on
puhas pöördumine ümarjumalale
kuule

***

eile õppisin varjudega rääkima pole midagi
teeme ära ütlesin väiksele kandilisele varjule
elutoa seinal õhtuvalguses väga hillitsetud
väga palju mitmekülgsem ja lihtsam huulte liikumine
ja varjud on trotslikud varjud on palju palju
meeldivamad kui lõunamaa tüdrukud lõunamaaöös
siin öös on lihtsam me oleme harjunud
ja küll te harjute
libistama pikki kelme sõrmi üles alla
variinimese varielaja lõhnatul mustal
puutumatul närvil see on lihtne nagu haigus
kahe otsaga nagu mälu
kaheteraline mõök
rippumas jõllitaja silmaiirises

***

puu käändub sissepoole nagu igav magaja
vahemäng ärkamises on mururoheline ja kannatab
vaadata kannatab kanda pealuu mäeni harju mäeni
neljapäeva õhtul mitte liiga hilja mitte liiga vara
pisut enne pööripäevast päikse loojumistõusmist kiikumist
juunitaevast puu käändub sissepoole me magame ringis
et lendu tõustes võiks üksteist teine üht kinni püüda
kui tiivad lihased alt veavad ja või maria ärkab

***

luhavirmalise pilvelõhkuja
jätab janujagu pilte ristmikule
me jalutasime kaua ja meid võeti ära
ja kuu ja tähesäras
üks lokomotiiv oliivivõsas
või üks tramm oli võsas
pärnu maantee röömsas asfaltvõsas

kui via appial kui
teel päikesesse nagu sina seda
mäletada tahad aga me
oleme nii mitu aastat töötanud
selle nimel et sa võiksid mulle
peeglist vastu vaadata
ikka üks tramm oli võsas päikses
rööpad kui päiksekiired
kui kaks vikerkaart üks teise kohal
liivaterad ja sinu põsed minu
peegelpõskedes
ja liivakellapihas

***

tema on see väikene roheline tunne
paremas peopesas teisipäeva õhtul
kui maria karjub akna taga ja
mina jalutan mõttes kõrghoonete vahel
mõttelinnas mõtteasfaldil
maria on südametunnistus
ja kahekümnenda sajandi vari
kaksteist tõestust on kaksteist aastat
kuhu maria eelmisel aastatuhandel
ära mahtus
mu aknad lasevad karjumist ilusti läbi
ja kõrghooned murravad õhtupäiksevalgust
kui mul hirm ei oleks
siis võiks päris rahulikult kujutada ette
kuidas maria ennast rohelises teisipäeva õhtus
lahti riietab
ja ma peatuksin pikalt ja põhjalikult
rohelistel sukkepükstel
kõrghoonete vahel on haljasala
kõrghoonetekõrguste kaskedega
ahh hirm magus pidurdav ja ärev

kaselehtede hirm
väsimatu ja kime armukadedus
pesemata akendel
harjumuse kaheteistkümnes peatükk
kõrghoonete laul
esimese korruse
agulikorteris

ANDREI IVANOV

TELEGRAMMID ALTONAST

Vene keelest tõlkinud Veronika Einberg

Ootamatult külmetusest tabatuna kirjutan hotellipaberi – maritim hotels – tükki (teine öö Kirchenalleel akna taga mustalt pärlendava katusega ja kolme kummitusega, mis helendavad valgetel toolidel: talv on kõik muu ära söönud)

sõpru on mul vähe ja needki on välja mõeldud (loodan, et nad annavad selle mulle andeks ja pöörduvad tagasi oma akvarellide, kirjatoekete, lava juurde, unustavad mu lõplikult); sest selline inimene ma olen –

mu sõbrad... üks neist usub naiivselt, et ma olen ainult temaga ehtne ja teistele söödan ette teisikuid, kostüüme, žeste, mittemidagitähendavaid naeratusi, kuid selles avaldub tema enese solipsistlik natuur: temaga olen ma kõige vähem mina

lapsepõlves oli mul semu, kes kogu aeg vaikis; ta rääkis ainult minuga (igatahes minuga ta rääkis kindlasti, kuid ma ei näinud kordagi, et ta oleks veel kellegagi rääkinud); ta meenutas mulle mu vanaisa, vanaisa oli vähese jutuga, tšuvašš: ta läks väga tujust ära, kui mu isa – tema poeg – palus passi saades, et rahvuse lahtrisse kirjutataks “venelane” (venelane oli ta ainult ema poolt); isa rääkis sellest mulle ise, naeratusiga: mida rohkem aastaid möödub, seda vähem ma mõistan toda naeratust ja lõbusust, millega ta seda lugu oli mulle rääkinud, – mul on oletus: südametunnistus – kuid see oleks liiga lihtne; ma esitasin vanaisale palju totraid küsimusi, näiteks: kuidas on “ämblik” tšuvaši keeles? – kuid ükskord ta tüdis ja ütles, et on tšuvaši keele ära unustanud, siis ma väljendasin nõrdimust: “ei või olla! kuidas saab oma keelt

---

Андрей Иванов, Телеграммы из Альтоны. Новый Мир, 2014, nr 5.

ära unustada?” , taat muigas virilalt ja ütles, et enamatki võib ära unustada, eriti kui kõneled ainult vene keelt, ja lisan, et üldiselt mäletab inimene ainult hädatarvilikku; ma ei nõustunud tookord ega nõustuks ka nüüd: mina mäletan mida iganes, ainult mitte hädatarvilikku

mul on sõpru, kes ei aimagi, et nad on mu sõbrad

Läksin kohvi jooma. Läks veel jahedamaks. Mulle helistas lavastaja:

Kus te olete?

Kuskil Hamburgis.

Kas kõik on korras?

Jah. Mul on nüüd kaart ja ma tean, kus Altona asub.¹

Teil on vaja rongi.

Seda räägib mulle iga vastutulija.

S-bahni.

Jajah, roheline ring ümber.

Aga äkki ma toon teid kohale?

Ei mingil juhul. Tegelege oma asjadega. See on tähtsam...

mõned mehhanismid hirmutavad mind; eriti automaadid, mis müüvad pileteid; lapsena kartsin ma gaseeritud vee automaate, ma olin endale välja mõelnud, et need on marslased – nad olid kolmekesi, ilmusid kord nurga peale kaubahalli ja kaljaputka (songaga kollase ratastel tünni kujul) vahele, marslased tõmbasid ligi lodakil pükstes pätte, need seisis, selg kühmus, kissitasid minu poole ja keerutasid sõrmede vahel münti, topsivennad segasid gaseeritud vett viinaga, ropsisid klaasideta, ärarebitud käepidemetega telefoniputkade taga (surnud robotid)

eile otsustasin Altonasse luurele sõita (longin teatri ümber, vaatan seal, mis ja kuidas); kuid ei saanud hakkama – läksin jala, peagi eksisin teelt (tuleb välja, et mitte kõiki tänavaid pole kaartidel), möödakäijad keeldusid teed kätte juhatamast, saatsid mind nagu kokkulepitult keskjaama (mille nimes kostis ähmane dramaturgi kohalolu); mina tahtsin tungivalt jalgsi minna, üks nimetas mind hullumeelseks, mõ-

¹ Altona – Hamburg, Saksamaa.

ned vaatasid mind nii, nagu arvanuks, et mul on rahast kahju (mul polegi seda); asi pole rahas – seal seisavad marslased, ma juba käisin kesklinnas, nad lehkavad nõukoguliku gaseeritud vee ja laevaremondi okse järele, kõike seda toestab paneelkonstruktivism ja pätikari, kõikjalviibiv pätikari sinistes koolivormipükstes, pioneeriräti keeled taskust välja vahtimas

proovisin kaks korda – ei saa endale midagi ette heita; eile ilma kaardita (unustasin tusahoos asiaatide einelasse: papaiakokteil ja mangojogurt), kõndisin Reeperbahnini – oo, oleks ma teadnud, kui lähedal ma sihile olen, oleksin edasi kõndinud (mida ma oleksin öösel Altonas teinud? – oleksin kuskil tukastanud, varemgi sedasi ööbitud); mind peatas kähähälne naine: “see on hullumeelsus!” – “võibolla, kuid ikkagi...” – “ei, ei, ei, siis minge otse politseisse!”

mul on sõber, kes ei aima, et ma tean: tema majas pole elektrit ega vett, 13°C, Gazel on katki, kuuris roostetab kolmandat aastat Ural, taskutes on Venemaal kasutu peenraha: eurosenid, Skandinaavia kroonid; veel on mul sõbratar, kes elab Kiievis, ta kannab katkisi teksaseid ja ketse, kulunud ja lühikesi särke, ta on kõikidel fotodel jube sakris, kuid pole midagi – talle see sobib, talle sobib kõik, ta on kahekümne kolmene, ta ei aima mu olemasolu, kuid sellest pole midagi, on tähtsamaidki asju, näiteks: barrikaadid, rahvamassid, tuled, mäss, mäss, katkematu mäss; teine mu semu kolis Barcelonasse ja kõik – teda pole enam, temast jäid ainult vitraažid

kui ma teaksin, missugune kehaosa on tarvis ära lõigata, teeks ma seda viivitamatult ise

ma kohtasin teda pargis raudteevallil – edasi tulid plank, tehas, meri; ta kõndis kanistriga: “mehed saatsid õlle järele” (huvitav, mida ta neile vastuseks pomises, küllap ei kostnud midagi), talle meenus, kui kerge oli teha ajalooeksamit – tuli kõigest meelde jätta seda, mida direktor meile dikteeris, aga kaheksandas jäeti üldse ära, eksam võeti maha ja direktor pani kõigile viied: “oleksid kõik ained sellised olnud, oleksin ma eluaeg õppinud,” ütles ta ja läks õlle järele

mul meenus see eile, kui ma jalutasin sarnases pargis, siis aga sattusin purskkaevu peale: puud tõmbusid eemale ja seal oli purskkaev, ilma veeta, kuid laternatega, mis juba tasakesi pilkused; mulle lähenes pikakasvuline saabastes narkarnaine, küsis, ega mul miskit ole, ma vastasin, et kui mul oleks miskit, kas ma siis tolgendaks siin?.. jah, ütles ta, õige, keeras ringi ja lonkis puiselt tuigerdades minema

ei, mitte eile, vaid kurat teab millal; võibolla pole seda kunagi olnudki

pargi taga on väljak, mis meenutab Rembrandti väljakut; Hansaplatz vist

täna ma ei julge Altonasse jala minna, sain eilsest käigust tugeva nohu ja köha, aga hotellis pole sooja vett, istun toas jopega; istun kaardi ees, kirjutan paberitükkidele; kui ma näen, kui lähedale ma temale eile jõudsin ja kui heidutavalt kaugel ma nüüd Altonast istun ja neid ridu kirjutan, valdab mind jõuetus nagu kasiinos kaotamisest (värin seljas ja luuvalu küünarliigestes); koridoris undab tolmuimeja, käib koristus; Altona, mulle on vaja ainult üht sinu tänavat, Gaußstraßet, anna see mulle, poeta, nagu poetab sviiter lõngaotsa, luba mul hotellist välja minna ja astuda mitte Kirchenalleele, vaid Gaußstraßele... Karl Friedrich Gauß, tema portree rippus kabinetis matemaatik Pierre Fermat' ja Descartes'i vahel – inetud näod (eluaeg on koridorides ja kabinetides olnud inetud füsiognoomiad)

teadnuks ma, *mis* mind Altonas ootab, milline õnn tal minule varuks on

ostsin ikkagi pileti – õigemini ostis selle mulle türgi poiss DB vormiriietuses, krael väike pealeõmmeldud HVV² pael; ma jälgisin tema liigutusi: see polnud lihtne, oma aruga ei oleks ma ilmaski selles sotti saanud; tunnistan, sellise päevapiletiga on mul hilja tagasi minna, etendus kestab kaks ja pool tundi, raamatust võib ööpäevaga jagu saada, riskeerides seejärel haigeks jääda, niiviisi räägitakse: kirjutan segaselt ja pikalt-laialt, keerutades nagu kass ümber palava pudru, ei

² HVV – Hamburger Verkehrsverbund (Hamburgi Transpordiliit).

räägi kunagi asjast ning sellest hoolimata: need, kes armastavad minu teoste autorit, armastaksid teda veel rohkem, kui ta sureks ootamatult kohe praegu, neil lehkavatel päevadel, – kui ma mõtlen sellest (ideaalsest saatusest, mis kasvab välja ideaalsest surmast, elu tagurpidi: nii näiteks heidab Ettore Schmitzi surm Italo Svevo keskpärasele romaanile täiuslikkuse helgi), siis valdab mind kirglik soov end tappa (mida saab tõmbelt võrrelda ehk vaid sooviga oda panna)

räägitakse, et kui kord oled õppinud pulkadega sööma, siis ei unusta seda oskust kunagi, “see on nagu jalgrattasõit,” rääkis Hanuman, – mitte minu puhul (ma olen Altonas, kell on 14.15, jäänud on alla kuue tunni)

IRINA BELOBROVTSEVA

VENE EMIGRANDID – TARTU-OXFORDI-HARBINI TELG

Vene emigratsiooni mitmesuguste poliitiliste voolude seas oli märkimist vääriv koht fašismil. Selle uurimine sai Nõukogude Liidus ja Venemaal võimalikuks alles alates perestroikast, kui mõiste “fašism” enda odioossus ei olnud enam ületamatuks takistuseks nähtuse teaduslikul lahendamisel.

Paljude aastate jooksul tugines enamik Ülevenemaalise Fašistliku Partei (ÜFP) mainimisi üheleainsale fundamentaalsele teosele – ameerika teadlase John J. Stephani raamatule “Vene fašistid: Tragöödia ja farss pagenduses. 1925–1945”. See ilmus 1970. aastate teisel poolel, kuid pole tänini oma tähtsust kaotanud. John J. Stephan visandas vene fašismi piirjooned, mis oli 1930. aastatel peaaegu ühel ja samal ajal tekkinud USA-s, Saksamaal ja Mandžuurias (Harbinis). Tema töös on välja öeldud mõte, mis näitas kätte tee probleemi üksikasjalikumaks uurimiseks, eriti informatsiooni defitsiidi tingimustes, kuhu vene fašism kui nähtus oli mähkunud Nõukogude Liidu olemasolu viimastel aastatel ja postsovetlikus ruumis: “Kogu vaatlusalale on võimalik pilku heita vaid

tükkhaaval kokku sobitades fragmenteeritud kirjeldusi, mis on kirja pandud paljudes eri keeltes ja talle hoiupaikades üle kogu maailma.”¹

Siinset artiklit võib käsitada kui üht fragmenti vene fašismi ajaloo laiaulatuslikust pildist, kui katset osaliselt korvata üht lünka – memuaaride (vähemalt publitseeritud), päevikute, sündmusosaliste, ÜFP liikmete kirjavahetuste peaaegu täielikku puudumist, s.o nende kaasaegsete subjektiivse sõna puudumist, kelle jaoks osalemine vene fašistlikus liikumises või selle kõrvaltjalgimine on osa nende igapäevasest isiklikust elust, mitte ajaloost.

Selle artikli esmakordsest ilmumisest on möödunud ligi 20 aastat. Vahepeal on avaldatud nii üldistavat laadi väljaandeid² kui ka töid, mis on pühendatud vene fašismi tuntumatele tegelastele.³

¹ J. J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile. 1925–1945*. London, 1978, lk XIX.

² Vt näiteks: A. B. Окорков, *Фашизм и русская эмиграция (1920–1945)*. Москва, 2001.

³ Näiteks itaalia kultuuriajaloolase Stefano Gardzonio artikkel Itaalias elanud vene emig-

Mugandatud versioon artiklist: Ирина Белобровцева, *Русская эмиграция: ось Тарту – Оксфорд – Харбин*. Rmt-s: Балтийский архив : русская культура в Прибалтике. Kd 1. Toim. I. Belobrovtseva. Tallinn: Avenarius, 1996, lk 154–186. Artikli autor avaldab siirast tunnustust Oxfordi ülikooli Bodleian Library käsikirjade osakonna töötajatele, tänab toetuse eest Oxford Colleges Hospitality Scheme for East European Scholars’it, CEU RSS-i (grant 944/94) ning abi ja väärtuslike nõuannete eest vene emigratsiooni uurijaid Eestis Tatjana Šori ja Galina Ponomarjovat.

Artiklikogumikus “Русская эмиграция и фашизм” (Sankt-Peterburg, 2011) on ilmunud pikem artikkel kahelt hiljuti elust lahkunud vene kultuuri uurijalt Eestis Sergei Ivanovilt ja Viktor Boikovilt “Русский фашизм в Эстонии в 1920–1930-е гг.”, kus leidub viiteid ka siinsele artiklile.

Oma kirjutises olen kogunud, üldistanud ja veidi analüüsinud tavainimeste, õpetlaste, literaatide kirjavahetust. Seda võib vaadelda kui territoriaalset ja ideoloogilist konteksti, millesse sattus ÜFP (selle Harbini haru) väljaspool Kaug-Ida piire. Need materjalid annavad võimaluse otsustada nii pinnase üle, kus juurdus vene fašismi ideoloogia, kui ka nende argumentide üle, kes selle kindlalt tagasi lükkasid. Juhtum leiab aset vene fašismi perifeerias, kuid lubab teha olulisi järeldusi.

Artikkel põhineb dokumentaalsetel materjalidel, mida säilitatakse Oxfordi ülikooli Bodleian Library käsikirjade osakonnas (MSS Russian). Kõik töös mainitud faktoloogilised allikad kuuluvad Sergei Bolšakovi isikuarhiivi (MSS 269.44). Küsimuse konteksti moodustab Petrogradist pärit emigrantide Bolšakovide perekonna lugu, mis oli paljuski tüüpiline ja kus, kui kasutada ühe teise vene emigrandi, Vladimir Nabokovi sõnu, “kõik oli täies kooskõlas ephohiga”:⁴ religioosne vene pere – ema pärines tuntud Volgamaa kaupmehe suguvõsast, isa oli Mihhail Aleksandrovi

---

randist Mihhail Pervuhhinist: **С. Гардзонио**, К истории русского фашизма: нераскрытая личность теоретика. Rmt-s: Русская эмиграция. Литература. История. Кинолетопись. Toim. V. Hazan jt. Tallinn, 2004.

⁴ **В. Набоков**, Красавица. Rmt-s: В. Набоков, Собрание сочинений: в 4-х т. Кд 2. Moskva, 1990, lk 426.

kaubamaja juhataja abi Peterburis – ületas koos kolme lapsega Vene-Eesti piiri ja asus elama Tartusse, ilma et neil olnuks mingeid sääste. Armetud elutingimused ja raske töö avaldasid kiiresti oma mõju: 1925. aastal Nikolai Grigorjevitš Bolšakov ootamatult suri.

Selleks ajaks oli vanim lastest, Sergei, 24-aastane, Jekaterina oli 22, Konstantin 21. Kõik nad püüdsid Eestisse tuleku hetkest peale endale elatist teenida, kuid ainult üks kolmest, Sergei, kes emigreerumise hetkel oli 18-ne, oli jõudnud Petrogradis lõpetada inseneri-reaalkooli ning isegi mingi aeg veidi edasi õppida kahes kõrgemas õppeasutuses – Petrogradi Polütehnilises Instituudis ja Tsiviilinseneride Instituudis. Ühes kirjas teatab ta, et sai kõrgema hariduse, kuid emigreerumine juba nii noores eas seab selle asjaolu kahtluse alla.

Üldse tuleb Sergei Bolšakovi poolt enda kohta edastatud teabesse suhtuda ettevaatusega, sest ta loob teadlikult endast pilti kui rikkast kaupmeheperest pärit noormehest ühes kõigi sellele tüübile omaste joontega. Näiteks esitades oma isa Aleksandrovi kaubamaja kaasomanikuna, kirjutab ta oma kuulumisest “pealinna kõrgematesse äriühingutesse”, ning üksnes tõeste andmete leidumine noorema venna vastustes ühele järelepärimisele laseb tuvastada tegeliku pildi. Need ja mõningad teised Sergei Bolšakovi iseloomu iseärasused innustasid teda aktiivselt otsima oma kohta elus ja leidma ettevõtmisi, mis aitaksid tal silma paista. Juba 1924. aastal võtab ta ette katseid Eestist lahkuda, mis sinna sattunud venelaste puhul oli igati tavaline.

Eesti ei suutnud isegi rahvusvaheliste organisatsioonide abiga pakkuda elatist kõigile venelastele, kes olid tema territooriumile pärast Oktoobrirevolutsiooni sisse sõitnud. Saanud iseseisvaks 1918. aastal, oli maa majanduslikus mõttes veel liiga vaene ja mahajäänud. Ja kuigi riikliku poliitika tasandil venelasi Eestis taga ei kiusatud ja 1920. aastate Eesti kodakondsusseadused olid Balti riikidest kõige liberaalsemad, oli enamikule vene emigrantidest Eesti vaid vahepeatuseks, ajutiseks pelgupaigaks, kust veidi ringi vaadanuna sai sõita suurematesse tõmbekeskustesse.

Vene emigrandi ees, kes soovis Eestist lahkuda, kangastus mitmeid võimalusi. Üks kõige eksootilisemaid seostus Lõuna-Ameerikaga, kus Eestist lahkunud rajasid tööasundusi.⁵ Sergei Bolšakovi fondis leidub kaks kirja Brasiiliast parun Tiesenhauseilt, kes kirjeldab kohalesõidu viisi, piletite ostu, auriku nime, soovitab transportagentuuri jms. Jutustades asunduse tegevusest, millega ta seotud on, ei varja parun probleemi kogu keerukust: “Paljud siiasõitnud sõidavad mõne aasta pärast tagasi. Paljud jäävad haigeks ja surevad. Tugevat tahet on tarvis, tuleb paratamatult võõrduda kõigest sellest, mida oleme nimetanud tsivilisatsiooniks, kultuuriks, kõigiks mugavusteks. Ja vaja on raudset tervist. ... Mina soovitaksin ainult sellel siia sõita, kel pole mingit võimalust end sisse seada Euroopas.” Väga tõenäoliselt võttis Bolšakov paruni veenmisi kuulda – viimase kirjad jäävad ainsaks tõendiks

⁵ Vt näiteks emigrantide abistamiseks välja antud brošüüri: Спутник переселенца. Бразилия. Tallinn, 1925.

ta huvist Lõuna-Ameerika vastu. Saamata võimalust lõpetada haridustee Tartu Ülikoolis, kõige tõenäolisemalt vajalike dokumentide puudumise tõttu, valib Sergei kirikuga seotud karjääri. 1923. aasta algul pöördub ta kirjaga peapiiskop Tihhoni poole Berliini, tutvustab oma poliitilisi ja usulisi vaateid ning palub luba mõnikord metropoliidilt nõu küsida, aga ka kaasabi oma artiklite publitseerimiseks ja õppima asumiseks mõnda teoloogilisse õppeasutusse. Sel ajal on tema poliitilised vaated konservatiivsed (ta palub juhatust, kuidas astuda ühendusse vene monarhistidega).

Olles arvamusel, et emigratsiooniga käib kaasas “kogu elu ja veendumuste ümberhindamine, uue maailmavaate väljatöötamine”, seab Bolšakov enda elu eesmärgiks “kirikute ühendamise ürituse”, kusjuures oma vaimsete teejuhtidena Tartus nimetab kõigi kolme kristliku konfessiooni esindajaid: Tartu Uspenski peakiriku ülempreestrit isa Anatoli Ostroumovit, munkpreestrit isa Pavel Gorškovi, katoliku kiriku preestrid M. Venclavit ja K. Dukalskit ning pastor Leonhard Brunovskyt. Kirikute ühinemise lähtekohaks peab Bolšakovi meelet saama võitlus antikristlike ideede vastu. Viimaste hulka arvab ta terve nähtuste kompleksi, nentides “fakti, et kommunismil ja vabamüürlusel on ühine olemus sionismiga, selle juutluse iseloomuliku produktiga”.

Metropoliidile saadetud kirjas väljenduvad samad põhimõtted, mis viivad Bolšakovi hiljem koostööle ÜFP-ga, kuna langevad ühte ka viimase hoiakutega: monoliitsus, distsipliin, enda tegutsemisüsteemi ülesehitamine vastaspoole oma peegelpildina. Ehk nagu ta kirjutab:

“valitseva ateismi vastu – evangeeliumi õpetussõnad, usutunnistustevahelise vae-
nu vastu – kirikute ühinemine, loomu-
vastase internatsionaali vastu – eluterve
natsionalism, abstraktse demokraatliku
vabariigi vastu – tugev rahvamonarhia.”
On kõnekas, et kogunud oma mõtte-
uuringud kokku raamatuks, otsustab
ta selle pühendada Mussolinile, kelles
näeb “kristluse ja monarhia eest võitlejat”
(tõsi, raamat lõpuks ei ilmunudki).

Sergei Bolšakovi pöördumist kiriku
poole võib peale ta kirjas toodute seletada
veel terve rea põhjustega. Kuulumine õi-
geusu kirikusse laskis tal jääda vene keele
tarvitamise sfääri (ehkki elu lõpuks oskas
ta kõiki kolme peamist Euroopa keelt);
andis võimaluse suhelda kaasmaalastega
mistahes riigis (meenutame, et vene emig-
rantide koguhulk küündis eri andmete
järgi ühest kuni kahe miljonini); kindlustas
materiaalselt jne. Ent 1925. aasta det-
sembris keeldub Õigeusu Teoloogia Insti-
tuudi nõukogu Pariisis teda instituuti vastu
võtmast, ehkki ta oli saanud stipendiumi
(katoliku kirikult), ning pakub välja uue
tähtaja – 1926. aasta teine pool; 1926.
aasta juulis aga lükatakse ta vastuvõtu-
taotlus ilma igasuguste selgitusteta tagasi.

Bolšakov-vanema olukord osutus
üpris dramaatiliseks: juba 1925. aastal,
saanud Petseri kloostris eestseisja Joanni
toetuse oma ideele juurutada katoliiklike
kongregatsioonide eeskujul ka õigeusus
õpetatud munkluse institutsioon, oli ta
siirdunud Belgiasse, kus tal olid sidemed
benediktiinide kongregatsiooni munkade
kloostriülemaga. Ta eesmärgiks oli püüda
luua Petseri kloostris juures väike õigeusu
gümnaasium. Kuid õigeusu kirik, eriti

metropoliit Jevlogi, oli ta unionistlikele
taotlustele vastu, nähes neis katseid “kok-
kulepeteks ja kompromissideks, mis on
usu vallas lubamatud”.⁶ Liitigi oli õigeusu
gümnaasium Petseri kloostris metropoliit
Jevlogile vastuvõtmatu veel ka seetõttu,
et selle loomise korral oleks osa rahast,
mis välismaine kirik väljastas vene teolo-
giainstituudi ülalpidamiseks Pariisis (mille
rektoriks Jevlogi oli), tõmmatud ära Petse-
risse. Lõpptulemusena sundis Jevlogi Joanni
taanduma ja jätma Bolšakovi ilma õigusest
tema nimel Belgias esineda. Viimasele tä-
hendas see elatusvahenditest ilmajäämist.
Ta otsustab tagasi pöörduda Tartusse, kuid
Eesti ei anna talle sissesõiduviisat.

Ajutise ulualuse leiab ta Berliinis pea-
piiskop Tihhoni erasekretärina, aga alates
1928. aastast saab metropoliit Antoniuse
loal järgmiseks 46 aastaks oma elust ilmi-
kuks Nashdom Abbey Oxfordis (1974.
aastast kuni surmani 1990. aastal elab ta
Šveitsis Abbaye d’Hauterive’is). Vähem
dramaatiline polnud ta venna ja õe elu.
Sergei arhiivifondis Oxfordis leidub roh-
kesti talle saadetud kirju Konstantinilt
ja Jekaterinalt, kes olid jäänud Eestisse.

Kõiki kolme ühendavad sarnased
vaated nõukogude võimule ja Venemaal
toimunud poliitilise pöörde põhjuste-
le. Eestist saabunud kirjades puuduvad
nostalgilised mälestused, need on tulvil
kirjeldusi raskest tööst ja lootusetult ker-
juslikust elust, mis pidi nende autoreil
paratamatult tekitama küsimusi, kes on
süüdi nende eraldatuses kodumaast, ük-
sijäetuses, hädades.

⁶ Vt A. Ведерников, Соблазны экуменизма. Журнал московской патриархии, 1954, nr 4, lk 64.

Siin tuleb rääkida vene emigrantide olukorrast Eestis veidi üksikasjalikumalt. Eesti kujunes üheks Venemaa loodeosast lähtunud emigratsiooni keskuseks ning oli 1921. aasta lõpuks võtnud Vene abi Eesti komitee andmetel vastu 16 000 vene põgenikku.⁷ Nende põhiosa moodustasid kindral Judenitši armee ning sellega kaasa läinud tsiviilisikud. Vene emigrantide majanduslik olukord Eestis polnud kerge: noore riigi valitsussüsteem kujunes alles nüüdsama emigrantide silme all ja oli eestlastele endilegi uus asi. Sellega kaasnes paratamatult rahvusliku alge esiplaanile seadmine poliitikas ning põliselanike ja vene põgenike sotsiaalne ja varanduslik ebavõrdsus. Nagu paljudes muudes maades, jäi Eestiski vene emigrantide osaks raske või madalalalgaline, sageli ka illegaalne töö, mistõttu püüdsid paljud sõita teistesse riikidesse töötama või õppima. Viimane oli eriti populaarne, sest vene noorsugu ei näinud tihtilugu võimalust endale Eestis pärast haridustee lõpetamist tööd leida.⁸ Sealjuures oli vene emigrantide käekäik igas riigis otseselt seotud ka sellega, millised olid selle riigi suhted Nõukogude Venemaaga. Eesti oli temaga esimesena 1920. aastal rahulepingu sõlminud ning oli rohkem kui teised Balti riigid sõltuv Venemaast: 76% Vene ekspordist liikus 1920. aastal läbi Eesti.⁹ Pärast 1932. aastat viidi vene emigrantide naturaliseerimist läbi kiirendatud korras muude põhjuste kõrval ka seetõttu, et

⁷ J. H. Simpson, *The Refugee Problem*. London; New York; Toronto, 1939, lk 75.

⁸ Vt H. E. Андреев, *То, что вспоминается (1908–1982): в двух т.* Kd 1. Tallinn, 1996, lk 230.

⁹ J. H. Simpson, *The Refugee Problem*, lk 367.

Eesti tahtis lahendada arvuka põgenikonna olemasolust tingitud probleeme.

Bolšakovide perekonna olukorra traagilisus saab eriti selgeks Prantsusmaa Vene Advokaatide Ühingu kaastöölise Arseni Stupnitski ettekande foonil, kes uuris vene emigrantide olukorda Baltikumis ja jõudis järeldusele, et naturaliseerimine on sageli vaid probleemi väline lahendus ja et vene põgenikest saavad teise sordi kodanikud, “kuni nad ei allu eestistamisele ega katkesta kõiki sidemeid oma mineviku, traditsioonide ja kultuuriga”.¹⁰ Konstantin ja Jekaterina Bolšakovi saatuseks sai marginaliseerumine: Jekaterina oli peaaegu kogu oma elu teenijaks ja lapsehoidjaks Tartu vene perekondades. Konstantin, kellel oli joonistamisannet, töötas 11–13 tundi päevas, püüdes ennast ja õde ära toita. Tema olukord muutus veelgi raskemaks 1926. aastal, kui ta jäi ühest silmast pimedaks (ilutulestiku ajal Raekoja platsil sattus talle silma raketikild). 1927. aasta keskpaigaks on ta leidnud legaalse elatusallika, meisterdades ja värvides kodus mänguasju – “jonnipunne, soldateid ja rahakassasid”, illegaalselt teeb ta sedasama tööd teisele peremehele. Jekaterina abistab teda ettevalmistustöodes. Tööd nähtavasti jätkub – nii võib arvata selle põhjal, et võimalus, et vanem vend peab Eestisse naasma, tekitab Konstantinis küll meeolehärrmi ja muret tema pärast, kuid täiesti endastmõistetavalt pakub ta vennale oma abi.

Kuid 1929. aastal jõuab ka Konstantinini ülemaailmne majanduskriis ja temagi tunneb tõsist soovi Eestist lahkuda: “Nii rasket aastat pole Eesti veel läbi elanud. ...

¹⁰ Sealsamas, lk 370.

Meie äris on kätte jõudnud seisak, ja isegi enam – krahh. Mänguasjad müügiks ei lähe – kellelgi pole raha neid osta. ... Elame leivast ja teest ja oleme võlgu poodidele ja majaomanikule. Üks on kindel mis kindel: sügiseks tuleb Eestist lahkuda, sest läheb veelgi raskemaks” (12.03.1929); “Elame poolnäljas. Et kirju kirjutada, tuleb söögist loobuda, nagu ka siis, kui sina veel siin olid” (09.04.1929).

Et mõista kõigi kolme Bolšakovi vaa- teid ja veendumusi, tuleb püüda aduda inimese olukorda, kes on ilma jäetud oma harjumuspärasest elukorraldusest, stabiilsusest ja tulevikulootustest, emigrandi, s.o sellise isiku seisundit, kes on jätnud oma juured teise keskkonda ja niisiis üksnes kunstlikult aklimatiseeritud kohalikes oludes. Bolšakovid on kahtlemata Eestile lojaalsed ja tänulikud pelgupaiga pakkumise eest, kuid kaotavad järk-järgult lootuse, et siin, uues olukorras, võiks elu veel kuidagi joonde saada. 1930. aastal leiab Konstantin isegi töökoha, olgugi ajutise, Laakmanni trükikojas, algul õpilase, siis trükiteölisena. Kuid töölubade sisseseadmine välismaalastele ja emigrantidele, nende palkamine üksnes asendamata tuse korral, madalalt tasustatud ja raske igapäevane töö ning purukehv elu viivad nõrga tervisega Konstantini haigestumiseni tuberkuloosi.

Ühes kirjas vennale, mis on saadetud kliinikust, kus ta veedab pool aastat, märgib Konstantin: “Poliitikast huvitun üldse vähe, selles on praegu kõik nii tume ja ebamäärane ja vaevalt et töötab tulla midagi head” (01.05.1933). Vanema venna olukorrast on Tartu Bolšakovidel üsna ähmane ettekujutus. Jekaterina arvab, et

ta valmistub saama vaimulikuks, ega kiida seda kavatsust heaks. Jutustades raskest aegadest pärast Konstantini haigestumist – nad visati üürivõla pärast korterist välja, raha ei olnud, tuttavad ja sõbrad tõid toiduaineid, kogusid korjanduslehe abil raha; õe palvel paigutati vend tasuta kliinikusse; peale sealt lahkumist üürisid nad väikese korteri, kuid ka pärast kliinikut on Konstantin, kel pole sooje riideid, juba kaks korda külmetanud ja haigeks jäänud –, heidab Jekaterina vanemale vennale ette kaastunde puudumist: “Ma ei taha sind solvata, Serjoža, kuid kirjutatan, mis mõtlen, ja mulle paistab, et sina oled praegu silmakirjateener ja selle olukorran on sind viinud pidev viibimine igasugustes kloostrites, need langemised luksusest viletsuseni, intriigid, eemalviibimine vene inimestest. ... Sinust tuleb kuiv vaimulik ja formalist, sa hakkad õpetama oma kogudust elama Evangeeliumi järgi, nagu õpetavad kõik vaimulikud, aga ise nad ju ei anna selleks kuigi head eeskuju” (dateerimata kiri).

Just sel ajal jõuab Sergei Bolšakovilt Tartusse kiri Kristlike Sotsioloogide Akadeemia organiseerimisest, mida ta iseloomustab kui “suurejoonelist projekti Sotsiaalse Kristluse Internatsionaali loomise mõttes” (20.06.1933). Samas kirjas tuleb perekondlikus kirjavahetuses esimest korda jutuks olukord Venemaal. Ehkki Sergei Bolšakovil on põhimõtteliselt ligipääs ka nõukogude trükisõnale, ta seda muidugi ei usalda, vaid kasutab teisi allikaid. Tege- likkusega mitte kuidagi kooskõlas olev informatsioon tema kirjas pärineb ilmselgelt mingist teatud kindlast propagandistlike ideede kompleksist, mis on väga erinev ka

Lääne kaalutletumast suhtumisest Nõukogude Liitu: “Bolševikud käivad täie hoo- ga alla. Seal on hirmus nälg, Staliniga ei arvesta keegi, kõikjal on ülestõusud. On arvata, et peatselt kukuvad nad võimult ja kindral Blücherist saab Ülevenemaaline regent. Blücher on punane komandör, Kaug-Ida Armees Ülemjuhataja ja Siberi Kindralkuberner. Välismaal oodatakse bolševike kiiret lõppu” (20.06.1933).

Tõeste faktide (nälg) ja nõukogude võimu kiire lõpu illusioonide kentsakas ühendus, nõukogude ja tsaariaja reaalse segunemine (“punane komandör” ja samas “regent” ja “kindralkuberner”), just Kaug-Ida nihutamine kommunismivastase võitluse eesliinile, aga samuti selle teema edasine areng kirjades ja Bolšakovide elus viitavad Kaug-Ida päritolu infoallika ilmumisele, mis oma suunitlusest on osutunud kogu perele kõige sobivamaks. Üht niisugust allikat on kohe samas kirjas ka nimetatud – isa Nikon, Athose munkpreester, kes oma nelja-aastaselt ümbermaailmareisil nähtavasti mingil moel sattus ka Oxfordi.

Sergei Bolšakovi arhiivifondis on säilinud aruanne ÜFP tegevusest, mis pidi lugejale looma illusiooni sellest kui paljude harudega ja vene emigrantide seas erakordselt populaarsest organisatsioonist. Loetletakse ÜFP arvukaid “koldeid” (rakukesi) kogu maailmas, räägitakse sidemetest teiste emigrantlike organisatsioonidega, ÜFP mõjust nõukogude inimestele: “Nõukogude piirivalveametnikud mõningates rajoonides tutvuvad fašistliku kirjandusega. On märgata huvi selle vastu komnoorte, Kaug-Ida armees juhtivkoosseisu ja GPU vene rahvusest liikmete seas.”

Võib üksnes arvata, millise huviga Tartu Bolšakovid selle informatsiooni vastu võtsid. Teine jututeema Sergei Bolšakovi selle perioodi kirjades ongi Kristlike Sotsioloogide Akadeemia, mille esimesele koosolekule Pariisis 23. juunil 1933. aastal õnnestus tal kokku koguda hulk seltskonnas mõjukaid inimesi – neli Prantsuse ministrit, senaatoreid, kolmeteistkümne ajalehe ja ajakirja toimetajat, suurvürst Andrei Vladimirovitš. Bolšakovil, loodava Akadeemia sekretäri, oli igati põhjust Tartusse kirjutada: “Ma liigun nüüd ringi ministrite, saadikute, senaatorite, markiide, deputaatide, professorite keskel – kõik edeneb päris kenasti, kuid on vaja aega, et see kõik saaks ka materiaalse kuju võtta” (20.06.1933). Nende ridade taga pole pelgalt edevus – vallates haruldast oskust mõjukate inimestega sidemeid sõlmida, rajab ta oma saatust, loob endale kohta päikese all.

Otsustades nimede loetelu järgi aasta pärast Akadeemia asutamist avaldatud lendlehes, taotles Bolšakov, et selles ühiskondlikus organisatsioonis oleksid esindatud nii Euroopa kui USA teadus-, kiriku- ja ajakirjandusringkonnad. Enamvähem samal ajal Kristlike Sotsioloogide Akadeemia asutamisega alustab Bolšakov suhtlust mõnede vene poliitiliste organisatsioonidega. Tema arhiivifondi järgi pole võimalik täpselt dateerida suhete algust ÜFP-ga, mis õide löövad aastail 1935–1936, kuid on selge, et need seati sisse 1933. aastal, kuna juba 1934. aasta aprillis ilmub ÜFP ajakirjas Natsija nimemärgi S. B. all artikkel “Fašism ja ristiusk”.

Lisaks seostub 1934. aastaga veel kaks fakti: esiteks, tema arhiivis säilinud kiri

ÜFP KK sideülemalt, millest ilmneb, et nad on olnud kirjavahetuses ja et Bolšakov varustab teda materjalidega: “Kinnitan Teie kirjade kättesaamist 31. juulist 1934. aastast. ... Marquess of Tavistocki¹¹ artikkel on kohale jõudnud ja läheb ajakirja Natsija järgmisse numbrisse. ... Kirjutage Naš Puti jaoks rohkem. Nagu näete, Teie materjali satanistidest kasutasime me küllaltki lõõvalt” (04.09.1934). Teiseks, just nimelt sellest ajast ilmuvad Konstantini Tartu-kirjadesse viited fašistidele.

Kirjeldades vennale poliitilist olukorda Eestis, fikseerib ta, esialgu küll ilma igasuguste hinnanguteta, fašismi esilekerkimist: “Ka meie juures on veidi ärevaks muutunud – erakondlikud nägelused ja tülid viivad riigi suurtesse ebameeldivustesse, ilmunud on ka kodukootud fašistid. Midagi on tulekul?!” (17.08.1933). Oleks viga arvata, et ta mõistab fašiste hukka – juba pool aastat hiljem on rõhud täpselt paigas ning kannavad ses osas ilmselt venna vaadete pitsrit: “Ka meie juures on demokratism oma aja ära elanud, selle kui riigikorra jõuetus ja nüüdisaega sobimatus tuleb selgelt ilmsiks, parteide nägelemine on väljakannatamatu, üks korrupsioon teise otsa; kõik pilluvad üksteist poriga jne. Kuid paistab, et fašism, muundunud kujul, kohalik, kodukootud nii-ütelda, hakkab valitsevaks tõusma, ja mitte ilma “aarialiku” kõrvalmaitseta. Mis seal ikka, annaks Jumal!” (05.03.1934).

Vähe sellest, nooremast vennast saab

¹¹ Hastings Russell (1888–1953), 12. Tavistocki markii, evangeelne kristlane ja patsifist. Sotsiaalse Krediidid Partei aktivist, 1939. aastast Briti Rahvapartei esimees. Oluline tegelane 1930. aastate Briti poliitmaastiku parempopulistlikus ja Saksa-sõbralikus osas. *Tlk.*

koguni vanema nõuandja Eesti olude asjus, kui too, nähtavasti ÜFP palvel, kes tema Eesti minevikku teadis, otsib Tartus toetuspunkti fašistliku rakukese loomiseks: “Räägi sellest, mis sa ette panid VI. Escholzile, polkovnik Georgi Sokolovile – see on väga otsusekindel inimene, ta on ka eestlastel Vabadussõjalaste Liidus – meie fašistide-uuendusmeelsete ja võib-olla päästjate seas” (05.03.1934). Sel ajal käib Tartu Bolšakovidel tänu vanema venna hoolitsusele kaks emigrantlike poliitiliste organisatsioonide ajalehte – monarhistlik Mladorusskaja Iskra ja fašistlik Naš Put. Lihtsameelselt otsekohesem ja naiselikult kainem Jekaterina teeb vennale teatavaks, mis ta neist arvab: “Kaks korda saime Pariisist Mladorusskaja Iskra, see lõhnab juba väga “nõukogulikkuse” järele: meie anname lõõgi, meie läheme, meis on kogu jõud ja lootus, täitsa nagu sovettidel. Naš Put on palju parem kui Iskra, kuid samuti väga ühekülgne ja muudkui kirjutab ainult oma Kaug-Ida asjadest. ... Siinne ajaleht Segodnja, ehkki on juutlik, kuid temas on kõik kõige viimased uudised, vähemalt tead, mis maailmas sünnib” (16.03.1934).

Konstantin püüab lahti mõtestada “mladorosside” monarhistlikku ja ÜFP fašistlikku programmi. Traagiline, lahendamatu dilemma, mida näeb vene fašistide tegevuses John Stephan – et nende lootused Venemaa taassünnile seonduvad võõramaiste vägede interventsiooniga –,¹² talle takistuseks ei saa, ta ei näe siin probleemi, vaid on haaratud endise Venemaa taassünni ideest mistahes hin-

¹² J. J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile*, lk 373.

na eest: “Ei saa öelda, et võtaksin ÜFP programmi tingimusteta omaks – ka neil on omad mõõdalaskmised –, kuid neil on jalad kindlalt maas. Kas tead, et lõpptulemusena ennustavad nad triumviraati Venemaa–Jaapan–Saksamaa? ... parem loovutada osa kahtlemata kasutust ja meile ohtlikust territooriumist kui saata hukka kogu organism – kogu Venemaa. ... Parem juba ohverdada osa territooriumi Jaapanile, parem juba isegi üldse sõltuda temast – kui olla juudi, juut-koletise, sadisti, juut-saatana ori” (28.05.1934).

Just selles kirjas vannub Konstantin truudust ÜFP-le ja teatab, et tahab astuda selle ridadesse, kusjuures ei kõnele mitte üksnes enda, vaid lausa mingisuguse rakukese nimel, lubades küll mitte olla selle rühma juhiks (nõrk tervis ei luba), vaid “südametunnistuseks”. Vanema venna sidemed toimivad kiiresti ja septembris saab Konstantin Harbinist esimesed instruksioonid, ankeedid ja teate, et “via America” on talle edastatud eritiülesanded. Talle tehakse ka ettepanek hakata ajalehe Naš Put korrespondendiks ja levitajaks Eestis. Kirjutanud veel äsja endast: “Hai-ge, tige, närudes, habe ajamata, räpane – kellele mind vaja on ja mistarvis ma elan?” (05.03.1934), tunneb Konstantin Bolšakov end järsku osalisena Venemaa vabastamise suures ürituses ja on valmis tegudeks: “Ma vastasin neile, et asun rõõmuga tööle, töötangi juba, teatasin, et tööd tuleb teha konspiratiivselt, pidades silmas meil olemasolevaid tingimusi [kõigi poliitiliste organisatsioonide tegevus oli alates 12.03.1934 keelatud – I. B.] – ja see on tõesti keerukas – ... propageerin nüüd ja edaspidi ÜFP ideid, ... et kaastööd

Konstantin Gorski nime all hakkam tege- ma tasuta, et olen nõus vahel tegema ajale- hele propagandistlikku laadi joonistusi. ... Küsisin ka, juhul kui mind ÜFP ridadesse võetakse, endale parteipileti, märgi jne, aga samuti korrespondendikaardi oma nimele – kui neil seal selline asi on ette nähtud” (26.03.1934).

Konstantin Bolšakovi (ja ta õe, kes teda kõiges aitab) tegevust ÜFP heaks kirja- des lähemalt ei kirjeldata, mõned detailid välja arvatud: näiteks trükitaakse Tartus 1500-eksemplarises tiraažis lendlehti; Bolšakovid leiavad ajalehele Naš Put isegi kuus ettetellijat (kuigi tellimuse vormis- tamine osutub Eesti valuuta mittekonver- teeritavuse tõttu võimatuks). Midagi õige salajast võtab Konstantin ette ühe kirja peale Saksamaalt, mispuhul esitab vennale ettevaatliku küsimuse: “...kas oled saanud midagi Erfurtist “pan-aarialiku tervituse- ga”? Kui said, siis loodan, et täitsid nende palve, kes sinu poole pöördusid. Lähemalt ei kirjuta, sest eeldan, et sulle sellestki vihjest piisab, juhul kui keegi sinu poole sedasi pöördus, juhul kui sa aga sellest midagi ei tea, siis niikuinii on nüüd hilja sellepärast muret tunda” (26.12.1934).

Kirjadest on võimalik aimu saada tema tegevusest ÜFP ideede propageerimisel: “Ilma liialdamata võib öelda, et need [kolm eksemplari Konstantini nimele saa- detud ajalehest – I. B.] on siin paljudele sõna otseses mõttes avastuseks ja ainsaks pühaks valgusekiireks meie ühisvene öös. ... Kirjuta, et me oleme kogu hingest nendega, et nende juhised on meile seaduseks ja et me ei kaldu nende ideede teelt kõrvalt” (08.12.1934). Fašism saab Konstantin Bolšakovile vene rahvusliku

idee kehastuseks, sellest annab tunnistust isegi ta omavalmistatud eksliibris, kus kontamineeruvad vene ja fašistlik sümboolika: "...tõusva päikese – tuleviku Venemaa – kaitseks mõök ja svastikaga kilp. Ja muinasvene sõdalane!" (16.03.1936).

Ta agiteerib ka endisi tartlasi, näiteks Dmitri Solomentsevit,¹³ kellele teeb ettepaneku hakata ÜFP Eesti sektsiooni juhiks. Solomentsev – hiljem saab temast Kristlike Sotsioloogide Akadeemia korrespondentliige – jagab täiesti Bolšakovide vaateid: "Ma tahan luua suhteid fašistidega, ... õigupoolest nad teevad seda, millega meie juba 1922. aastast siin Eestis pihta hakkasime" (15.12.1934); "mulle ainult ei meeldi need võlts-Mussolinid ja -Hitlerid, ühte Naš Puti (vist juubeli-) numbrisse oli pandud Rodzajevski [ÜFP rajaja ja liider – I. B.] hiigelportree, Hitleri moodi soengu ja vuntsidega" (16.01.1935).

Sergei Bolšakov, õigeusu misjonär anglikaani kiriku juures, otsustas teha üheks oma eluülesandeks vene fašistide ideoloogia rajamise kristlusele. Sealjuures oli ÜFP 1930. aastatel kõige tihedamal moel seotud nõukogude ideoloogiaga, kuna kujunes viimase peegelpildiks, samaks nähtuseks vastassuunaliste orientiiride ja vastupidiste märkidega.¹⁴ Nõukogudepä-

¹³ Dmitri Solomentsev (1901–1986) ületas Nõukogude piiri Petseri lähedal üle järve 1919. aastal. Ta lõpetas 1925. aastal Tartu ülikooli arstiteaduskonna, töötas Pariisi kliinikutes, seejärel koloniaal-Aafrikas. Esimese komanderingu ajal koos vend Ivaniga (kes suri 1933. aastal ja on maetud Petseri kloostriks) kogus religioosete skulptuuride ja muude Aafrika rariteetide kollektsiooni, mille hiljem annetas Eesti Rahva Muuseumile Tartus. Töötas Aafrikas 1945. aastani. Hiljem elas Brüsselis.

¹⁴ Vrd kasvõi Nikolai Buhharini ja Jevgeni

raselt kõlasid ÜFP loosungid ja juhtlauseid, näiteks üleskutsed *luua kõigis nõukogude tehastes ja vabrikutes* salajaste rahvuslike töölisliitude *rakukesed*, kuulutada välja "omaenese fašistlik töölisdiktatuur ülestõusnud linnas".¹⁵ 1935. aastal tegi ÜFP teatavaks oma kolme aasta plaani nõukogude kompartei likvideerimiseks, mis meenutab viisaastakuid Nõukogude Liidus. ÜFP kopeeris ka kommunistliku partei struktuuri: kõige kõrgemal seisis Keskkomitee, loodi laste- ja noorteorganisatsioonid nõukogude pioneeride ja komsomoli eeskujul. Oktoobrilaste rühmadele pioneerisalkade juures vastas "Fašistlike maimukeste liit". Osalt ÜFP tegelased ka teadvustasid seda sarnasust, rääkides omaenese, vene rahvusliku fašismi vastandamisest juudi fašismile, mis valitsevat Nõukogude Liidus.¹⁶

Bolšakov-vanemast saab fašistliku liikumise aktiivne propagandist, 1935. aastast aktiveerub ta tegevus ajalehe Naš Put "fašistliku kirjasaatjana" (just nii ta end nimetab). Ehkki ta ei avalda neid kirjutisi omaenda nimel, vaid pseudonüümi "V. R." all, saab ta pühendumus fašismi-ideedele teatavaks Akadeemia liikmetele ja teistele ning kutsub esile negatiivse reaktsiooni. Üsna kõnekas on ses mõttes dialoog kirjades tema ja väljapaistva vene filosoofi Nikolai Berdjajevi vahel, kellele Bolšakov teeb ettepaneku Akadeemia liik-

Preobraženski "Kommunismi aabitsa" ja Gennadi Taradanovi ja Vladimir Kibardini "Fašismi aabitsa" pealkirju.

¹⁵ Lendleht Sergei Bolšakovi arhiivifondis. (Minu kursiiv – I. B.)

¹⁶ Vt **К. Родзаевский**, Против еврейского фашизма СССР – наш Российский Фашизм ВФП. Харбин, 1936, lk 3.

meks hakata. Aeg sellise organisatsiooni loomiseks endaks on Berdjajevi arvates ammu küps, kuid Bolšakovi pakkumisest põikleb ta siiski kõrvale, viidates ebaselgusele Akadeemia tegevuspõhimõtetes ja eriarvamusele selle koosseisu osas. Erilisi vastuväiteid kutsub tas esile Pariisi Õigeusu Teoloogia Instituudi professorite nimede puudumine ja emigrandist filosoofi Nikolai Arsenjevi figureerimine seal. Arsenjev on Berdjajevi sõnul “inimene, kes selle algatuse jaoks ei sobi. Ta on parempoolselt meelestatud, hitlerismi pooldaja...” (22.01.1934).

Võtmata kuulda Berdjajevi soovitud haarata kaasa ka vene ühiskonnateadlasi, propageerib Sergei Bolšakov Akadeemiat välismaiste osaliste seas. Ühele kõige kuulsamale oma kirjavahetuskaslastest, välja-paistvale luuletajale ja ajakirja Criterion toimetajale T. S. Eliotile, kes avaldas nõusolekut hakata assotsieerunud liikmeks, kirjutas Bolšakov juba 1934. aastal, enne Akadeemia asutamiseakti allakirjutamist, enese teenetest “uskmatute pööramisel”, mainides oma Shanghaiis trükitud artiklit “Ristiusk ja fašism” ning Kaug-Ida ja Ameerika vene fašistide vahel sõlmitud kokkulepet ühtse ÜFP loomiseks: “Minu mõjutusel kõlab kokkuleppe esimene artikkel nii: ÜFP peab oma allikaks ja aluseks püha kristlikku õigeusku ning lähtub oma töös ja kõigis üritustes Vene Episkopaadi nõuannetest ja juhendusest” (27.05.1934, kirja venekeelne mustand).

Selleks ajaks oli Eliot, kellega Bolšakov pidas läbirääkimisi 1933. aastast peale, tutvunud Akadeemia programmiga ja aidanud kaasata selle tegevusse Christopher Dawsoni, keda soovitas kui kõige tähtsa-

mat sotsiaalfilosoofi Inglismaal, ning sotsioloogid Maurice Reckitti ja Victor Demanti (03.03.1934). Kõrvuti nõuannetega väljendab Eliot samas kirjas oma skepsist kiriku ja fašistlike liikumiste koostöö võimalikkuse osas: “Ma tõesti kahtlen, kas mitte kiriku ja fašismi põhimõtted pole täiesti vastandlikud” (03.03.1934). Bolšakov nähtavasti lakkab talle selles küsimuses oma vaateid selgitamast, Eliot isegi külastab mõnd Akadeemia koosolekut, kuid järgmisel korral (1937. aastal), kui fašism nende kirjavahetuses jutuks tuleb, on näha, kui teravalt kirjanik võtab niisugusest probleemi ennast kui ka oma tahtmatut asjasse segatust.

Ent järgides sündmuste kirjeldamise kronoloogilist põhimõtet, tuleb nüüd pöörduda paralleelse, Eesti tegevusliini juurde. 1935. aasta aprillis peab politsei Jekaterina ja Konstantin Bolšakovi kinni, nagu öde vanemale vennale teatab: “...Kaug-Ida asja pärast: tuli välja, et meil siin ei tohi olla mitte mingites sõjalistes organisatsioonides ja üldse sellesarnastes ühingutes, kuna meil riik antud momendil on sõjaseisukorras, aga meie Kostjaga seda ei teadnud, sest lehti ei loe.¹⁷ Seni oleme Kostjaga vabaduses ja meie asi läks prokuröri kätte ... Võeti ära kogu Kaug-Ida kirjandus, kuid nüüd anti tagasi, aga sina saadad nagu hull iga päev terveid pakke oma rämpsu, vaat nüüd lendasimegi orki” (23.05.1935).

Kuna diktatuuri tingimustes vaadati postisaadetised läbi, siis kõige tõenäoli-

¹⁷ Jekaterina pigem kordab siin Bolšakovide poolt politsei jaoks loodud versiooni, kuna Konstantini kirjades on juba mainitud, et poliitilise tegevuse keelatus tõttu Eestis tuleb tegutseda salaja.

semalt just Bolšakovide aktiivne kirjava-
hetus neile tähelepanu tõmbaski. Tartu
vene ajalehes ilmus teadaanne: “Politsei
peavalitsuse direktori otsuse kohaselt on
määratud emigrant Konstantin Bolšako-
vile ja Eesti kodanikule Georgi Sokolovile
kummalegi 200 kr. trahvi. Maksuvõime-
tuse korral asendatakse trahv 30-päevase
arestiga. K. Bolšakovile pannakse süüks,
et ta selle aasta kevadel levitas fašistlikku
kirjandust, mis oleks võinud soovimatul
kombel kajastuda Eesti välissuhetes, ning
propageeris mingi “ülevenemaalise fašist-
liku partei” põhimõtteid.”¹⁸

Jekaterina kirjadest lisandub veel ük-
sikasju: “Meie arreteerimise päeval tuli
Harbinist suur pakk igasuguse fašistliku
kirjandusega, kuid edasisaatmiseks Soome
Šarko nimele, kes see Šarko on, me isegi ei
tea. Pärast aga selgus, et see on ühe fašist-
liku tegelase pseudonüüm, kes oli läinud
sügisel põgenenud Reveli vanglast.¹⁹ ...
organisatsioon, kus ta peamiseks juhiks
oli, loetakse suletuks ja igasugune läbikäi-
mine temaga võimuvastaseks kuriteoks.
See on esimene oletus. Aga teine: üks meie
“Aabits” sattus nõukogude professori kät-
te, kes olevat tulnud siia justkui ikoone
restaureerima, kuid möödaminnes [ta]

¹⁸ Административные взыскания в Тарту.
Вести дня, 30.05.1935, nr 127. (Vt ka nt:
Karistati kaht eestivaenulikku venelast. Kaja,
29.05.1935, nr 125. *Tlk.*)

¹⁹ 19. novembril 1934 oli Tallinna Patarei
vanglast põgenenud ja detsembri algul Läti
kaudu Soome saabunud Eesti Vabadussõja-
laste Liidu esimees Artur Sirk. Seda seost on
oma Irina Belobrovtseva artiklist ja vasta-
vatest arhiivimaterjalidest inspireeritud ro-
maanis arendanud ka Andrei Ivanov, vt A.
Ivanov, Harbini ööliblikad. *Tlk* V. Einberg.
Tallinn, 2013, lk 324. *Tlk.*

sõidab läbi kõik Eesti vene piirkonnad,
tunneb huvi kõigi vene organisatsiooni-
de vastu, kuid kõige enam tunneb huvi
vabamüürliku kristliku liikumise vastu,
mida juhivad Zander, Liperovitš, Frank
[mõeldud on Vene Üliõpilaste Kristlikku
Liikumist – I. B.]: puhtalt massoonlik löks.
Selle “professori” nimi on Šibujev, puhtalt
juudilik tüüp, teine Harbini Roerich. Sellise
tüübi käest sattus “Aabits” Nõukogude
saatkonda, seal aga keegi tudeeris seda
hoolega. Rahulepingu punkti kohaselt
peab Eesti karistama kõiki isikuid, kes
teevad propagandat kommunistliku võimu
vastu, sest tegemist on sõbraliku riigiga.
Sellised on meie arreteerimise põhjused,
kuid milline neist meile saatuslikuks sai,
me ei teagi” (dateerimata kiri).

30-päevase vangistuse väljavaade äh-
vardas kõige tõsisemal moel laastada
Konstantini juba selletagi logisevat tervist.
Jekaterina palub vanemat venda organi-
seerida palvekirja, et Konstantinile armu
antaks – “isiklikult riigipea nimele, et kui
võimalik, leevendatakse vangistusrežiimi, et
kui võimalik, ei saadetak Jurjevist välja,
muidugi kui see on võimalik. Riigipea
aadress: Herra K. Pats, Eesti Vabariigi
Riigivanemale, Toompea loss jne. Mui-
dugi võid saata kirja ka vene keeles, kuid
solidsuse mõttes prantsuse või inglise
keeles” (dateerimata kiri). Mõjuda võiks
Jekaterina arvates seegi, kui ÜFP sekkuks
ja selgitaks, et saadetud kirjasõna polnud
ässitava, vaid paljastusliku iseloomuga.
Pole teada, kas Sergei Bolšakov Eesti
riigivanemale kirjutas, kuid Harbini ta
sõnumi juhtunust edastas, millest annab
tunnistust ÜFP sideülevõtte kiri ta arhiivis:
“...ruttan vastama Teie kirjale, kus teata-

site Teie venda tabanud õnnetusest. Kõik võimalikud abinõud said mõistagi kohe pärast teate saamist tarvitusele võetud: kandsime viivitamatult tema aadressile üle 100 gobit²⁰ ja asusime administratiivsete askelduste kallale. Harbinis on väike eestlaste koloonia, kes on huvitatud, et me neisse hästi suhtuksime. Palusime mõnedel selle liikmetel kirjutada vastavad kirjad Kodumaale” (15.07.1935).²¹

Ühest Sergei Bolšakovi arhiivis säilinud kirjast ilmneb, et eestlaste Mandžuuria-koloonia liikmete jõupingutused kandsid vilja, vähemalt ühel juhul. Keegi Voldemar Tarkpea pakkus Sergei Bolšakovile välja viisi, kuidas ta vennale raha toimetada: ilma kaaskirjata “või kirjaga, aga nii, et Te nagu midagi ei tea oma vennast, temaga juhtunust”, Tarkpea ema aadressil Pärnusse, raha – “teises ümbrikus ilma igasuguste nimedeta. Esimene kiri märkusega “edasiandmiseks kunstnikule”, aga emal lasen lisada kirjas väikse saksakeelse palve – Bitte Diesen Brief an Woldemar Tarkpea in Tartu weiterzuseuden – saan selle Pärnust ja annan edasi Teie vennale. Oma nime ärge saatjaks kirjutage – sest siis kirjad avatakse ja kontrollitakse” (dateerimata kiri).

Konstantinil tuli vangis istuda 16 päeva. Tema jaoks on see tõepoolest raske katsumus: nõrk kõht ei kannata vanglatoitu, aga teistsugust osta millegi eest ei ole; ta peab iga päev rohtusid võtma, aga neid

ei anta. Vabaks lasti ta enne karistusaja lõppu – õel õnnestus tuttavatelt kokku koguda pool trahvisummast, ja nüüd peab Konstantin kibeduse ja meelepahaga aru oma olukorra üle: “...ma veel seniajani ei suuda aru saada, miks, õigupoolest, mulle määrati see karistus – tühine terve inimese jaoks ja nii hirmus mulle – mille eest? Eestile ma olin ja olen – enam kui lojaalne, ja seda uurimine just tegelikult tuvastaski – ah, mis siin rääkidagi! – nüüd on juba ükskõik” (30.06.1935). Ta kavatses tegutsemist jätkata, aga “minemata vastuollu seadusega”, legaalselt. Kuid mõne aja pärast teatab Jekaterina Sergeile, et vaevalt vennal lubatakse Naš Puti korrespondendiks olla, kuna Eestis on kaitseseisukorda veel aasta võrra pikendatud. Konstantin ise tänab raha saatmise eest, mis oli tulnud ÜFP-lt (varem oli ta vennale kirjutanud: “Ma ei võtaks mingil juhul neilt raha vastu ..., kuid mu olukord on selline, et ilma selleta me toime ei tule”; dateerimata kiri), ja palub saata ÜFP uue programmi ja põhikirja, aga samuti ajakirja Natsija.

Võimatus oma elu sisse seada ja meelega (Ainu valgusekiir – võimalus töötada Venemaa hüvanguks – on mult nüüd võetud”; 06.12.1935) viivad Konstantin Bolšakovi mõttele Eestist ära sõita. Vennale ütleb ta välja oma sisima unistuse: “Ah, kui saaks Harbini!” (02.10.1935). Vaevalt see mõte võinuks Sergei Bolšakovilt toetust leida, sest ta oli juba kirjutanud omastele venelaste tagakiusamisest Harbinis. Nähtavasti hakkab ta seda teemat vältima ja sellega kutsubki esile Konstantini etteheite: “...näen, et ka sina, nagu kameeleon – lakkasid millegipärast

²⁰ 100 Mandžukuo gobit oli ca 50 USD.

²¹ Arvesse võttes agressiivseid, osalt gangsterlikke meetodeid, millega fašistid neile vastumeelseid inimesi kohtlesid, võib vaid ette kujutada, millist survet avaldati Harbini “väikesele eestlaste kolooniale” pärast Konstantin Bolšakovi vahistamist.

tundmast huvi K-Ida vastu – sellest on mul väga kahju” (06.12.1935). Väljend “ka sina” peab ilmselt tähendama, et nad mõlemad on lakanud ÜFP heaks töötamast. Motiiv “poliitikaga ma enam ei tegele” (04.10.1936) esineb noorema venna kirjades veel korduvalt, aga kuna need kuuluvad võimude poolt läbilugemisele, siis on selline kordamine määratud ühtlasi veenma viimaseid kirjutaja täielikus lojaalsuses ja kiirendama Konstantinile Eesti kodakondsuse andmist, mida ta tulutult taotleb.

Jekaterina, tabades muutust vanema venna meeoludes, vaidleb talle energiliselt vastu: “Aga mis Rodzajevskisse puutub, siis näed asju valesi. Rodzajevski on tahtejõuline ja julge isiksus, kuid muidugi mida asjalikku tema ideedest välja tuleb, me ei tea: kuid au ja kiitus talle, ta on väga paljusid unest äratanud ja uinuvatesse hingedesse palju helgust ja rõõmu sisendanud, võib-olla on see vaid hetkeks, kuid ka selle eest tuleb öelda suur vene aitäh” (dateerimata kiri).

Lugu Konstantin Bolšakovi kuulumisest ÜFP-sse ja tööst selle heaks lõpeb eimillegagi. Juba 1939. aastal satub Eesti Nõukogude Liidu eluliste huvide sfääri, tema saatus otsustatakse Molotov-Ribbentropi pakti salajase lisaprotokolliga, millest Bolšakovid muidugi ei tea. Ehkki Jekaterina kujutlused sellest, mis Eestit sõja korral ootab, on läbinägelikud: “... meie väike riik lendab vastu taevast, kuid midagi pole teha, mis määratud, see tuleb” (07.08.1939). Nõukogude vägede tuleku oht on reaalselt tuntav, ja 27. oktoobril 1939. aastal lahkub Konstantin Bolšakov Saksamaale.

Dmitri Solomentsev on kirjeldanud kohalike elanike rahulolu seoses sakslaste lahkumisega. Vabanevad head töökohad, tugevneb rahvuslik alge. “Kokkulepe suure naabriga oleks nagu veelgi enam rahulolu toonud. ... sõidab ära palju ametnikke, arste, professoreid, terveid haiglaid pannakse kinni ... Nagu üks eestlasest kolleeg mulle ütles: “Seitsesada aastat olemine püüdnud sakslastest lahti saada, aga nüüd üks suletõmme, ja kolme päevaga on kõik lõpetatud”” (12.10.1939).

Konstantin Bolšakov, kes nagu ta naine Zoja Holostovagi polnud rahvuselt sakslane, lahkus Eestist mitte päris selgetel asjaoludel kui kodakondsuseta isik.²² Arvatavasti aitas teda trükikoja omanik H. Laakmann.²³ Nagu paljud tol ajal Eestist lahkunud, sattusid Bolšakov-noorem ja ta naine Poznańisse, kus Konstantin 1942. aastal tuberkuloosi suri.

Selleks hetkeks oli episood ÜFP-ga Sergei Bolšakovi jaoks vajunud kaugele minevikku, ta on hõivatud uue organisatsiooni – Püha Damaskuse Johannese Ühingu rajamise ja maailmale esitlemisega. Kristlike Sotsioloogide Akadeemia lagunes 1938. aastal (samal ajal

ajalehe Naš Put sulgemisega Harbinis), kusjuures suuresti just Bolšakovi püüdluste tõttu jääda ustavaks sidemetele ÜFP-ga. Akadeemia olemasolu kogemus iseenesest väärrib tähelepanu. On teada, et aastail 1933–1936 esinesid selle koosolekutel

²² ERA, 1-1-8173.

²³ Pole võimatu, et mõeldud on Laakmanni trükikoja asutaja pojapoega ja nimekaimu, ajaloolast Heinrich Laakmanni (1892–1955), kes töötas 1940–1941 Saksa Ümberasumiskomisjonis ja Saksa Arhiivkomisjonis Eesti ja Läti küsimuste eksperdina. *Tlk.*

ettekannetega Tavistocki markii, Rahvusliku Krediidid esimees – sotsiaalsest krediidist; tuntud sotsioloog Christopher Dawson – kommunismist kui liikumisest, mis on kristlikule vaimule võõras; Sergei Bolšakov ise – õigeusu olukorrast Nõukogude Liidus; professor isa Valerie Fallon – vajadusest reformida ühiskonna ümberjaotus- ja vahetusmehhanismi, jne. Ja kõik see aeg püüab Bolšakov luua silda Akadeemia ja Harbini vahel ning varustada ÜFP ajalehte ja ajakirja kaastöödega Akadeemia autoreilt.

Filosoof Semjon Frank keeldub koostööst üsna teravas vormis: “Mis puudutab koostööd Harbini vene ajakirjaga, siis pean sellest ära ütleva põhimõtetelisel kaalutlustel ... Teie lähedane seotus selle rühmitusega viib mind mõttele, kas me mitte pole üksteisest valesti aru saanud. Tahaksin selles suhtes täit selgust saada. Eelkõige, ma ei tea, kas Teile on teada, et mina, olles usutunnistuselt õigeusklik kristlane, olen päritolult juut ega salga seda kunagi maha. Juba ükski see takistab mul teha koostööd ajakirjaga, mis jutlustab põhimõtetelise ja isegi rassilist antisemitismi. ... Nende mõtteviisist olen ma niisama kaugel kui harilikust liberalismist ja radikalismist ja pean seda isegi vaimsetelt alustelt sugulaslikuks bolševismiga” (17.03.1935). Ta märgib ka, et kui Akadeemia ei baseeruks “nii selgesti” tõelisel kristlusel, mis jääb fašismist kaugemale, siis peaks ta sellest välja astuma.

Sel ajal jõuavad Sergei Bolšakovi suhted ÜFP-ga haripunkti: peale publikatsioonide ajalehes Naš Put organiseerib ta annetuste kogumist Harbini naiskloostri ümberkolimiseks Ameerikasse; korraldab ühe ÜFP

naisorganisatsiooni kuuluva neiu õppima minekut Londonisse. Tema poolt loodud Vaga Benedictuse Vennaskond saab nii-öelda üheks kristliku tegevuse “haruks” – toetab usuteaduslikke koole, varjupaiku, kloostreid, kusjuures need algatused kontsentreeruvad peamiselt Kaug-Itta: “Vennaskonnal õnnestus hankida oma sõpradelt suuri annetusi Harbini Õigeusklikule Teoloogiateaduskonnale. ... Vennaskond aitas kaasa ka väga suure annetuse saamisele ..., mis võimaldab omandada imekauni mõisa Californias ja viia sinna Harbinist üle osa nunnadest ja orbudest, pannes sellega aluse esimesele naiskloostri Ameerikas.”²⁴

Täielik fiasko tabas Sergei Bolšakovi 1937. aasta alguses, kui ta Akadeemia sekretärina saatis tegev- ja assotsieerunud liikmetele laiali aruande organisatsiooni tegevusest. Esimesena reageeris aruandele T. S. Eliot, kes nõudis, et Akadeemia sekretäri isiklikud vaated oleksid lahutatud Akadeemia seisukohtadest ja põhimõtetest. Tingimuseks oma jäämisele Akadeemia assotsieerunud liikmete hulka seab ta selle, et Akadeemia lükkaks aruande tagasi ja ütleks avalikult lahti mitte ainult kommunismi, vaid ka fašismi antikristlikest põhimõtetest. Niisama teravalt reageerib ka Reckitt. Aruande avalikuse tegemise hetkest hakkab Akadeemia tegevus kiiva kiskuma, ja aasta pärast on selle sekretär sunnitud kurbusega veenduma, et nii edukalt alanud üritus on lõppenud ebaõnnestumisega.

²⁴ Православное Братство преп. Бенедикта. Sortavala, 1938, lk 2. Peab ütleva, et Sergei Bolšakov liialdas oma teenetega – tema arhiivis leiduvatest kirjadest selgub, et ümberkolimiseks kogutud raha osutus ebapiisavaks.

Lõpetuseks tasub teha lühike kokkuvõte Bolšakovide fašismi poole pöördumise põhjustest. Kibestunud, kõigest ilma jäänud emigrandid said fašismi toitepinna jaoks, nende tung ÜFP poole oli alateadlikuks katseks kompenseerida oma üksildust, vastandades sellele kollektiivse jõu, reeglipärase hierarhilise süsteemi. Kuid kui just sellised, võrdlemisi lihtsad, olid lood Konstantin Bolšakoviga, kes võttis ÜFP deklaratiivsust ja enesekiitust reaalse jõu pähe ning oli parteile tänulik, et osutus vajalikuks ja kutsutuks suurde võitlusse Venemaa vabastamise eest, siis Sergei Bolšakovi olukord nõuab mõneti keerukamat tõlgendust.

Tema huvi ÜFP vastu võib seletada ta individuaalsete isikuomadustega: ta toimekas natuur oli alatasa ametis mingi ühingu, organisatsiooni, liidu väljamõtlemisega, millest võiks saada talle trampliin hüppeks privilegeeritud ringkondadesse. Tema võimekust ei saa eitada – tunneb keeli, on ilmselt võluv, veenmisoskustega; on päris hea psühholoog ja oskab vajutada vajalikele nuppudele, et oma sihte saavutada. Vene päritolu briti ajaloolane ja Oxfordi ülikooli professor Dmitri Obolenski jutustas ühel isiklikul kohtumisel siinse artikli autoriga, et Sergei Bolšakovil õnnestus kutsuda koosolekutele omavahel konkureerivaid õpetlasi või poliitikuid, teatades ühele, et teine tuleb kohale, ja vastupidi, ehkki kumbki ei olnud veel lubanud tulla.

Bolšakovi reljeefne kuju kerkib selgelt silma ette ühest Leonard Hodgsoni, ta Püha Damaskuse Johannese Ühingu²⁵

²⁵ Ühing asutati 1941. aastal eesmärgiga “kõrvaldada eksisteerivat üksteise mitte-mõistmist, eriti Venemaa ja Lääne võimude

võitluskaaslase kirjast talle: “Teile meeldib anda asjadele suurejoonelisi nimesid. Kui te kogute kokku mõned inimesed, et päevaküsimusi arutada, siis teile meeldib nimetada seda rahvusvaheliseks akadeemiaks. Ja teile meeldib kätte saada prominentseid isikuid ja lavastada sündmusi, mis paistavad tähtsad nende reputatsiooni tõttu, kes neist osa võtavad” (10.02.1944). Need iseärasused jäävad Hodgsoni inglise kommetele võõraks ja ta soovib Bolšakovil soetada endale inglise nõuandjaid. Otsustades selle järgi, et Hodgson 1947. aastal Püha Damaskuse Johannese Ühingu presidendi ametikohast keeldub (Bolšakov on juba tavapäraselt ausekretäriks), ei võetud teda kuulda.

Lugu Sergei Bolšakovi (aga tema kaudu ka Konstantini) sidemetest ÜFP-ga on huvitav mitmest aspektist. Eelkõige on see tunnistus ühe suure vene emigrantide kihistise poliitilistest kirgedest, kes olid haaratud revanšismi-ideedest. Sinna kihistisse kuuluvad inimesed polnud intellektuaalid, sageli olid nad pärit väikeomanike seisusest. Kõnekas on nende vanus: need on inimesed, keda revolutsioon polnud ilma jätnud mitte ainult nende omandist, vaid üldse normaalse elu alustest, eelkõige haridusest (muide ka suur osa ÜFP liikmetest olid noorema põlvkonna esindajad). Venemaal polnud nad veel jõudnud sotsiaalses elus ja ühiskonnas juurduda ega järelikult mingite ideoloogiliste postulaatide vääramatuses otsusele jõuda. Suutmata küll mõtestada Venemaa ajaloolist minevikku, said nad ometi aru, et täielikku tagasipöördumist

vahel, lähenedes sellele küsimusele kiriku kaudu” (08.11.1945).

monarhia juurde olla ei saa, ning seepärast suhtusid ideesse “ühtsest ja jagamatust” Venemaast ilma igasuguse pieteeditundeta. Vene emigratsiooni selle osa jaoks töötas fašism välja idee välismaal elavate venelaste ühtsusest, kuulumisest aatekaaslaste ühendusse, andis neile tunde, et neid vajatakse, et nende isikule pööratakse tähelepanu, mida ei ilmutanud ega saanudki ilmutada võõras ühiskond, kuhu nad pärast kodumaalt põgenemist olid sattunud.

Mis puutub Sergei Bolšakovi kui üksjagu harituma inimese kaasusse, siis võib nentida, et pöördumine ÜFP poole oli talle ja parteile vastastikku kasulik. Tema propageeris ÜFP tegevust, ÜFP avaldas tema kaastöid ja artikleid Harbini ajalehes ja ajakirjas, nähtavasti maksis talle honorari, kiitis igati heaks ja toetas kõiki tema algatusi. Harbini vaatepunktist paistis ta mõjurikka kujuna, ÜFP jäädvustas oma lippudel ja loosungitel ustavust õigeusu ideedele, millega ühinemist oli soovita-

nud Bolšakov. Kuid see asjaolu oleks ta enda jaoks tähtsust omanud vaid juhul, kui oleks toonud talle sisse moraalselt kapitali Inglismaal. Aga seda ei juhtunud: esiteks sellepärast, et tegemist oli demokraatliku riigi intellektuaalsete ringkondadega; teiseks sellepärast, et siin kirjeldatud sündmused toimusid juba pärast Hitleri võimuletulekut Saksamaal ja Lääne demokraate fašism kohutas. Ilma nende toetuse ja tähelepanuta aga Harbini edusammud Sergei Bolšakovi ei kõitnud, nagu näitabki ta suhete jahenemine ÜFP-ga.

Tänapäeval käsitatakse Sergei Bolšakovi Venemaal kui usutegelast ja välismaist vene kirjameest. Talle on pühendatud mitmeid artikleid erinevatel religioossetel internetilehekülgedel.²⁶ Mahukas artikkel Bolšakovist leidub ka “Õigeusu entsüklopeedias”.²⁷ Kuid üheski allikaist ei kohta teavet tema suhete kohta Ülevenemaalise Fašistliku Parteiga Harbinis.

Vene keelest tõlkinud Kajar Pruul

²⁶ Näiteks: zarubezhje.narod.ru/av/b_014.htm; de.bogoslov.ru/text/506597.html.

²⁷ Vt **Т. Л. Бабинина, А. А. Бовкало**. Большаков. Rmt-s: Православная энциклопедия под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Электронная версия. <http://www.pravenc.ru/text/149705.html>.

ANDREI IVANOV

MÕNINGAD MÕTTED SEOSE LJUDMILA ULITSKAJA KIRJADEGA JELENA KOSTJUKOVITŠILE ROMAANIS "DANIEL STEIN, TÕLKIJAJ"

"Ma ei tea, kust see tuli või miks see mu alateadvusest jonnakalt pinnale tükkis"
(John Fowles, "Vagel").

Kord sõitsin paadiga Bagenkopist Mars-talisse ja jäin toppama – kallas oli kaugel, ma ei taipa mootoritest tuhkagi, ei jäänud üle muud kui aerud pihku haarata. Ja nii ma siis aerutan lootusetus leitsakus, tunnid mööduvad – kallas ei tule lähemale, minust lendab mööda liblikas, valge, väikene, kõige vastu ükskõikne, ta ei lenda mitte maismaa poole, vaid kuhugi sinna, kus leitsak ja sinendus katkematult ühte sulavad. "Kust ta ometi siia sai?" mõtlesin ma, seejärel hüüatasin: "*Hvor skal du hen, sindssyg?*"¹

See vahejuhtum meenus mulle aastat seitse hiljem, kui hakkasin esimest korda lugema Ljudmila Ulitskaja romaani "Daniel Stein, tõlkija"; miskipärast tundus mulle, et kui ma romaani lõpuni loen, saan ma sotti, kuhu too Bagenkopi liblikas teel oli, kuid ma ei lugenud lõpuni, veensin end ümber: mingu oma teed, nagunii saab hukka... ei ole teda enam ammuilma, leidis oma lõpu!

Tunnistan, et kui lugesin seda raamatut teist korda – spetsiaalselt selle essee kirjutamiseks (lubasin selle kirjutada üks-

nes lugupidamisest inimese vastu, kes mult seda palus, ehkki nende kahe kuu jooksul, mil ma seda kirjutasin, veetsin ma suurema osa ajast esiteks mõistatades, miks ta just minu poole pöördus, ja teiseks koostas essee asemel tegelikult vabanduskirja, kus selgitasin oma heale sõbrale eetilisi põhjusi, mis ei luba mul seda esseed kirjutada), siis tuletas romaan "Daniel Stein, tõlkija" (ja see on romaan, väitku mõned kirjandusloolased mida iganes) oma vormilt mulle meelde "Balti arhiivi" kogumikke – Tallinna kirjastus Avenarius on neid juba viisteist aastat järjepannu üllitanud: dokumendid, kirjad, intervjuud –; romaani vorm, fassaadilt väga faktuaalne, historiograafiline, on teadlikult valitud, püüab lugejat veenda, nagu oleks selline Daniel Stein päriselt olemas olnud, just nagu oleks kõik tõsi, kuid mina ei uskunud ja autor andis alla.²

² "Kallis Ljalja! Kirjutan ja upun pisaratesse. Ma pole päris kirjanik. Päris kirjanikud ei nuta. Need elusad inimesed, keda ma nägin elus Danieli kõrval, olid teistsugused, minu omad on välja mõeldud. Ja ka Daniel ise on osaliselt välja mõeldud. Seda enam ei olnud olemas mingisugust Hildat – tema asemel oli karm ja võimukas naine, kelle elu on minu jaoks täiesti suletud. Ei olnud ei Moussat, Teresat ega Geršoni. Nad kõik on fantoomid. Olid teised inimesed, keda ma nägin, kuid kelle tõelist elu pole mul õigust puutuda." L. Ulitskaja, Daniel Stein, tõlkija. Tlk I. Martson. Tallinn, 2013, lk 429.

¹ Norra k-s: Kuhu sa, hull, lähed?

Teisest küljest olin ma üle kahe aasta lugenud põhiliselt “Balti arhiivi”, mistõttu, seda asjaolu arvesse võttes, andsin enesele aru, et tõelise arhiivi foonil, mida ma tõsiselt läbi põdesin ja millest seniajani pole päris terveks saanud (sünnitusjärgne depressioon hoiab kinni), võis sõlmjalt dokumendikogumikuks stiliseeritud “Daniel Stein” mulle hõlpsasti võltsinguna näida.

On teada, et Ulitskaja kavatses algul panna romaani pealkirjaks “Olla mittekeegi”.³ Hiljem sama pealkirja all avaldatud jutustus rändas kogumikku “Püha praht”⁴ – Ulitskaja loomingu metatekstuaalsusest on korduvalt kirjutatud. Tema väide, et “Steini” kallale asudes võttis ta omale ränkraske kandami, ülesande, mille täitmise juba ette ei uskunud, väide, et romaan ei õnnestunud, osutub minu silmis valeks, kui ta oma viimases kirjas (Jelena Kostjukovitšile) kirjeldab oma unenägu (peaaegu sama jõulist ja hingeminevat nagu Dostojevski “Naljaka inimese unenägu”), mida ta nägi ööst kauem, kus ta satub universumi keskmesse, mille sisuks on Võit kestvas ajavormis, õigemini Võitmine. Täpselt samamoodi, nagu Proust arvas, et Madeleine’i küpsised, mis vallandasid terve laviini mälestusi ja tänu millele tekkis Combray terviklik kuvand, olid tema suur ebaõnnestumine, sest tundeliste muljete nimel olevat tal tulnud sügavamate põhjuste ja olemuste uurimine kõrvale jätta, samas

³ Д. Бавильский, Быть никем. Взгляд, деловая газета, 08.12.2006. <http://www.vz.ru/columns/2006/12/8/59215.html>.

⁴ Л. Улицкая, Священный мусор. Москва, 2012. *Тоим*.

kui Deleuze peab Madeleine’i küpsiseid vastupidi suureks õnnestumiseks – niisamuti on Ulitskaja arvamusel, et ta kukkus läbi ega kirjutanud romaani (“Ma ei ole päris kirjanik ja see raamat ei ole romaan, vaid kollaaž”),⁵ ja nii leian mina nagu Deleuze Madeleine’i küpsiste puhul, et Ulitskaja “lābikukkumine” on Võit, sest isegi kui romaan jäi kirjutamata, on meie ees dokument, milles kätkeb romaani kirjutamise kavatsus, on romaani otsing, kestvas ajavormis, romaan, millel polnud määratud lõpetatud saada (tegelikult olen ma alati kaldunud arvama, et romaani pole võimalik lõpetada), skulptuur, mille kips ei tahene kunagi. Selles ei kätke mitte ainult universumi olemus, mis ei saa olla lõplikult valmis, sest ta asub pidevas enese taasloomises,⁶ kestvas ajavormis (universumi kohustuslik tingimus), millega seostub üksiti suur müsteerium – *kosmiline mull, milles peegeldub kõik* –, vaid ka kogu inimkonna ajalugu.

Muide, Ulitskaja kurtmine selle üle, et ta tegelased on välja mõeldud, on täiesti asjatu; see ei riku üldpilti vähimalgi määral, vaid on pigem vältimatu kirjutamismeetod, mis kõnnib üsna seaduspäraselt ühte sammu nüüdisaja vene proosa avangardlike tendentsidega.⁷

⁵ L. Ulitskaja, Daniel Stein, tõlkija, lk 430.

⁶ “...universum loob end iga sekund, sünnib siin ja praegu ega sure kunagi; lõpmatus taasloob end tahtepingutusega, muutes olemise hetke igavikuks.” А. Иванов, Улица Вебера, 10. Таллинн, 2010, nr 1/2, lk 3–57.

⁷ Sellest kõneleb Mihhail Šiškin seoses oma romaaniga “Izmaili vallutamine”: “Üheks peamiseks teksti liikuma panevaks kolviks saab romaani traditsiooniliste tsentripetaaljõudude, mis panevad tegelasi elama oma romaanioloogika keskel (advokaat, tema

*

Ulitskaja kirjad Kostjukovitšile on esmapilgul paraloogilise iseloomuga, mis õõnestab demiurgi autoriteeti, madaldades fragmentide kehendis ette antud “kõrget” tooni: näiteks tomatimahla lugu, mis – ma tean usaldusväärsetest allikatest – romaani esimese versiooni ilmumise järel soovitati autoril tungivalt välja võtta, millest aga Ulitskaja järsult keeldus, ja õigesti tegi, otsustage ise: “kuna selleks ajaks olin ma kahtlemata välja oksendanud tomatimahla, sain aru, et ajan nüüd endast välja seda õudust, mida olen viimaste kuude jooksul lugedes endasse ahminud – olen piineldes lugenud kõiki neid raamatuid juutide hävitamisest Teise maailmasõja ajal, kõiki neid raamatuid keskaja ajaloo, kaasa arvatud ristisõdade ajalugu ja veel varasem kirikukogude ja kirikuisade ajalugu alates pühast Augustinusest ja lõpetades Johannes Kuldsuuga, kõiki neid ülivalgustatud ja pühade meeste kirjutatud antisemiitlike oopusi, ma oksendasin välja kõik juudi ja mittejuudi entsüklopeediad, mida olen lugenud viimastel kuudel, kogu juudi küsimuse, mis on mind mürgitanud enam

---

suhted abikaasa ja tütreaga, tema meenutused vanematest, tema “asjatoimetused”), konflikt romaani kulgu katkestavate jõududega (autori suhted abikaasa ja pojaga, mälestused vanematest). Reaalsed suhted-prototüübid, mis peavad oma kunstilisest loomusest tulevalt olema proosa lähtematerjal, hakkavad aegamööda romaani kangast kord siin, kord seal läbi kulutama ning lõpuks kärstavad väljamõeldise katki. Kunstlikkuse rebenidest pressib välja reaalsus.” Тот, кто взял Измаил: интервью с Н. Александровым. Итоги, 12.10.2010, nr 42. <http://www.itogi.ru/archive/2000/42/115757.html>.

56 IVANOV

kui tomatimahla.”⁸ Kas see pole kaunis? Paistku tomatimahlamürgitus pealegi naeruväärsena, nii see käibki: siinpool paistab tomatimahla kõigile lihtsa asjana, Joyce seevastu teadis näiteks suurepäraselt, et kui sa kirjutad romaani, siis kõik sind ümbritsevad esemed ja sündmused omandavad sümboolse tähenduse; olen kindel, et Joyce oleks tomatimahlamürgitust tõlgendanud täpselt samamoodi nagu Ulitskaja! Autorid jäävad oma romaanist haigeks, esineb erinevaid selle *romaanahaiguse* manifestatsioone, mõnikord on sümbolid milleski sarnased.

*

“Ma ei oska seletada ei endale ega sulle, miks ma seda kirjutama hakkasin”, teades, “et etteantud tingimustel pole ülesandel lahendust.”⁹

Kaugeltki mitte sageli ei kohta autorit, kes kirjutaks oma romaani kehendis selliseid sõnu.

Daniel Stein meenutas mulle raamatu esimestest ridadest peale minu mister Winterskov’d, ent isegi teades, et Ulitskaja kirjutas oma Danieli otse elust maha, ei tajunud ma temas elu; minu enda mister Winterskov segas mul Ulitskaja tegelast tunnetamast: ma tabasin end ühtelugu sellelt, et kõrvutan (nagu kõrvutatakse mõnikord fotosid) Danieli ja mister Winterskov’d.

Siis aga mõtlesin: “Miks? Kas mulle ei piisa sellest, et minult endalt varastati kord juba mu tegelane? Kas ma tõesti teen teisele autorile samasuguse sigaduse?”

---

⁸ L. Ulitskaja, Daniel Stein, tõlkija, lk 336.

⁹ L. Ulitskaja, Daniel Stein, tõlkija, lk 215.

Vaadates dokumentaalfilmi “The Monastery”,¹⁰ tundsin ma, et minult varastati mu tegelane, kõik mu ettekujutused mister Wi-st hakkasid kahvatuma: filmis olnud inimene näis näitlejana, kes etendab inimest, keda ma olin kunagi tundnud.

“Ei, seda ei soovi ma kellelegi,” ütlesin ma endale. “Ei!”

Kahtlemata on “Daniel Stein, tõlkija” romaan ja mitte dokumentaaldraama (miks on see žanri poolest just nimelt romaan, seda selgitan hiljem), ning väärikas romaan, mitte selline, mida kirjutades sihitakse preemiat, valides kaalutletult teemat või ajaloolist tegelast. “Kas Pasternak sobib?” – “Sobib!” – “Aga Tolstoi?” – “Muidugi!” – “Gumiljov?” – “Noh, Gumiljov käib kah.” – “Pagan, Leonov¹¹ ei läinud läbi...” – “Pole viga, Zahhar, pole viga, nüüd kirjutasid Solovkist, sellega panid kindlasti kümnesse!” Või mõni pühakuloolis-avantüristlik õigeusühinguline lihtrahvaraamat – õigeusk on praegu moes, ülevaltpoolt on õnnistus antud.

Tõelisele romanistile on üldse omane sattuda keerulistesse olukordadesse – Céline kirjutas sellest 1957. aastal essees “Rabelais, il a raté son coup”; õigupoolest räägib sellest kogu Richard Ellmanni elulooraamat “James Joyce” – eepos joomarlusse kalduva lihtsa iirlase sekeldustest, haigustest ja vintsutus-test; sellest on kogu Henry Miller, osalt Hamsun, kogu Dostojevski, õigupoolest kogu vene kirjanduse paremik, just sel-

lepärast paigutubki “Daniel Stein” sinna säärase kergusega – olustikukirjeldustega, tegelaste pihtimuslikkusega... ja autori endaga: Ljudmila Ulitskaja kirjad Jelena Kostjukovitšile raamistavad igasse suunda laiali roomavaid fragmente, tagades fiktsionaalsuse ja faktuaalsuse vastastikuse läbiimbumise.¹² Muide, Svetlana Grigor väidab oma essees, et Ulitskaja on oma kirjad Kostjukovitšile välja mõelnud (“Ulitskaja ja Kostjukovitši reaalse kirjavahetuse illusioon säilib romaani lõpuni”). Mina olen kindel, et kirjad on kirjutatud loomulikult moel, need on kõige ehedamad kirjad, mida Ulitskaja kirjutas oma mõttekaaslastele ja sõbratarile Jelena Kostjukovitšile; kui, siis ehk võis autor neid ainult kergelt kohendada raamatu tarbeks, kuid mitte tingimata. Põnev on see efekt, mida nad avaldavad romaani struktuurile.

“Raamatu kompositsioon lööb kõiku- ma, ent sellest hoolimata ei kaota püsivust. Ljudmila Ulitskaja, üks meie kõige kirjanduskesksemaid autoreid, kuulutab selles raamatus kirjandusele ja kirjanduslikkusele sõja. Ta paigutab “Tõlkija” tekstisse autori kirjad oma sõbratarile Jelena Kostjukovitšile, kus kommenteerib romaanis toimuvat, kirjutab alla algse idee järgimise võimatusele. See paistaks igati postmodernsena, kui poleks seda tooni tõsidust, idee ja teostuse tõsidust. Loomulikult ei olnud Ulitskajal mingit postmoderni mõtteski. Kummastaval

¹⁰ Dokfilmi täielik pealkiri on “The Monastery: Mr. Vig and the Nun” (2006, režissöör Pernille Rose Grønkvær).

¹¹ Kirjanik Leonid Leonov (1889–1994).

¹² С. А. Григорь, Фикциональное и фактуальное повествование в романе Л. Улицкой “Даниэль Штайн, переводчик”. Известия Саратовского университета. Новая серия, Сер.: Филология. Журналистика, 2011, nr 4, lk 98–100.

kombel õnnestus tal kirja panna tekst, kus öökullid taas kord ei paista sellena, kellena näivad. Belletristika ei paista siin ilukirjandusena. Dokumentaalsus pöör-
dub rinnastusseoses müstifikatsiooniks. Kirjad Kostjukovitsile (“tekst tekstis”) ei muuda omakorda “Tõlkijat” raamatuks raamatust.”¹³

Fiktionaalse ja faktuaalse segu toimib nagu tsement, faktuaalne toetab fiktsionaalset ning pealtnäha ebakindel konstruktsioon püsib püsti. See on väga tähtis moment mõistmaks nüüdisaegse vene novaatorliku proosa stilistikat. Sellest kõneles Boriss Dubin diskussioonis, mille päästis valla skandaal Mihhail Šiškini romaanis “Veenuse juus” avastatud võõraste tekstide ümber: “võõra teksti fragmentide massiivne kasutamine oma tekstis” on seotud “inimelu dokumenteerimise probleemiga ning seetõttu läheb autori tekst ühtelugu üle dokumentaalsiks ilma jutumärkideta”.¹⁴

Üks tuntud vene kriitik ütles vist aastat viis tagasi, et kaasaja vene autorid ei sea enesele suuri eesmärke. Minu meelest kriitik kas jättis märkamata Marusja Klimova “Blonidid elajad” ja diloogia “Minu vene kirjanduse ajalugu”/“Minu kirjandusteooria” (mäletan, kuidas jooksin mööda Moskva poode, otsides viimast raamatut, müüjannad vaidlesid omavahel, teadmata, kuhu tormata: kas ilukirjanduse või teaduskirjanduse osakonda) – noh, see võib ka märkamata jääda, seisab ju Marusja väljaspool kõik-

¹³ Д. Бавильский, Быть никем.

¹⁴ Дискуссионный клуб “День второй”: “От цитаты до плагиата: чужое слово как проблема культуры”, 04.04.06. <http://dkuzmin.livejournal.com/220598.html?style=mime>.

võimalikke kirjandusprotsesse, püsites sisuliselt kogu elu samizdatis, mis äratav sügavat lugupidamist –, ignoreeris Šiškin, või siis polnud ta lugenud “Daniel Steini” – või kui lugeski, siis ei seletanud tema silm idee grandioossust.

Ent mis vahet seal on? Meie päevil on kirjanikud sama taibunud nagu suurem osa kirjandusloolasi (kes Philip Rothi tegelase – “The Human Stain” – sõnul ei tegele muuga kui *to recycle their own crap*): nad teavad kirjaniku kohta palju vähem, kui teavad astronoomid ja füüsikud tumeainest; veelgi enam, nood kollaidertifriigid teavad kirjanikest ja narratiiviprobleemidest hulga rohkem kui kirjandusloolased ja -kriitikud, selles olen ma täiesti kindel. Rääkimata kirjas-tajatest...

Näiteks nokib Aleksandr Ivanov¹⁵ Šiškini kallal (intervjuu The Village’ile on üles ehitatud kirjastaja ja kirjaniku vahelise vestlusena, viimase rollis on Sergei Šargunov): “Tänapäeval, kui kirjanikud ütlevad nagu Šiškin, et “romaan koputas minu uksele”, tahaks lihtsalt öökida, kui aus olla. Mis romaan sinu uksele koputas? Teeks õige ilma selle jogata. Las me võrdleme sind sellega, mis toimub kogu kaasaegse kultuuri territooriumil.” Ja sealsamas, pöördudes Sergei Šargunovi poole: “See, et literaadid muutuvad mee-

¹⁵ Tahan eesti lugejate jaoks mainida, et Aleksandr Ivanov on pikka aega juhtinud Moskva kirjastust Ad Marginem, just sealt alustas oma “tähelendu” Zahhar Prilepin, just see kirjastus külvas Venemaa peale tonnide kaupa Sorokini raamatuid, mis viis algul Sorokini mitteseedimiseni ning seejärel äratõukamiseni, seega on Aleksandr Ivanov vahetult seotud sellega, milleks on Venemaal muutunud nõndanimetatud kirjanduslik protsess.

diastaarideks, on veel üks üldkultuuriline protsess. Sinul ja su semudel on oma strateegia. Te saate suurepäraselt aru, et kirjandusega üksi asi ei piirdu. Enamik lugejaid ei hakka sinu metafoorikaga pead vaevama, nende jaoks pead sa olema staar. Sinu nägu peab kogu aeg uudisvoos virvendama, sa pead alati olema vormis ja istuma pidevalt sotsiaalvõrgustikes. Põhjus on selles, et nüüdisaegne kultuur rajaneb staarilikkuse mõistel. See ei kehti mitte ainult kirjanduse, vaid ükskõik millise kunstiliigi kohta. On olemas tohutu hulk tundmatuid ja väga andekaid kunstnikke ning on olemas staarid nagu Damien Hirst.”

Praegu panen ma pisitasa kirja suurt romaani, mida üritasin kirjutada juba 1995. aastal; toona ei saanud ma temaga hakkama, mõned stseenid olid väga intensiivselt laetud, nad hoidsid mind kinni mitu tundi päevas, orjastades, ning pärast aasta aega kestnud piina põletasin ma kõik kirjapandu ära, töötasin rohkem mitte kunagi kirjutada ning elu kiskus kiiva, äärepealt oleks kõik kokku varisenud.

Fowles väitis, et kirjutab “Prantsuse leitnandi tüdruku” selleks, et painajat maha raputada: ta ei saanud lahti sadamakail seisva naise kujust; seejärel, mitme aasta vältel, külastas teda teine nägemus – ratsanikud, kellest ta kirjutab romaani “Vagel” proloogis, ja jälle tütarlaps (seekord, nagu Fowles väidab sealsamas proloogis, “üks ratsanikest sai omale näo” – ta omandas endale joonistuse); “seletamatu kohaloleku, suremisest keeldumise”¹⁶ ilme hakkas kirjanikku painavalt jälitama. Ja jällegi, et painest lahti

¹⁶ J. Fowles, *A Maggot*. London, 1996, lk 5.

saada, kirjutab ta poole tuhande lehekülje paksuse romaani!

Niisiis, Ulitskaja kirjad Jelena Kostjukovitšile on paratekstuaalsed ja etendavad osalt sama rolli, mis ka proloog ühes epiloogiga Fowlesi romaanis “Vagel”.¹⁷ Väärrib tähelepanu, et kõik romaani episoodid on nummerdatud, seevastu kirjad Jelena Kostjukovitšile mitte, need on otsekui proloog või epiloog viidud väljapoole narratiivi piire, olles sellele omamoodi raamistikuks. Paljud inimesed – sealhulgas need, keda ma isiklikult tunnen – peavad nende kirjade efekti ülejäänud lõikude usaldusväärsust ja stiliseeritud dokumentaalsust õõnestavaks, sest kirjad Jelena Kostjukovitšile on hulga reaalsemad, mistõttu kaaluvad üles kogu kompositsiooni.¹⁸ Nõustun selle väitega: Ulitskaja kirjad Kostjukovitšile on kõikidest teistest lõikudest oluliselt tõepärasemad, sest need olid tegelikult kirjutatud Ljudmila Ulitskaja poolt tema sõbratarile Ljalja Kostjukovitšile, kuid minu arvates tuleb see teosele üksnes kasuks: tänu sellele “õõnestavale efektile” tõukavad kirjad Jelena Kostjukovitšile kogu ülejäänud teksti apokrüüfilisest ruumist, kuhu paljud kriitikud ja kirjandusloolased “Daniel Steini” on paigutanud, romaanilikku ruumi.

¹⁷ Fowlesi romaani proloogi paratekstuaalsest rollist vt: K. Brax, *The Poetics of Mystery*. Helsinki, 2003.

¹⁸ Võrdluseks: “Märkused selle romaani üldise iseloomu kohta mõjuvad lugeja konventsionaalsetele ootustele veelgi laastavamalt. ... Seetõttu on proloogi eesmärgiks lugejale selgesti meenutada, et lugedes seda teksti kui ajaloolist romaani ei olda õiglase ei teksti sisima iseloomu ega eesmärgi suhtes.” Sealsamas, lk 113.

Romaan tungib läbi nagu tint kuiva-
tuspaberist. See hiilib ligi nagu minestus.
Need nägemused, see jälitatava tunne,
millest kirjutab Fowles, kas sellel pole
mitte ontoloogiline päritolu? Joyce kir-
jeldas kirjandust väga lihtsalt ja lühidalt,
üheainsa sõnaga – *magic*. Televisioon võib
Šargunovi ja Prilepinit päevast päeva näi-
data, Vene meedia võib neid kui palju
tahes kirjanikeks tituleerida (skandee-
rivad: “Ütleme *vene kirjandus*, mõtle-
me *Prilepin!* Hurraa!”), mina ei mõtle
hetkekski, hoolimata nende “staarilik-
kusest”: aga kas neis on kasvõi piisake
maagilisust? Tsirkusemütsid ja narrikee-
bid – jah, publik on neid pealaest jalatallani
sellesse rüütanud, kuid maagia – ei, seda
seal pole... ning paraku ei saa seda enam
kunagi olema. Sellega tuleb sündida või
siis sellesse haigestuda, saada saatus hoop
või välgulöökk ning seejärel kannatada
kogu elu, sest kirjaniku elus pole midagi
kadestamisväärselt: kadestada kirjanikku
– või üldse geeniust – on sama jabur kui
kadestada santi, sest anne on ennekõike
puue, šedööver aga needus, koorem, rist,
võluvõti, mis lõhub ettekujutust normist,
harjumuspärasest. Kunst mitte ainult ei
liigu vastupäeva, nagu ütles Nabokov,
vaid on ka vastuolus riigi usurpaatorliku
tahtega, olles vastasseisus individuaal-
sust ikestava mehhanismi tööprintsipi-
denestega.¹⁹

Mina ise ei avalda kunagi oma poliiti-
lisi vaateid (siinkohal olen ma täielikult

¹⁹ “Kultuurilised edusammud ei murenda
ühiskonda, mille egiidi all need võimalikuks
saavad, sugugi vähem kui edusammud tea-
duse või tööstuse vallas” (Clement Green-
berg, “Avant-Guarde and Kitsch”, 1939).

nõus Philip Dickiga),²⁰ ütlen viimast kor-
da ja lõplikult: et mitte kedagi solvata, ei
vali ma mingeid pooli – ei ameeriklaste
ega marslaste omi. Ma olen igasuguse
poliitilise reaalsuse vastu. Ma tõrjun poli-
itikat tervikuna. Näiteks vihkas Gerard
Reve jalgpalli, vutifänne nimetas ta üm-
marguse nahkse ebajumala kummardaja-
teks. See ei tähenda, et ta oleks vihanud
ainult Hollandi või Briti jalgpalli, ta vih-
kas jalgpalli kui niisugust; niipea kui ta
nägi ükskõik mis riigis, ükskõik mis platsil
jalgpalli, hakkas ta üle kere vappuma.
Mina võin sama öelda poliitika kohta:
poliitika paneb mind mis tahes punktis
maakeral üle kere vappuma (ühed poli-
tikanid rohkem, teised vähem, kuid mis
vahet seal on?). Poliitika rusub mind üks-
kõik mis kujul. Just sellepärast Ljudmila
Ulitskaja mind vaimustabki – olen kindel,
et ta ei salli poliitikat silmaotsaski ning
elab aktiivset ühiskondlikku elu üksnes
sellepärast, et ta ei saa teisiti. Ja ehkki ta
asub ühele või teisele poolele (ta on Putini
vastu, kuid kellega ta on Putini vastu? ta
on Ukraina sõja vastu, kuid kellega ta
jagab kaevikut? keda tuleb praegu rahule
üles kutsuda? kus on see ametkond, mis
väljastataks pileteid, päästeveste – mida?),
mis on vastuolus minu vaadetega (tuleb
olla kõigi vastu),²¹ sellest hoolimata ma

²⁰ “Impeeriumi vastu võitlemine tähendab
nakatumist Impeeriumi meeltesegadusest.
See on paradoks: kes iganes osa Impeeriu-
mist suudab alistada, see saab ise Impeeriu-
miks; Impeerium paljuneb piiripidamatult
nagu viirus, surudes oma vormi peale oma
vaenlastele. Seeläbi saab ta ise enda vaenlas-
teks” (Philip K. Dick, “VALIS”, 1981).

²¹ “Iga kord, kui te valimas käite, toetate
seda protsessi” (Morrissey, “World Peace Is
None of Your Business”, 2014).

mõistan teda ja tunnen tahes-tahtmata sümpaatiat: Ljudmila Ulitskaja poliitilised vaated ja seisukohad on dikteeritud tema enese arusaamade poolt kristlusest (loe jutustust “Olla mittekeegi” kogumikust “Püha praht”; või siis jällegi tsitaat Ulitskaja kirjast Kostjukovitšile: “selleks et hästi käituda, ei pea isegi tingimata kristlane olema”)²² ning selles mõttes tema sõnavõttud ja väljajätlemised Ukrainas ja Venemaal toimuvate sündmuste kohta²³ võimendavad kõike tema poolt kirjutatud; ma ütlesin isegi, et romaan “Daniel Stein, tõlkija” on tema poolt öeldu valguses täna eredamalt loetav kui seitse aastat tagasi, justkui oleks see tookord kirja pandud illustratsioonina ta hiljutistele sõnavõttudele, kus ta pöördub inimeste poole palvega: käituge vääriliselt! See on see, milles ma näen eesti lugeja eelist vene lugeja ees (kui romaan Venemaal esmakordselt ilmus, kujunes see kirjandussündmuseks, ja ainult – kui

²² “Daniel aga liikus kogu elu ühe lihtsa mõtte suunas: uskuge, kuidas tahate, see on teie isiklik asi, kuid pidage kinni käskudest, käituge vääriliselt. Muuseas, selleks et hästi käituda, ei pea isegi tingimata kristlane olema. Võid olla üldse mittekeegi. Viimane agnostik, kujutlusvõimetu.” L. Ulitskaja. Daniel Stein, tõlkija, lk 458.

²³ “Venemaal on küllaltki pinev olukord. See veelahe ei kulge mitte ainult valitsusametnike, arstide ja kooliõpetajate vahel. Meil on taastunud 1970. aastate Moskva köögi õhustik, sest poliitika on korruga hakanud kõigile korda minema. Kuid arvan, et see on just see etapp, mis meil tuleb läbida selleks, et terveneda haigusest, millesse me kõik oleme haigestunud.” Людмила Улицкая: В России возродилась атмосфера 70-х годов. Мы снова шепчемся на кухнях. (Интервью Катерине Пешко.) Главком, 01.05.2014. <http://glavcom.ua/articles/19264.html>.

see oleks avaldatud praegu, suhtutaks sellesse teistmoodi, eriti kui see oleks ilmunud käsikäes tema üleskutsega kirjutada alla kirjale Pussy Rioti kaitseks);²⁴ ja eesti kriitiku eelist vene kriitiku ees, sest romaan ilmus Ilona Martsoni eestinduses alles eelmisel aastal, mistõttu eesti kriitikul on võimalus hinnata teost ühtlasi ka kui kirjandusvälist fenomeni. Esiteks ei kahtle ma hetkekski, et Ilona Martson tõlkis romaani suurepäraselt, sest saan selle üle otsustada mitte ainult omaenese kogemuse põhjal (minu romaani “Peotäis põrmu” tõlge on lihtsalt hiilgav), vaid ka seetõttu, et Ilonal oli juba varasemast Ulitskaja tõlkimise kogemus (“Lõbus matus”, vt ka P. I. Filimonovi arvustust),²⁵ Ljudmila Jevgenjevna võib selles suhtes olla täiesti rahulik; teiseks olen ma kindel, et paljud on juba lugenud tema teoseid, tunnevad autorit, paljudel on olnud võimalus temaga kohtuda – Ljudmila Jevgenjevna on Eestis käinud (ja kuuldavasti kavatseb järgmisel aastal taas tulla). Minu jaoks isiklikult kujunes romaan teistkordsel lugemisel omamoodi salalaeakaks, mõned tegelased nookasid veidral kombel minu tuttavate poole, ma tundsin neis ära inimesi, kellega saatus on mind hiljuti kokku viinud: näiteks sattusin ma mullu detsembris Vene Bookeri auhinna galal istuma samas lauas Jelena

²⁴ Ljudmila Ulitskaja kirjast Pussy Rioti kaitseks: “Kui me ei kirjuta alla, siis satume sellesse aega, mil selle eest väänatakse käsi” (jutuajamises Julia Taratutaga telekanalis Dožd, http://tvrain.ru/articles/lyudmila_ulitskaya_o_pisme_v_zashchitu_pussy_riot_esli_my_ne_budem_podpisyvat_to_popadem_v_te_vremen-323315/).

²⁵ P. I. Filimonov, *Paraguai hinge eripära*. Vikerkaar, 2007, nr 4/5.

Kostjukovitšiga; aga kui kohtasin romaani Etioopia piiskoppi, kes jutujamises Daniel Steiniga ütleb, et aafriklased ei saa euroopalikku ristiuse vastu võtta, “Kuningas Taavet tantsis altari ees. Ka aafriklane on valmis tantsima”,²⁶ meenus mulle, kuidas Jaan Ross jutustas mulle oma reisist Etioopiasse, kus ta oli otsinud õigeusu kirikuid, püüdnud neisse teenistustele pääseda nägemaks, kuidas seal kasutatakse etnilisi pille, kuidas debtera²⁷ tantsib.

*

Ma olen alati arvanud, et romaan on rännakulaadne seisund, see on eurooplase meditatsioon, ilmsi unenägu Lääne moodi, kestev silmitsus läbi sõna või veel laiemalt – *silmitsus Logoses*, nõnda mulle meeldis mõelda, nõnda ma enesele kinnitasin, veelgi enam – mulle tundus, et see arusaamine on mõistetav vaat et igale kolmandale kirjutajale, kuid nii umbes viimase kahe aastaga on mu vaated kunstile ja kogu inimkonnale üldiselt tublisti muutunud: ma olen aru saanud, et kaugeltki mitte kõik romanistid ei rända, võimalik, et ma olen ainus kirjutaja, kes arvab, et romaan on *silmitsus Logoses*.

Jalutades eelmisel aastal öises Helsingis, mõtisklesin ma selle üle, et, nagu ma eespool kirjutasin, õonestab kunst (mis tahes) riigi ideed, sest tõeline kunst ei anna võimuorganitele võimalust temasse oma propagandat viia (ikka seesama

Clement Greenberg, ikka sealsamas), mistõttu suhtun kahtlustavalt igasse raamatusse, kus on sügavalt usklikke tegelasi (muide, seetõttu muretseisin väga oma “Harbini ööliblikate” pärast, kartsin, et romaanis nähakse õigeusklikku aluspõhku, mille autor on omale valmis pannud!). Meie päevil, mil visuaalne kunst ja internet võidutsevad kirjanduse üle, sammudes seitsmepeniikoormasammudega horisondi taha ja viies endaga kaasa kõik noored võrsed (nemad ei saa olema sellised nagu meie, aga tühja sellest), ei mõjuta raamat ega kirjaniku autoriteet enam päid ning ma olen selle üle õnnelik! Ma olen õnnelik, et kirjandus ja kirjanikud (tõelised, enesesse süüvivad, aga mitte valjuhääldid) ei avalda enam massidele märkimisväärset mõju. Poleks kunagi avaldama pidanudki: kirjanik ja rahvamass on ühtesobimatud! Lõpuks ometi ei etenda raamat ühiskonnas mingit erilist rolli, ei täida talle varem peale sunnitud funktsiooni – mõjutada inimest. Jumal tänatud, et selle kõigega on lõpp! See seob käed lahti, võtab kirjanduselt võltsi vastutuse, vabastab autori teda kammitsenud ühiskondliku ootuse taagast. Hulleml veel – kirjutava inimese ümber tiirlesid sarnaselt sääsepilvedega nähtamatult sosistavad massid, fuuriad, kes olid valmis veel lõpetamata raamatu tsitaatideks laiali kiskuma, tükkideks rebima, muutma raamatu vaimu “ideeks”, sildi kaane külge klammerdama ning top-pima kirjaniku veel tema eluajal kolbi, muutmaks teda kirjanduse kunstkambris naerualuseks. Kõik see segas kirjandusel arenemast ja kirjanikul vaikuses loomast. Nüüd, mil kirjandus võib lõpuks ometi

²⁶ L. Ulitskaja. Daniel Stein, tõlkija, lk 94.

²⁷ Unikaalne kirikuteenri teenistusaste Etioopia õigeusu kirikus: debterad mitte ainult ei laula kirikutes, vaid ka mängivad pille ja tantsivad (vaimulik Sergei Govoruni reisikirjast “Kirik maailma äärel”).

saada väga-väga kitsa ringi tõeliselt avangardseks kunstiks, saab autor tõenäoliselt kirjutada kõike, mis talle pähe tuleb, ning seega on tõenäoline, et ta kirjutab midagi niisugust, mida seni ei ole veel kirjutatud (mitte ülearu inimlikku, täiesti ebainimlikku). Lootused sellele, et kirjandusest võib ära elada, kalduvad nullist allapoole – milleks siis üldse loetavuse pärast muretseda, mõelda lugeja peale, loota mõistmist? Juba Beckett ütles, et kommunikatsioon on võimatu, sest selle teostamiseks puuduvad vahendid. Mis

puutub populaarsetesse suurustesse, siis see pole mitte kunst, vaid kitš. Populaarne on kitš. Clement Greenberg kirjutas sellest juba 1937. aastal, nagu ka fašismist, sotsrealismist jm. Skeemid töötavad tänini. Midagi ei muutu.

Sellised mõtted tabasid mind, kui ma kirjutasin – või kavatsesin kirjutama asuda – esseed Ljudmila Ulitskaja kirjadest Jelena Kostjukovitšile, mis sisalduvad romaanis “Daniel Stein, tõlkija”.

Suvi 2014

*Venekeelsest käsikirjast tõlkinud
Veronika Einberg*

LAURI SOMMER

RITA

...See oli üks noorte näitlejate pidu suvalises Moskva yhikas, kui Rita ütles: “Kui ma kunagi peaksin mehele minema, siis ainult Andrei Tarkovskile... muidugi, kui ta on vaba.” Sõbrad pahvatasid naerma. “Näe, mida tahab! Kuningale mehele! Kas su nina ei ole juba looduslikult niigi pysti?” “Ole vait, sa oma issi mõnu ja emme ubin. Ma tean, et mul temaga midagi tuleb.” Ja ei lugenud seegi, et mõlemad rääkijad olid purjus. Kui midagi ütled, ole valmis, et elu sul sõnasabast kinni võtab. Ta kaelal oli neljast synnimärgist kaar nagu ennustus. Mõne aasta pärast märkas Tarkovski teda filmis “Lainetel tõttaja”, kus ta õiste vete kohal hõljudes ütleb: “Tumedal mereteel on veel palju yksikuid, ma kiirustan nende juurde.” Ta kuju on majakaks jäänud. Andrei mainib teda oma päevikus 1970. aasta paiku ja hiljem kui Nastasja Filippovnat Dostojevski “Idioodis”, mida ta kunagi ei teinud. Rita nime taga oli esialgu kysimärk. Ta oli teda näinud ekraanil, aga mitte väljaspool liikuvat pilti. Ja talle luges just see, kes keegi oli päritolult ja loomupäralt, millist essentsi kiirgas. Ta valis näitlejaid hingesuguluse järgi. Otsis selles edvistavas elukutses harva esinevaid psühhilisi vägilasi, et võimendada nende teadvusi enda unenägudest immutatud kaadrites. Burljajev, Solonitsõn, Banionis, Kaidanovski, Jankovski. Rausch,

Bondartšuk, Terehhova. Ja veel mõni. Kunsti nimel toimetas ta näitlejate hinges ja meeles nagu kirurg, separeerides elujõudu ja avades varjatud omadusi. Osalised said õnnistatud, kuid mõned ei paranenud lõikusest enam kunagi. Nii tema kui nemad ohverdasid kunsti nimel oma õnne ja elu. Parimail hetkedel mängis Tarkovski vaataja alateadvusel nagu peidetud instrumendil. Film võib tunduda igav või olla vastumeelne. Sa ei tea, mis sinuga toimub, aga toimub. Kujutised vallandavad seletamatuid tunde- ja tunnetehanguid. Need on lõigud algsest maailmast, millest rutiin ja tavamõistus meid ära on lõiganud.

Nad kohtusid Mosfilmi stuudiotest “Solarise” proovivõtetel. Kui Rita astus mööda pikka koridori, kostsid selja tagant sammud. Keegi möödus vilkal kõnnakul, vaatas lifti juures tagasi ja hoidis jalaga uksi sulgumast. Tema lähenedes hyyat as mees: “Aga teil on suu- repärased juuksed!” “Täna,” lausus Rita kõhklemisi kabiini astudes. Tal oli juba aastaid tugev allergia meelituste suhtes. Kompliment tuli siiski sympaatsest suust. “Õieti on nad vaat sellised.” Ta võttis palmikust kammi ja raputas pead. Oli see vast punane lasu! “Mitmes korrus teil on?” “Kolmas.” “Sama siin.” Sellal kui lift käginal tõusis, hingas mees vaikselt nohinaga sisse kummeliveega pestud

juuste lõhna. “See hõng kulub kord vägagi ära,” lausus ta endamisi. Kolmandal kadus võõras kähku koridori lõppu. Rita vaatas ringi. Viimasel uksele seisis paber kirjaga: “12.30 – Tarkovski “Solarise” fotoproov.” Stuudios lausuti tutvumise sõnad ja selgus, et Mees Liftist oligi Andrei. Tarkovski tegi ka põgusaid kõrvalehyppesid, kuid ta naiseideaal muutus filmide sisule vastavalt. *Damenfreund*’ist Andrjuša oli parajasti kiindumas režissöör Bondartšuki tytär Nastjasse (vanusevahe 18 aastat). “Tead, mul on tunne, et mina synnitasin su. Mitte lihas, vaid vaimus. Yhes teises maailmas olid sa minu tytär.” Solarise võimas kiirgus sulatas nad korraks vägagi yhte. Abielu ei sõlmitud vaid Lara ähvarduste tõttu. (“Arvestage, et kui te lähete, Andrei Arsenjevitš, siis ei näe te oma poega enam kunagi.”) Hyljatud pruut löikas vannis veenid läbi, aga jäi ellu. Andrei ytles talle: “Ma toon kõigile õnnetust.” Selle mandala juurde käisid veidradsid lyhiyhendused. Nataša oli abielus noormehega, kes “Ivani lapseõlves” mängis sõja poolt varakult täiskasvanuks sunnitud Ivani (või Fanni, nagu teda kutsub mu kahepoolene tytär Liidi, kes kinnitab: “Fannil on ka oma reha, Fannil on ka oma kiik”). “Rubljovis” oli ta Kellavalaja Poiss.

Toimus mis toimus, aga Rita kuju jäi meelde. Teda kutsuti järgmise filmi proovivõtetele. Tarkovski algne plaan oli Emaga minevikust rääkida ja ta ylestunnistusi varjatud kaameraga filmida. Operaator keeldus. Tema poleks oma synnitajaga nii teinud. Sama asja pärast loobus Ema kehastamisest ka Andrei

esimene naine Irma Rausch, “Rubljovi” Lollike. Rolli jahtisid nii Marina Vlady kui ka Andrei suure kiitumise, vigurnikumise ja heade toitudega ära võrgutanud Larissa, Maadam Tarkovskaja Nr 2. Võtete eel oli mees teda ja väikest Andreid esimest korda vanavanematele tutvustatud. Õhkkond oli pingeline. Švipsis Poeg kiitis Emmet-Issit ja lubas neist suure-suure filmi teha. Tuli otsustav proovipäev. Teel stuudiosse yritas Lara Ritat peatada, aga ei. Rita sai selle rolli. “Peeglis” (1975) mängib Terehhova korraga nii Andrei Ema kui Naist. Tarkovski Ema Maria Višnjakova oli võtetel ning viirastub episoodides. Prototyyp ja kehastaja viidi kokku ja vestlesid. Andrei kuulas ja pildistas. Mustvalgetel fotodel on nad sarnased, nagu on yhtmoodi ka Isa Arseni ja aadliverd Oleg Jankovski. Palju aastaid hiljem yhel õöl helises uksekell. Avatud uksest lendas sisse hall näotu kummitus. Rita karjatas ja jooksis trepimademele. Uks langes sneprisse. Kell oli 4.15, kogu maja magas. Õnneks lasi naabrivanamutt tal rõdu kaudu koju ronida. Järgmisel päeval sai teada, et Andrei Ema oli tol õöl vähki surnud. Haual ytles: “Ta tuleb sinu juurde,” ennustades tahtmatult ette Poja surma, nuttes tolle kalmul Sainte-Geneviève-des-Bois’s. “Kuidas ma “Peeglis” mängides ei taibanud, et mu peeglimäng on elu.” Tookord ei rääkinud Andrei enda osast perekonna loos mitte midagi ega õelnud sedagi, mida järgmisel päeval filmima hakatakse. Poetas ainult, et selles rollis võiks peale sõjaaegse ja seitsmekymmendate tyypi olla ka midagi sellist nagu Leonardo da Vinci maalil “Naine kadakaga” (1477).

Põhjaveelist ranget ilu, mis “kaunistab voorust”, nagu Leonardo pildi taha kirjutas. Pyha ja puhastava suitsuga kadakas oli keskajal märterlik puu, valu ja kaotuse symbol, ning esines leskede piltidel. Filmis ilmub maal pärast Arseni lahkumist. Maria oli vooruslik hyljatu, oma elu mehele ja lastele ohverdanu, ja metafüüsika oli Rital veres. Miks ei võinud Leonardo maalitud Ginevra de’ Benci olla üks ta eelmine elu. Teine oli inkviitorite põletatud lausuja-naine. Aga Tarkovskite tarkuse jaoks kysis ta Arsenilt ja Marialt väga isiklikke asju ja õppis Ema kehakeelt. Pyhitses kinos need elus umbe jäänud saatusesõlmed. Ta suutis kaadris avalik olla Lara vihkamisest ja tagaselja sossutamisest hoolimata. Mõnigi kord pidi Andrei lausa nende kaklusi lahutama. Kuke tapmise järgne Lilithi pill on tsentreeritud Larale, kuid ükski vari ei tulnud Rita ja rollide vahele. Enne võtet pööras Andrei teda veidi õlgadest ja ta jäi täiesti rahulikuks. Teadis korraga täpselt, mida ja kuidas tuleb teha. Kaamera seiskus, prožektorid kustusid, rahvas läks laiali. Tatrapõld lõhnas vilus õhtus. Nad jalutasid sinna kaarde, kus mäe otsas kõssitas vana kirik. “Ma olen ammu tahtnud filmida stseeni, kus naine unes nutaks.” “Oled Sa seda kunagi näinud?” “Jah. Ja see on võib-olla ainus asi, mida naine siiralt teeb.” Ta hakkas vabandavalt naerma.

Pere hyljanud, rindel gangreeniga jala kaotanud poet Arseni Tarkovski osales filmis luuletusi lugenud hääle kaudu. See hele päev on temas alles, väraval jasmii- ni man on kivi ja selle all aare. Jasmii-

õitseb ja õhtul lõhnab vana mehe tuba mälestustest. Kaugel, teises majas tunneb sama lõhna tema kunagine kaasa, kes teda valuliselt, märkamatu ja mingi lootuseta ikka veel armastab. Kui palju on maailmas naisi, kes lahkumineku ja üksikemaduse järelgi leiavad nukrat õnne oma endise mehe luuletustest? Arseni skandeeris värsse, mida Rita luges ja meenutas. Kui “me silmade ees ymber pöördus taevast, kui meile järgnes saatust nagu hull, habemenuga välja sirutatud käes”, voolas valguse ja varju piirjoont mööda ta parema silma keskelt pisar. Vasak silm vastas. Taamal nuuksatas Maria. Lapse sigitanud Isa lamab Ema kõrval rohul ja kysib: “Kumba sa tahad, poissi või plikat?” Suur plaan, naise nägu mehe vaikuses. Tulevik heiaastumas. Kerge hammustus huulde. Maitse keeleotsal on õnnis ja valus. Kui saalis valgus syttis, ytles Arseni pojale: “Andrjuša, kas see kõik oli tõepoolest nii? Ma ei teadnud, et sa seda nii sydamesse võtsid.” Mängime midagi maha ja saame alles siis aru, mis see oli. Sinna Jurjevetsi päikeselaiku igat- sesid tagasi lagunenuid pere kõik tykid. Kui Andrei võtete eel oma synnipaika kylastas, oli seal vaid võõrus. Ainsaks märgiks sest käigust jäi mälestuse varem- tel joodud Žiguli õlle silt. Mehed jäävad lasteks. Ta oli seesama väike poiss, kes nuttes kramplikult lahkuva Isa frentši klammerdus. Lõi filmi jaoks Tutško- vosse oma mineviku täpse koopia. See maastik on jäänud koduseks neile, kelle lapsepõlv möödus metsase parasvööt- me kylas. Vanade talude seinad ja sopid on tulvil nägemusi sellele, kelle silmad on lummunud. Yhes stseenis leviteerib

Emma unenäotoas. Kaadriproovis seadis Andrei õhus lamaval Rital juukseid ja kleiti, nagu inglit lennuvalmis pannes. Iga võttepäeva lõpul istusid Tarkovski, operaator Rehrberg ja kunstnik Dvigubski maha ning hakkasid ideid genereerima. Rita tuli ja kuulas. Oli meeletult huvitav. Aga yhel õhtul ytles Andrei: “Kuule, ära enam tule. Kui Sa lähedal oled, hakkama muudele asjadele mõtlema...” Aastaid hiljem tunnistas: “Hea, et ma Sinusse alles filmi lõpul armusin. Muidu poleks kinost midagi välja tulnud.” Neist Rita näost võetud suurplaanidest sai välja jäänud must materjal. Suumist on armunule kyll, aga kinovaatajale vähe. Kui Andrei Venemaal haige oli, kutsus ta Rita sanatooriumi ja ytles: “Kas Sa arvad, et Sina leidsid minu? Ei. Mina nägin enne Sind. Ma tahan, et Sa oleksid nyd pidevalt kusagil mu lähedal.” “Kuidas?” “Noh, nii, et ma saaksin Sinust kodukino teha. Et naine istub, loeb raamatut ja mina filmin teda kaua-kaua...” See ulm hajus lahusolekusse, kuid ei lahtunud. Jätkus mystilise äärisena kronoloogiate veeres. Kui väiklastest tšinovnikutest kinokomitee arutelul paljude sõnavõttudega “Peeglit” peedistas, aga Tarkovski täiesti vait oli, mõtles Rita: “Milline vastupanuvõime!” Peale koosolekut sosistas mees talle: “Jäta see meeleheite hetk meelde. Huvitav, mis edasi saab.” Yksikumaks nad mõlemad jäid. Andreile said osaks kaikad kodaraisse, kurnav eksiil, pateetiliseks muutumine ja surm Pariisis. Ritale tulid mehed, kelle tähendus oli sõpruses või pojas. Abielus ta ei pysind. Elas ekraanil. Väljaspool kino oli võtteplatside vahet rändav üksikema, kelle lapsi jäid

mõnigi kord hoidma petised, kes korteri paljaks varastasid. Mõni aasta hiljem mängis Terehhova veel Tarkovski lavastatud “Hamletis”. Klappisid. Mõlemad Isata kasvand. “Stalkeri” proovide eel andis Lara ultimaatumi: “Arvestage, et kui see lirva veel Teie filmides mängib, tuleb lahutus!” Andrei ei jaksanud tylitse da. Kriitilistel hetkedel tundis ta alati, et ei taha Isa viga korrata ja Pojast loobuda.

Yhe oma lemmikfilmidest tegi Rita juba kypses keskeas väikeses Baltikumi suvitusslinnas. Režissöör Arvo Iho kutsus ta “Peegli” pärast. Oli yks julge ja tõsielul põhinev Maria Tšepunova stsenaarium, mis kanti yle Eesti oludesse. Rita tuli Tallinna ja kohtus Tallinnfilmi paviljonis Arvo ja teise peaosalise, sympaatse noorukiga. Minda Iho poole Lasnamäele. Hakati kolmekesi arutama. Laual seisid pudel viina, millest kumbki mees ei võtnud tilkagi. Jutu lõpuks oli pudel tyhi ja asjad algmiselt selged. Telliti takso. Rita hakkas esikus riietuma, pani oma valge pintsaku tagurpidi selga. Sättis end peegli ees, silus õmblusi, niidiotsi, õlgadel pagunitena turritavaid patšokke, vaatas end švipsis rahuloluga... Ehh, kui palju kostyyme... ja läks niiviisi taksosse ja hotelli.

“Ainult hulludele” (1990) filmiti lõvi-osas Viljandis, Paalalinnas. Need on mu kodukandi fragmendid kinolinal. Tommuski mõisa õunaaed, mis Uut Haiglat ymbritses, oli tookord suurem. Arstid otsivad seal põgenenud mõrtsukema. Johan kutsub kiirabi telefoniputkast, mis on Suur-Kaares Kõuts Jaanuse maja ees. Kuigi ruumisuhted on valed, nagu

filmides enamasti. No ei ole sellist asja, et mees sõidab autoga Tartu tänaval ja jõuab Paala Kaubahalli juurde Viienda Kooli poolt. Aga yle selle Lääne tänavassebra, kust ma täna isegi tulini, läks Rita heledalt ja rahulikult. Poest ostis Värskat, koort, jahu, petti jm. Arve oli 4 rubla 48 kopikat. 1990. aasta kevadel võis olla kyll. Ta kodu, kus nad mees Lembit Ulfsaki ja tytar Maria Avdjuškoga elasid, oli kusagil nendes Paala tee alguse korrusmajades seal surnuaia juurest yle tee. Nii et medõde Paalalinna äärelt ja sõidab hommikuti jalgrattaga tööle. Tema kangelanna jagas traumaatikutele halastusseksi juba siis, kui Kadri Kõusaar algkoolis käis ja veel rinnahoidjatki ei kandnud. Andis oma kehaga teistele elulootuse tagasi. Kaudselt oli selles ka midagi emalikkku. Seksiga manipuleerimise, kauplemise ja koonerdamise maailm on kõrb ikka. Aga kelleski on oaas. Tema armu pälvib ka pulmaõöl pruudiga jänni jäänud suitsiidik, Hendrik Toompere juuniori teine ehe noorukiroll “Naerata ometi” Robi kõrval. Johan Säde nimeks. Paalakas Tammela tänavas elava vana pungientusiasti Säde Antti sugulane. Kunagi istusin minagi seal Tammelas Säde punkris, pahvisin koos teistega pyydlikult Ekstrat ja kuulasin väikese vene panni pealt lõugavat Genekat. Ja Antti onupoeg Johan mängis seina taga aias flööti, kuigi me seda myra tõttu ei kuulnud. Aga see oli tal kõik enne abiellumist ja traumasid. Öösel haiglas hyiab poiss appi ega taha yksi palatis olla, haarab medõde järele. Stsenarium ytleb, et Rita vaatas talle väga lähedalt silma “oma erilise, veidi äraolevalt objektiivse pilguga, milles puu-

dub igasugune hinnang”. Selle päästetõõ taga on “midagi vastutustunde taolist”. Tema enda jaoks on patt hädalise aitamata jätmine. Minu Papi Ilmar töötab filmis omas ametis – psyhhiaater, kes konstateerib, et “psyhhoosi ei ole“, ja koos Ritaga põgenejat voodisse pikali surub. Rita uinutab poisi kätt laubal hoides tarkovskiliku kaadriga õudunne, milles too keldrikoridoris vee ja pudelikildude kohal lendab. Tollastest viljandlastest näeb veel valgepäist punki Siku Maitu, kirurg Kõivu Jaani ja pikemalt hilisemat anesthesioloogi Marek Eermet. Rita on halastuse paratamatu märter, kelle väikelinna väike kodanlus hukka mõistab. Anonymkirjad, kuhu vaja. Ajaleht häbistab. Ykski inimene ei mõista teda. Varem leppinud abikaasa alistub ämma arvamusele ja hylgab. Šantaaži taga seisab Johani äi, possessiivne mutinäoga yksikisa (Mihkel Smeljanski). Terehhova mainib, et koomikut kurja psyhhopaati mängima panna oli hämmastav kontrast. Synget sotsiaalset hõõrumist täis loos on ka sakraalselt sooje stseene. Ritale ilmub ta kaitseingel – teema, mis saadab teda kogu järgneva elu. Edasi peseb ta koristajaks tagandatuna väsinult Uue Haigla fuajee põrandat. Varahommiku päiksekumast kostab Mahler, ilmub Hendriku flööõ. Poiss on vabanenud ja õnnelik. Rita laseb oma juuksed valla. Lähavad välja. Mesikas õitseb. Jalutavad haigla juurest Sootaguse põllule (nyydne Lauri tänav). Poiss tantsib ta ymber soost tõusnud udus. Siis lähavad veidi teisalt, Tommuski kaudu, nende kunagiste vanade Paplite kõrval. “Tead, naistega ei maksa liiga avameelne olla.” “Miks?”

(Kerge muigega.) “Pistavad nahka!” Jõuavad linnaveerde. Smeljanski tuleb autost, ähvardab ja tapab Terehhova Suur-Kaare ja Loode tänava ristil, täpselt mu koolitete poolepeal. Liiklus pandi kinni. Filmi pingelisim stseen võeti yhe duubliga. Rita kukkus mehe löökidest vastu äärekiivi. Kylg oli pärast täiesti must, aga võttele keskendudes ta valu ei märganud. Pärast lapsed veel tunglesid juures, et tädi, miks te verine olete jne. Avalikus ruumis tehtud võimsad sooritused salvestuvad keskkonda. Ma nimetan seda kohta Ilu Surmapaigaks. Eks Ilu hukku vahel Viljandis, Obinitsas, Tartus jm. Kui ta tramivad puruks kalkus, rutiin, ylelaskmine, õelus, kadedus, kynnilisus ja muud asjad, mida me väsiind või tuimade automaatiidena iga päev yksteisele teeme. Seepärast on sel ruumipunktil oma meeldetuletav mõte. Ja sealkandis on paar aastat hiljem ka päriselt yks mõrv olnud. Peale Rita (ja episoodilise Vija Artmane) on kõik muud tegelased eestlased. Aga vene dublaažiga varianti on jälle netist kergem kätte saada.¹ Rita väimees Jaan Tätte laulab seal *но-русски* midagi, mille viis meenutab yht tollast Akvariumi lugu. Mäletate: “*a чём ты медитируешь, подруга светлых дней*”. Võtteplatsi ymber oli väga segane aeg. Eestlastel oli ärkamisajaga tulnud nii tugev vastalisus, et kõik Venemaaga seonduv mõeldi halvaks. Terehhovat siiski salliti. Ikkagi “Tarkovski näitleja” ja sobivalt vabameelse olekuga. Kuigi sellal juba viiekymne alla. Roll oli tema jaoks kirjutatud. Ta Vanaema töötas Esimeses ilmasõjas halastajaõena. No Rita vaidles

loo lahenduse yle Ihoga ysnagi palju. Iho oli alul nõutu, et milline selle õe sisemaailm ikkagi olla võiks. Rita ytles: “Lase ma teen. Ma olen ju naine, tean, kuidas peab.” Stsenaariumi muudeti. Roll sai neli rahvusvahelist preemiat. Peale yht linastust tuli kamp medtöötajaid ja ytles: “Seal on kõik väga täpselt ja õigesti näidatud. Vaataja ei mõista seda kunagi, aga meie, meedikud, taipame.” Lõpuks ytles Rita eestlastele: “kymme aastat ei saa teil olema peaosas vene näitlejannat.” Neid on pea kaksikymmend viiski kogunenud. Väga tahaks, et kui see slaavi peaosaline kord tuleb, siis koostöö ja kunsti vaimus, mitte... ..

Terehhovat nägi peale “Ainult hulludele” yha harvem. Ilusal inimesel on ränk tädisid mängima hakata. Mõne jaoks on see isegi võimatu. Ta läks inimestega tylli, jõi, kuulas kodus romansse ja Tsoid. “*Лухие девяностые*”, täpselt. Sytitavat tööd polnudki. Kinost tehti odavaid seriaale, headki näitlejad lugesid reklaame, paljud andekad sõbrad surid N. Liidu lagunemisvaevades. Tema, rahutu rändur, jäi paiksemaks. Hoolitses laste ja lapselaste eest. Jalutas nendega pargis, toitis tuvisid. Ka ta näitlejannast tytrest sai yksikema. Nende poola ja bulgaaria verd seganud suguvõsas on see juba kolmas põlv. Suure surmaga sai tehtud filmiversiooni Tšehhovi “Kajakast” (2005). Kaadris autori toad, sohvad ja toolid ning koduyمبرus. Oli tunne, et Antoša seda asja kuidagi ka kureeris. Filmis olid nii tytär Anna kui poeg Saša. “Ma synnitasin lapsed, et saaksime koos “Kajakat” mängida.” Putin andis ordeni. See tundus õige väike malenupp Rita mängus. Talle

¹ <http://tfilm.tv/6313-tolko-dlya-sumasshedshih.html>.

meenus Andrei kibe muie “teeneliseks rahvakunstnikuks” saamisel. Neis aastates kypses veel midagi. Ta luges Jaani Avalduse (Joh. Ev.) lindistusel Neitsi Maarjat. Kui kellestki lahkunust rääkis, lõi risti ette. “Juba yhelt pyhakult võib saada kõik.” Plaanis telefilmi Peterburi Ksenjast, kelle ikoon on mul aastaid köögiahju kohal seisnud. Hagiograafia räägib, et Ksenja mees Andrei suri ja naine sattus leinas ekstaatilisse meeltesegadusse. Sai kutsumisnägemuse Egiptuse Maarjalt, et ta kataks oma pyha hullusega kinni selle maailma tõelise hulluse. Pani selga mehe kaftani, kartuusi, pssirohupauna ja muud rõivad. Ytles, et Andrei hing on temasse tulnud, annetas kodu kirikule. Hakkas ringi santima ja ennustama, ilmus hädalistele vaimus. Terehhoval on oma arusaam sellest Andrei-kaotusest, palve väest ja muust. Seda tahaks näha...

...aga see tuleb lavastada oma kujutluses. Ritast jäi kaja, mis pikslite ringmängus vahel jälle tagasi tuleb. Vanadus astus ligi. Ta ei leidnud yksi välja minnes enam tagasiteed. Heatahtlikud võõrad töid koju. Kaotas oma Moskva kodus tasapisi mälu. Istus, vaatas aknast välja, luges Ahmatovat ja Arseni Tarkovskit. Palvetas Prisivjataja Bogoroditsa, Antiookia Margarita ja Ksenja ikoonide ees, ymises mõnda vaimulikku rahvalaulu. Vaatas telekast oma vanu filme, nagu näeks neid esimest korda. Vahel talle ikka midagi meenus. Just Tarkovski, rida unesid temast. Enamik on pitseri all. Yhes olid nad perekond, kes kodus lastega igal nädalal midagi filmisid. Ja siis elustus millegipärast hoopis kauge koht. Ta hak-

kas oma tytrele peale ajama, et “*Анечка, пошли-ка мы в Прибалтику.*” “*О Боже... в такое смутное время... а куда именно?*” “*В Эстонию, в Вильяиндий.*” “*В Финландию?*” “*Нет, Вильяиндий... да-уж, имя, мол, странноватое.*” Ta vaimusilma ees luupis see väike Eesti linn. Kuna soovis oli mingit lõplikkust, läksidki nad sinna. Rita astus tytre käekõrval mööda kesklinna tänavaid, kus Smeljanski teda autoga oli jälitanud, tuli üle viadukti Paalalinna, uitas järve ääres, käis haiglategel, tiirutas sihitult mööda Suurt Kaart ja selle Väikseid Kodaraid. Kohtasin neid siinsamas Põhja puiesteel, kus heledate lokkidega Anna talutas etevaatlikult astuvat hallipäist memme, kes välist nagu ei märganudki, aga näis kuulavat midagi enda sees. Me ei saa peatada sygist ega talve, aga sellest pole midagi. Augustituul tiirutas mööda tänavat, mängis juustega ja pyhkis me päid muredest puhtaks. Nad käisid veel kord poes, nydyses Maksimarketis.

Tee siia on sama. Sama ylekäik, trepp ja plaadid. Aga kuidas siin majas kõik on muutunud. Ehitavad aina ymber, nagu Moskva kesklinnaski. Yks kirik on meil seal nyd neljast kyljest kaubamajadest piiratud. Ostjate nägudel on ikka rahulolematu ilme. Nyd nad ei tahta, et liiga palju on. Enne virisesid, et on liiga vähe. Ruum ise ei tundu millegi poolest samana. Ja seda baari pole enam, kus me Hendrikuga võtete vaheajal väikse kohvi tegime ja baaridaam mind seni jõllas, kuni väljavalatava konjaki endale dekolteesse kallas ja kiljatas. Makk mängis “it’s a heartache! Nothing but a heartache!”.

Pärast kinkisin vaesekesele “valurahaks” oma pooliku prantsuse huulepulga. Ei teagi, miks see meenus. Vist palvena tema pärast.

Jumal vaatab maailma katkematut linastust. Eluliste helgid ja varjud peegelduvad yksteisel, tugevdavad, lihvivad või söövitavad. Kõik tulevad uuesti unustuse loori tagant, aga ükski sugupõlv ei õpi. Näitlejate rollid põimuvad nende saatuse kassikangasse. Mõned meist näitavad teed korduse katkestamise suunas. Kui on minek, korjab inimese hing enda kokku kõikjalt, kus ta on midagi tundnud või

teada saanud. Kinoprojektori valgusvihkudest ja geeniheliksitest, puudutustest, unedest, mõtetest ja veretilkadest. Lahkub ja jääb ometi ka siia. Oma vaimus jään ma igavesti siia ruumi seal veerand sajandi eest, kus ma kassajärjekorras Piiblit tsiteerin. Jään seda haiglapõrandat pesema õnnistuse ootuses. Tulen jälle üle välja ja ei lähe oma surmapaigale, vaid üle Soo ja Paala järve äärest koju. Kallistan yhes valgusaastaid voolavas hetkes Jämejalal Punase Torniga majas seda poissi. Õues õitsevad kastanid. Poisil on noore Andrei nägu. Ja veel paar tundi on jäänud öövalve lõpuni.

AKEN

MASHA GESSEN **Surevad venelased**

Millalgi 1993. aastal, pärast mitut reisi Venemaale, märkasid ma midagi veidrat ja häirivat: inimesed muudkui surid. Ühendriikides olin harjunud sõpru kaotama AIDS-i tõttu, kuid see oli midagi muud. Venemaal surid inimesed järsku ja vägivaldselt ning nende endi sõbrad ja töökaaslased ei näinud selles midagi šokeerivat. Moskvasse jõudnud, helistasin sõbrale, kellega olime olnud lähedased ligi aasta. Tema isa, kes võttis telefoni, ütles: “Vadimi ei ole enam. Ta uppus ära.” Tahtsin kohtuda ühe ajakirjanikuga, ent valvelauast öeldi: “Kas te siis ei tea, et ta on surnud?” Ei, ma ei teadnud. Olin selle mehega kohtunud nädal tagasi; ta oli kolmekümne ringis ning tal ei tundunud midagi viga olevat. Administraator vaatas mind nagu juhmi. “Õnnetus helikopteriga,” ütles ta lõpuks toonil, mis näis osutavat, et imelikku pole siin midagi.

Surmad muudkui kuhjusid. Inimesed, nii mehed kui naised, kukkusid või hüppasid rongidest ja akendest välja, lämbusid vingumürgitusse katkiste ahjudega suvilates või avanematute ustega korterites, said lööke rahulikes hoovides kihutavatelt või kõnniteel rahvasumma sööstnud autodelt, uppusid järvedes purjus peaga sukeldumise tagajärjel või meres tormihoiatust ignoreerides või lihtsalt

niisama, mürgitasid end alkoholi, võltsalkoholi, surrogaatide või narkootikumide liigtarvitamise tulemusel, ning lõpuks surid absurdsest vara infarkti või insulti.

Pärast Venemaa-reisi tagasi Ühendriikides, ei suutnud ma ühe sõbraga rääkides pisaraid tagasi hoida. Minu arvates polnud kõik need surmad mitte ainult traagilised, vaid lihtsalt võimatud mõista. “Seal ei käi ju sõda,” ütlesin.

“Käib küll,” ütles sõber, kes oli minust pisut vanem ja kogenum ajakirjanik. “Kodusõda nii käibki. See ei ole nii, et inimesed hakkavad äkki relvadega ringi jooksuma. See on nii, et kõik hakkavad surema.”

Mu sõbra määratlus püsis minu jaoks aktuaalsena palju aastaid. Sain aru, et artiklid, mida ma sel ajal kirjutasin, rääkisid hävingust, kaotustest, ellujäämisest, taastamisest ja igatsusest rahu järele. Ent kui kasulik taoline mõtteviis ka oleks ajakirjanikule, ei saa seda üle võtta sotsiaalteadlased, kes näevad senini vaeva vastuse otsimisega küsimusele: “Miks surevad venelased nii hulganisti, nii noorelt ja sellistel põhjustel, nagu pole iial nähtud üheski teises standardse definitsiooni järgi sõjaseisukorras mitte olevas riigis?”

Seitsmeteistkümne aasta jooksul 1992–2009 kahanes Venemaa rahvastik umbes 7 miljoni ehk 5% võrra – määral, mis Teise maailmasõja järgses Euroopas on ennekuulmatu. Enamgi veel, suur osa

---

Masha Gessen, *The Dying Russians*. NYRblog, 02.09.2014. <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/sep/02/dying-russians/>.

sellest on tingitud suremuse kasvust. 1990. aastate keskel oli Peterburi keskmise meessoost isiku eluiga seitse aastat lühem kui kommunismiajastu lõpul; veelgi suurem oli langus Moskvast, kus surm saabus kaheksa aastat varem.

2006–2007 otsustas Emory ülikoolis õpetav antropoloog Michelle Parsons, kes oli Venemaal elanud rahvastiku kahanemise kõrgpunkti ajal 1990. aastate alguses, hakata uurima seda, mida ta nimetas “suremuskriisi kultuuriliseks taustaks Venemaal”. Meetodina kasutas ta pikki struktureerimata intervjuusid tavaliste moskvalastega – mis tähendas süüvimist mitme kuu pikkustesse kõnelustesse teemal, miks elu ei tundunud nii paljude inimeste jaoks äkki enam elamisväärsena. Parsons usub, et leidis küsimusele vastuse oma uue raamatu pealkirjas: “Surnud tarbetult”.¹

Parsons küsitles inimesi, kes 1990. aastate alguses olid jõudnud keskikka. Et intervjuusid tegi ta Moskvast enam kui kümme aastat hiljem, on tema uurimistööl üks ilmne puudus: tema poolt küsitletud on suremuskriisist läbi tulnud – nemad jäid ellu –, mitte selle kriisi ohvrid, ning ellujäänute kogemust olid mõjutanud vahepealsed sotsiaalse ja majandusliku tõusu aastad. Siiski koorub siit lugu, mis on paljude venelaste seisukohast kujukas.

Parsons kirjeldab Teise maailmasõja järgsetel kõledatel ja näljastel aastatel sündinud inimeste generatsiooni. Nad kasvasid üles ühiskorterites, kus ühe

perekonna kahe või kolme põlvkonna kasutuses oli üks või kaks tuba ning kus esikut, vannituba ja kööki kasutas kolm või seitse või isegi kümme perekonda. Kuid seejärel, 1960. aastate alguses, käivitas Nikita Hruštšov ehitusbuumi: kõikjal Moskva äärelinnades hakkasid kerkima odavalt ehitatud korterelamud ning venelased – esialgu ja eelkõige moskvalased – kolisid massiliselt ühiskorteritest välja. Brežnevi ajastul 1960. aastate lõpul ja 1970. aastatel ilmusid ka nõukogude päritolu autod ja tillukesed suvilad – vähemalt niisugune oli nõukogude tarbimisunistus, mis muutus suurele osale venelastest majanduslikult jõukohaseks.

Lisandus veel kolm tähtsat asja, mis mitte ainult ei teinud elu eelnevate aastatega võrreldes vähem karmiks, vaid muutsid selle isegi elamisväärses. Esimene oli üldise sotsiaalse ja majandusliku stabiilsuse tunne. Töökohad olid tingimusteta tagatud ning 1960. aastate algusest peale garanteeris riik pensioni maksmise. Teine oli üldise progressi kogemine, mida töötas nõukogude propaganda (riik oli esimesena maailmas üles ehitamas kommunistlikku ühiskonda, kus raha pidi kaduma ning igapäevajärgelised vajadused pidi kaetama) ning mida see generatsioon ka isikliku materiaalse olukorra paranemises aina enam tajus. Kolmas heaolu allikas nõukogude ühiskonnas oli *näiv* võrdsus. Üks jagu sidemetega inimesi nautis valdava osa teistega võrreldes erakordseid lisahüvesid, kuid rikkus ja eesõigused olid peidetud nomenklatuuri suvilate kõrgete tarade, ajalehtedes ja õpikutes kirjeldatud nõukogude egalitarismi ning teosammul

¹ M. A. Parsons, *Dying Unneeded: The Cultural Context of the Russian Mortality Crisis*. Nashville, 2014.

hierarhia tippu jõudmise võimaluste taha.

Parsons ja tema intervjueeritavad, keda ta ohtralt tsiteerib, näivad selgelt ette kujutavat kaht esimest nõukogude ühiskonda vorminud tegurit, ent pigistavad peaaegu täielikult silmad kinni kolmanda teguri, nõukogude ühiskonna varjatud sotsiaalse ebavõrdsuse ees. Üks naine ütleb, et erinevus praeguse ja sõjajärgse vaesuse vahel seisneb selles, et “praegu on ka rikkaid”.

1980. aastate alguseks oli nõukogude ühiskond jõudnud stagnatsiooni ning nõukogude poliitiline süsteem vaakus hinge. Lõpuks kerkis esile noorem juht Mihhail Gorbatšov, kuid vanadusest nõder struktuur ei osutunud muutumisvõimeliseks ning varises üsna ruttu kokku, viies endaga kaasa ka ennustatava elukorralduse, nii nagu miljonid inimesed seda enesele ette olid kujutanud. Venemaa sõöstis uue, kapitalistliku tuleviku suunas, millest enamik inimesi lootis jõukust ja võimaluste mitmekesisust. Boriss Jeltsin ja tema noor, kogemusteta meeskond rakendasid majanduslikku šokiteraapiat. Niivõrd kui praegu teada, päästis see rida radikaalseid reforme Venemaa jälja küüsis, kuid samas tõukas miljonid inimesed vaesusesse. Järgmise kümne aasta jooksul sai enamik vene perekondi – nagu nende saatusekaaslased teisteski endistes liiduvabariikides – tegelikult tunda elutingimuste paranemist, kuid vähesed neist, kes olid suure osa oma täiskasvanupõlvest veetnud vana süsteemi raamides, tundsid jalge all kindlat pinda.

“Ljudmila silmis sarnanes majanduslik šokiteraapia paljuski sõjast räsitud Venemaaga,” kirjutab Parsons ühe oma

intervjueeritu kohta. “Õõvastaval moel paistsid tema noorusaegade vaesus ning 1990. aastate alguse vaesus omavahel ühte sulavat. 35 aastat tema elust, alates sellest, kui ta 19-aastasena asus tööle mehaanikatehases, ning lõpetades Nõukogude Liidu kokkuvarisemisega, kui ta oli 55-aastane, olid lakanud olemast.” Parsons pühendab terve peatüki 1990. aastate kollapsi ja kaose võrdlemisele Teise maailmasõja aegse hävitustööga. “Margarita rääkis mulle kibeda pettumustundega: “See on nagu pärast sõda.” Ja lisas seejärel – pooleldi vihaselt, pooleldi nõutult: “Ent sõda ju ei olnud...” ... 57-aastane taksojuht, keda ma intervjueerisin, ütles endast vanemate inimeste kohta: “Nad ei suuda kunagi mõista, mis juhtus. Ei sõda ega midagi. Ja kõik lagunes koost.””

Vähe sellest, et pensionisüsteem lakkas toimimast, ka tööturust ja nende inimeste enda perekonnast – täiskasvanud lastest, kes kunagi olid olnud oma vanematest täielikus sõltuvuses – polnud mingit kasu. Kadunud oli helge tulevik: kommunistlikud loosungid asendusid kapitalistlike reklaamidega, mis enamikku rahvast ei kõnetanud, sest neil jätkus raha vaid kõige hädavajalikumaks. Üle 40-aastastele inimestele saadeti sõnum, et mitte keegi – ka kujuteldava tuleviku rajajad – ei vaja neid enam. Kõigele lisaks oli eesriie, mis varjas üksikute rikkust enamiku kahtlustavate ja kadedate pilkude eest, halastamatult maha tõmmatud: 1990. ja veel enam 2000. aastate jooksul kujunes Moskvast maailma silmatorkavamaid tarbimispealinnu. Parsons oletab, et saamata süsteemi panustada ja selle vilju nautida,

muutus vanem generatsioon varajaste surmade suhtes eriti altiks.

Parsonsi arutluskäik on provotseeriv, kuigi mitte täiesti veenev. Ta kirjeldab Venemaad, justkui olnuks see NSV Liidu asemele tekkinud uus riik, mis kannatas suremuskriisi all, mida saab ja tuleb seletada vaid uuele riigile iseloomulike sotsiaalsete jõudude kaudu. Niisugune ongi tavaline probleemile lähenemise viis, mis ei kirjelda sugugi halvasti seda, mida paljud venelased tegelikult läbi elasid. Ent püüdes tuvastada kindlat pöördepunkti, jätab Parsons tähele panemata sammsammulised muutused, mis võisid aset leida juba enne 1991. aastat. Näiteks läheb ta peaaegu täielikult mööda 1980. aastatest ning nendest laiaulatuslikest sotsiaalsetest liikumistest ja sügavatest majanduskriisidest, mis iseloomustasid Gorbatšovi ajastut.

Kui aga laiendada fookust 1990. aastate alguspunkti, kuhu Parsons on paigutanud Venemaa "suremuskriisi", näeme tegelikult midagi jahmatavat: see polegi kriis – vähemasti eeldusel, et kriis ei saa kesta aastakümneid. "Samal ajal kui NSV Liidu lõpp tähistas üht kõige kaalukamat muutust 20. sajandi maailma poliitilises ajaloos, on selle muudatusega kaasnenud Venemaa rahvastiku ebasoodsate tervisenäitajate kohutav kestvus," kirjutab Nicholas Eberstadt oma põhjalikus uurimuses.² Eberstadt on majandusteadlane, kes on paljude aastate jooksul kirjutanud demograafilistest protsessidest Nõuko-

gude Liidus ja Venemaal. Selles raamatu mahuga uurimistöös on ta maalinud süinge ja samal ajal müstifitseeriva pildi – osalt seetõttu, et ta ei paku seletusi nähtustele, mille iseloomustamiseks tal puuduvad usaldusväärsed andmed.

Eberstadt huvitab laiem depopulatsiooninähtus, mida iseloomustab vähenev sündivus ja kasvav suremus. Ta märgib, et see ei toimu Venemaa ajaloos esimest korda. Revolutsiooni ja Vene kodusõja aastatel 1917–1923 oli üks madalseis, mil, nagu ta kirjutab, "depopulatsiooni tingisid sündivuse järsk langus, suremuse kasv ning emigratsioon, mille põhjustasid eespool nimetatud murrangud". 1933–1934 vähenes Nõukogude Liidu elanikkond umbes kahe miljoni inimese võrra, põhjuseks mõrvarlik sundkollektiviseerimine ja kunstlikult esile kutsutud näljahäda, mis tühjendasid Ukraina ja vähemal määral ka Vene maapiirkonnad. 1941–1946 kaotas Nõukogude Liit sõjas hinnanguliselt 27 miljonit inimest ning sündivuse määr langes kahe kolmandiku võrra. Kuid Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud umbes 25 aasta pikkune depopulatsiooni periood on pikim ning ühtlasi *esimene*, mis kogu maailmas leiab sellises ulatuses aset rahu ajal. "Ei ole võimalik ette kujutada, kuidas riik oma otsese tegevusega saaks seda leevendada, ei ole olnud otseseid saatuslikke ja ebatavalisi looduskatastroofe, millest ülesaamine annaks lootust rahvastiku vähenemist pidurdada," kirjutab Eberstadt. "Järelkult on võimatu ennustada, millal (või kas üldse) Venemaa praegune kestev depopulatsioon võiks lõppeda."

Sündivus Venemaal on olnud madal

² N. Eberstadt, Russia's Peacetime Demographic Crisis: Dimensions, Causes, Implications. NBR Project Report, May 2010. <http://www.nbr.org/publications/element.asp?id=446>.

juba kaua. Nõukogude valitsus püüdis seda tõsta, juurutades kolmeaastase emapuhkuse ja teisi soodustusi, kuid enamiku sõjajärgsete aastate jooksul jäi sündivus madalamaks, kui rahvastiku taastootmiseks vaja. Erandi moodustab Gorbatšovi ajajärk, mil sündivusindeks jõudis väärtuseni 2,2. Pärast 1989. aastat see aga langes ning pole sellest ajast alates tõusnud: vaatamata Putini valitsuse poolt sisse viidud majanduslikele stiimulitele on Venemaa sündivusindeks 1,61, mis on üks madalamaid maailmas (Ühendriikides on see 2,01, mis on samuti väiksem rahvastiku taastootmiseks vajalikust, ent siiski palju kõrgem kui Venemaal).

Ja siis need surmad. Ühel harval kerge-meelsuse hetkel lubab Eberstadt endale panna raamatu alaosa pealkirjaks: “Teedrajavad uued ja moodsad suunad viletsa tervise ja enneaegse surmani”. Venelased ei hakanud vara ja sageli surema pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist. “Vastupidi,” kirjutab Eberstadt, praegu toimuv “on Venemaa pinnal vaid ligikaudu poole sajandi vältel süngelt ilmnenu kurjakuulutatavate suundumuste viimane kulminatsioon.” Välja arvatud kaks lühikest perioodi – kui Nõukogude Venemaad valitses Hruštšov ning uuesti, kui riigi eesotsas oli Gorbatšov –, on suremus halastamatult kasvanud. See tendents püsis ka pretsedenditu majanduskasvu aastatel 1999–2008. Oma 2010. aastal ilmunud töös ennustab Eberstadt korrektselt, et depopulatsiooni kasv võib aeglustuda, kuid samas väidab ta, et depopulatsioon ise on pöördumatu; 2013. aastal oli suremus ikkagi suurem ja sündivus ikkagi väiksem kui 1991. aastal.

Ja 1991. aasta ei olnud hea aasta.

Enamgi veel, vastupidiselt Parsonsi väidetele näitab Eberstadt, kuidas praegune trend ei iseloomusta ainult keskeas venelasi. Ta märgib, et kui ka diagrammid näivad sellele osutavat, siis arvestades, et suremus kasvab vanemas eas, on just noorem põlvkond see, kes kannab kõige ehmatavamaid kaotusi. Ta kirjutab, et 2006. aasta andmetele tuginedes “15-aastaste üldine oodatav eluiga Vene Föderatsioonis tundub tegelikult olevat madalam kui mõnedes ÜRO poolt vähim arenenud riikideks (eristuvalt vähem arenenud riikidest) nimetatavais maades, nagu Bangladesh, Kambodža ja Jeemen”. 15-aastaste meeste oodatav eluiga Venemaal jääb alla isegi võrdluses Etiopia, Gambia ja Somaaliaga.

Eberstadt püüab leida põhjust, kuid pärast kõiki jõupingutusi on sunnitud tunnistama lüüasaamist. Nakkushaigused, mitte ainult HIV ja tuberkuloos, vaid ka tavaliselt ravile alluvad suguhaigused ja mitut sorti hepatiidid on Venemaal laialt levinud, kuid surmajuhtumite statistikas nad ei domineeri; demograafilisest seisukohast ei ole venemaalaste suremus nakkushaigustesse kõrgem, kui võiks oodata igas teiseski sama suure keskmise sissetulekuga riigis. Südame-veresoonkonna haigustega on sootuks teine asi: “Tõenäoliselt oli Venemaa elanikkonna suremus südame-veresoonkonnahaigustesse 1980. aastal kõrgem, kui see on olnud kogu inimkonna senises ajaloos. Kahjuks läks järgmiste aastakümnete jooksul asi kardiovaskulaarsete haiguste osas veelgi hullemaks. ... 2006. aastaks ... moodustas suremus nende haiguste

tagajärjel Venemaal 30% enam kui suremus Lääne-Euroopas kõigi haiguste tagajärjel kokku.”

Ja siis surmad õnnetusjuhtumite tõttu, kus olukord on samuti muutunud halvast veel halvemaks. “Vigastustest ja mürgistustest tingitud surmad olid 1980. aastal Venemaal Lääne-Euroopaga võrreldes palju arvukamad – täpsemalt üle kahe ja poole korra.” 2006. aastal oli neid üle viie korra rohkem, kirjutab Eberstadt.

Miks on siis venelastel nii palju infarkte, insulte, surmaga lõppevaid vigastusi ja mürgistusi? Tarvis on vaid pealiskaudseid teadmisi Venemaa ajaloost ja kultuurist, et visandada nimekirja võimalikest põhjustest, ning Eberstadt analüüsib kõiki neid põhjalikult. On tõsi, et venelased söövad rasvast toitu, kuid mitte nii rasvast nagu lääneeurooplased. Lisaks sellele tarvitavad venelased keskmiselt vähem kaloreid, mis viitab, et ülesöömine pole nende jaoks probleem. Jah, Venemaa on häbematult vähe hoolitsenud oma keskkonnaseisundi eest, kuid hingamisteede haigustest põhjustatud surmasid on seal vaid pisut enam kui Lääne-Euroopas – ja neeruhaigustest põhjustatud surmasid vähem, kui keskkonna saastatuse astme järgi võiks eeldada. Jah, venelased on pidanud kogema raskeid majanduskriise, kuid pole andmeid selle kohta, nagu tingiks majanduslik šokk tänapäeva ühiskonnas kiiret suremust või suremust üldse — näiteks Suure surutisega seoses seda ei täheldatud. Venemaa kulutab tervishoiule ühe inimese kohta umbes sama palju kui mitte just kõige rikkamad Euroopa riigid, näiteks Portugal. Venelased suitsetavad palju, kuid mitte nii palju

nagu kreeklased või hispaanlased, kes elavad keskeltäbi sama kaua kui teised lääneeurooplased.

Kõige ilmsem seletus Venemaa kõrgele suremusele – joomine – viib meid lähemal vaatlusel väga suurde segadusse. Venelased joovad palju, kuid mitte nii palju nagu tšehhid, slovakiid ja ungarlased, kelle kõigi oodatav eluiga on pärast idabloki lagunemist arvestataval määral tõusnud. Jah, viin ja teised alkohoolsed joogid põhjustavad surma südame-veresoonkonna haiguste, vägivalda ja õnnetusjuhtumite tagajärjel, kuid sugugi mitte nii tihti, et põhjendada demograafilist katastroofi. Leidub isegi teaduslikke töid, mis näitavad, et alkoholi tarbivad venelased elavad kauem kui karsklased. Parsons refereerib neid töid üsna põhjalikult, ja mitte ilmaasjata: siin võib peituda vastus meid huvitavale küsimusele. Ta püstitab hüpoteesi, et joomine on kõigi oma puuduste juures vahend karmi reaalsuse ja omaenese mittevajalikkuse tundega kohanemiseks, ilma milleta satuks inimene isolatsiooni ja sureks.

Eberstadt, kes ei otsi lahendust mitte ainult 1990. aastate suremuskriisile, vaid poole sajandi pikkusele demograafilisele taandarengule Venemaal, püüab leida selgitust ka vaimse tervise vallast. Kuigi ta rõhutab, et vastava korrelatsiooni tuvastamiseks on tarvis teha rohkem uurimistöid, järeldab ta, et suremuse mõistatuse ja venelaste psühholoogilise heaolu vahel “on seos”: “Piisab kui märkida, et me ei eeldaks iialgi Venemaa näitajate mõõdus enneaegset suremust üheltki Venemaa praeguse elatus- ja haridustasemega ühiskonnalt, millele oleksid

omased tüüpilised läänelikud väärtused, nagu usaldus, õnn, isiklike valikute vabadus jt, mida on kombeks nimetada sotsiaalseks kapitaliks.”

Teine oluline iseärasus, mis iseloomustab Venemaa haiguse psühholoogilist olemust, on tõsiasi, et kaks lühikest katkestust allakäiguspiraalis ei langenud kokku mitte jõukuse kasvu, vaid lootuse suurenemisega – nagu meil seda tuleb parema, andmepõhise määratluse puudumisel nimetada. Hruštšovi ajajärk, mida iseloomustab Stalini-järgne poliitiline liberaliseerumine ja laiaulatuslik elamuehitus, andis venelastele tõuke elada. Gorbatšovi avalikustamise ja ühiskonna taasavanemise ajajärk soosis lisaks sellele sündide kasvu. Lootus oleks pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist võinud säilida – lühikest aega tundus, et nüüd oligi tekkinud võimalus tõeliselt helge tuleviku realiseerimiseks –, kuid pöördelised 1990. aastad ruineerisid selle nii kiiresti ja otsustavalt, et sündide ja surmade statistika ei kipu sel kümnendil peegeldama muud kui meeleheidet.

Kui see on tõsi – kui venelased, nagu näib, surevad lootusetuse tõttu –, siis küsimus, mis ootab uurijatelt endiselt vastust, on järgmine: “Miks pole venelastel viimase veerandsajandi jooksul

lootust olnud?” Või täpsemalt, arvestades selle surmade sünge jätkuvusega Venemaal: “Mis on ligi saja nõukogude aasta jooksul venelastega juhtunud, et nad ei suuda enam tunda lootust?” Hannah Arendt püstitab raamatus “The Origins of Totalitarianism” hüpoteesi, et totalitarism on võimalik vaid neis riikides, mis on nii suured, et saavad endale lubada depopulatsiooni. Nõukogude Liit on näidanud end just sellise riigina kolm korda 20. sajandi jooksul – tehes oma kodanikele selle käigus selgeks, et nende elul pole mitte mingisugust väärtust. Kas on võimalik, et seda teadmist on ühelt generatsioonilt teisele edasi antud nii palju kordi, et see on nüüd enamikul venelastel veres, ja et sel põhjusel sünnivad nad oodatava elueaga, mis on sama pikk kui Bangladeshis? Ons ka võimalik, et teised postsovetlikud riigid on pärast Moskvast lahkulöömist teataval määral taasomandanud võime lootuseks, mis põhjendaks, miks isegi Venemaa lähimad kultuurilised ja geograafilised naabrid, nagu Valgevene ja Ukraina, ei sure välja sama kiiresti? Kui nii, siis on Venemaa surma põhjuseks murtud süda – mida ka võib nimetada südame-veresoonkonna haiguseks.

Vene keelest tõlkinud Jaan Ross

Vene ja Ameerika ajakirjanik MASHA (Maria) GESSEN on sündinud 1967. aastal Moskvas. Ta emigreerus 1981 teismelisena USA-sse ning on 1991–2013 elanud vaheldumisi Venemaal ja Ameerikas. Ta on kirjutanud teravalt Putini-kriitilise raamatu “The Man Without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin” (Näota mees: Vladimir Putini ootamatu tõus; 2012), raamatu Poincaré konjektuuri tõestajast Grigori Perelmanist “Perfect Rigor: A Genius and the Mathematical Breakthrough of the Century” (Täiuslik rangus: geenius ja sajandi matemaatiline läbimurre; 2009) ja Pussy Rioti afäärist “Words Will Break Cement: The Passion of Pussy Riot” (Sõnad purustavad tsemendi: Pussy Rioti kirg; 2014). Masha Gessen on olnud silmapaistev lesbiaktivist ning ta mullune ärakolimine Venemaalt oli tingitud “homopropaganda” vastastest seadustest. Käesolev blogiessee, mille lähtealuseks on Michelle Parsonsi ja Nicholas Eberstadti raamatud Venemaa demograafiast, on pälvitud kriitilist vastukaja ajakirja Forbes kaastööliselt Mark Adomaniselt (“8 Things Masha Gessen Got Wrong About Russian Demography”, 03.09.2014: <http://goo.gl/A3QgKq>; vt samuti Gesseni vastust “Russia’s Dying: A Postscript”, 08.09.2014: <http://goo.gl/hSRT08>, ja Adomanise taaskordset vastust “Russian Demography and Useful Idiocy”, 09.09.2014: <http://goo.gl/YF8L9n>). Adomanis vaidlustab Gesseni (või Eberstadti) vananenud faktiväited ning osutab muuhulgas, et praegune Vene sündimuskordaja on jõudnud tagasi 1991. aasta tasemele (üle 1,71), mis ületab näiteks Eesti ja paljude teiste riikide näitaja. Suremus olevat viimasel kümnel aastal langenud. Adomanise sõnul: “Riigi demograafilisel trajektoorigil puudub *vähimgi seos* selle liberaalsete saavutustega või valitsuse võimega “äratada lootust”. ... Venemaa tervisenäitajate ja demograafiliste väljavaadete hiljutine paranemine on tõsiasi.”

M. V.

INTERVJUU

Missugune on vene poeetiline karu?

Vestlus Juri Orlitskiga tänapäeva vene luulest

Mihhail Trunin: Kuidas te üldjoontes iseloomustaksite tänapäeva vene kirjandust – niihästi kultuuritutvustajana, kelle eesmärk on kirjeldada seda välismaa publikule, kui teisalt ka luuletajana, kultuuritegijana, kes on ise otsene osaline vene kirjanduskontekstis?

Juri Orlitski: Mulle tundub, et vaatamata sagedastele skeptilistele arvamustele, mida leidub alati, elab luulekunst Venemaal praegu läbi tõusuaega. Mõiste “pronksiajastu” (analoogiliselt “kuld-” ja “hõbeajastuga” vastavalt 19. ja 20. sajandi alguses) kõikidele ei meeldi, kuid aeg ise on väga rikas, värvikas ja mitmekülgne. Ühes uurimistöös, mis oli küll pühendatud veidi teistsugusele teemale – luuleteose soolise iseloomu tõlgendamisele –, täheldasime, et luule n-ö mõistmispunkt jõuab kätte umbes 40–50 aastat hiljem. See tähendab, et enam-vähem objektiivselt saab tänapäeva vene kirjanduse seisuhinnata poole sajandi pärast.

Võin täie vastutustundega öelda, et nüüsgust tõusuaega pole ammu olnud – arvatavasti peale 1920. aastaid. 20. sajandi lõpupoole vene luule oli selline edukas ja tõhus segu pagulas- ja *underground*-luulest ning mõnedest ka nõukogude ajal

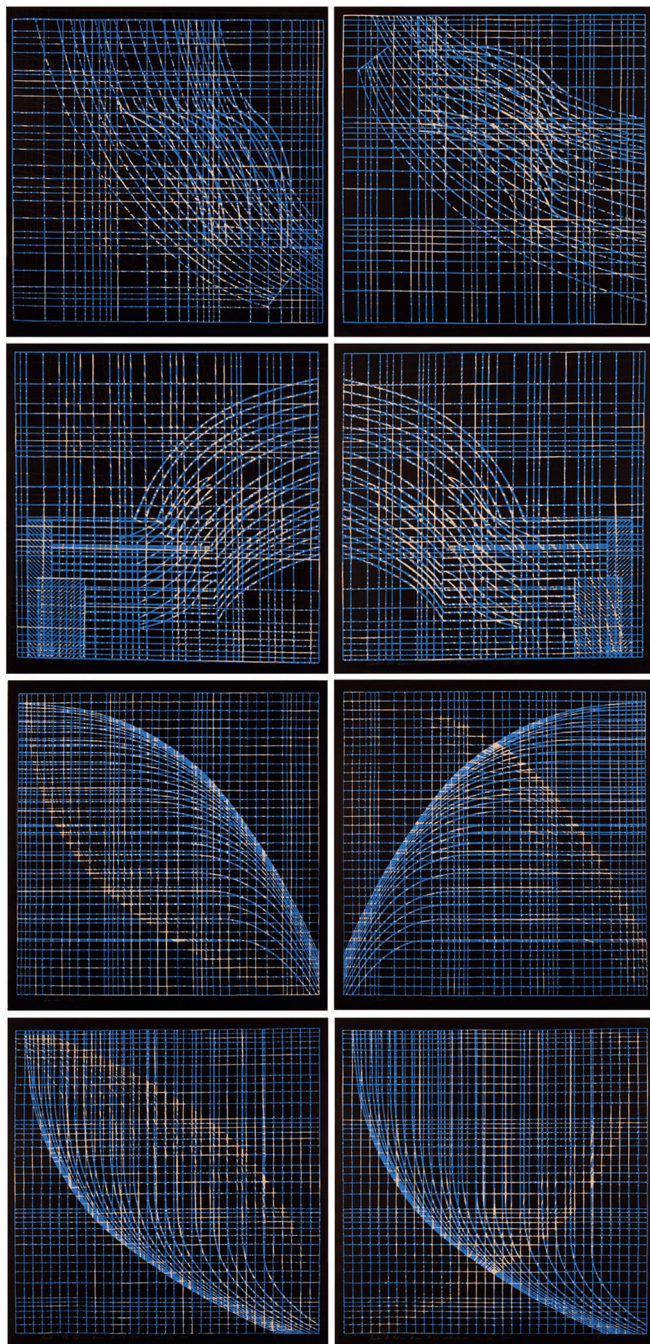
eksisteerinud tervetest tendentsidest. Ja see on väga tore, sest seda on huvitav uurida ja lugeda. Näiteks hiljuti oli mul täiesti praktiline probleem – oli vaja välja valida sada kõige huvitavamat Moskva luuletajat. Noh, tundus – sada on ikka väga palju, kuid tegelikult selgus, et alla 150 lihtsalt ei mängi kuidagi välja. Ja jutt on esmaklassilistest luuletajatest. Minu meelest see on väga hea märk! Kuna tegelen enamasti luulega, siis proosa üle ma nii kindlalt otsustada ei saa, kuid nende vene kirjanike põhjal, kes regulaarselt oma proosat trükis avaldavad, tundub mulle, et seegi on väga tõsiselt võetav. Muidugi kerkib siin küsimus, millest ka kohe alguses juttu oli: kuivõrd ja kuidas on see tajutav väljaspool Venemaad? Sest mida rohkem kirjandus süüvib keelesse, seda vähem on ta mõistetav antud keele kandjate rühmast väljaspool. Ja tekib nõiarang: mida huvitavam on kirjandus kui töö sõnaga, seda vähem tõlgitav see on.

M. T.: *See küsimus puudutab suuresti luulet.*

J. O.: Jah, kuigi ka nende proosatekstidega, mida ma paremini tunnen ja uurida armastan, seondub poeetilise kultuuri tugev mõju. Siin tuleb taas esile analoogia eelmise sajandivahetusega: nagu 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, allub kõige huvitavam kirjandus ühtlasi kõige halvemini tõlkimisele. (Kuid ma usun, et

---

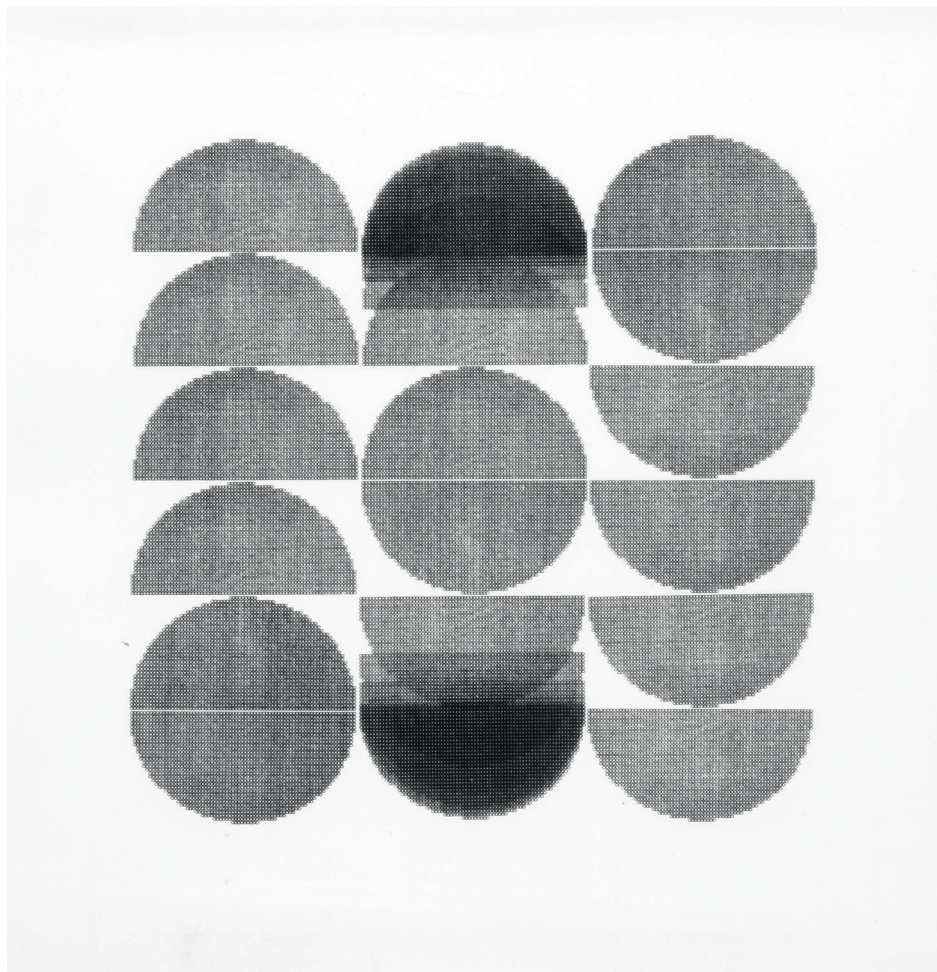
Vestlus leidis aset Tallinna Ülikooli värsiõpetuskonverentsil “Frontiers in Comparative Metrics 2” (19.–20. aprill 2014).

RAUL MEEL

Taeva all 76. Väljaansambel, 8 siiditrükki Å 65×63 cm. 1973.

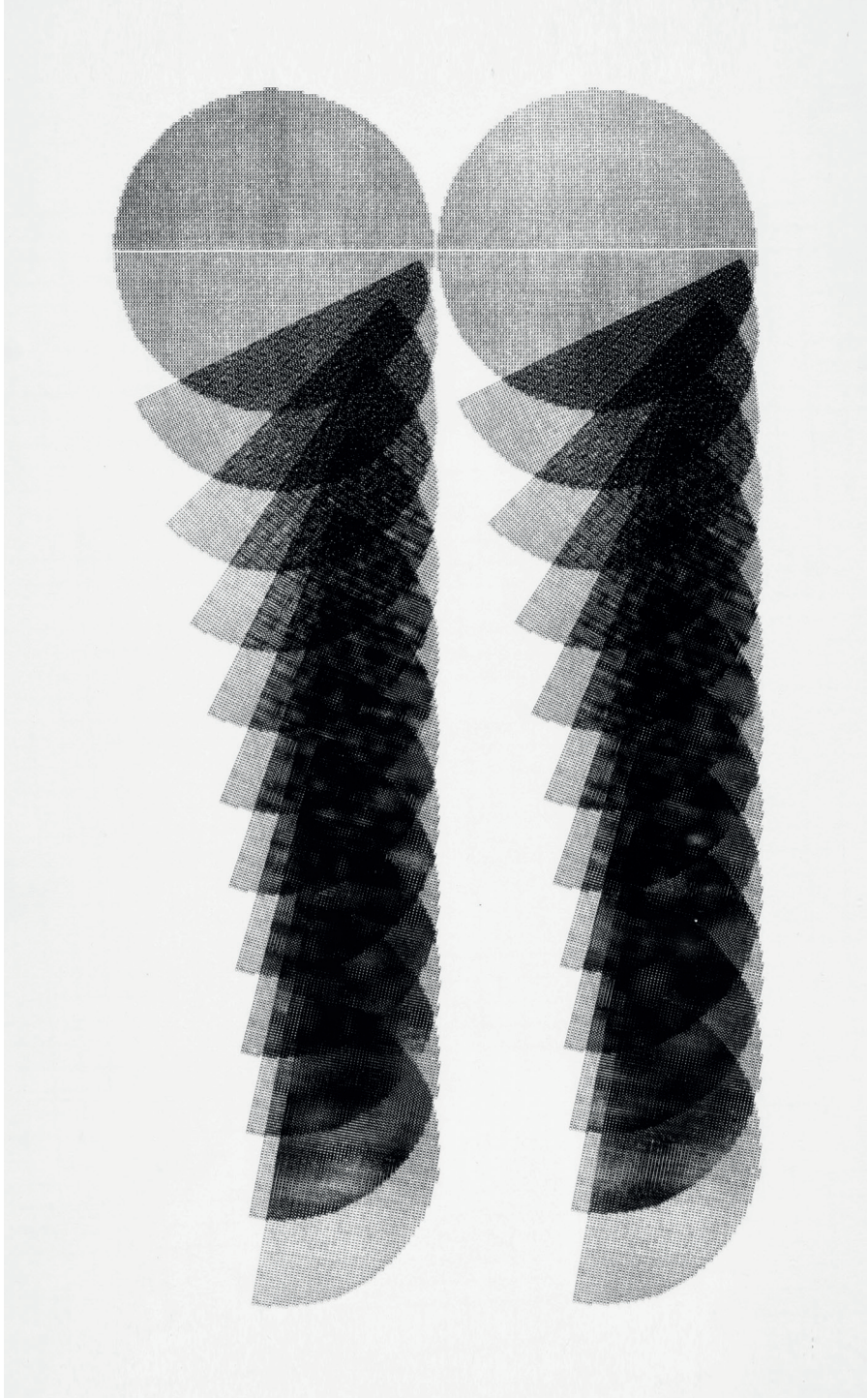

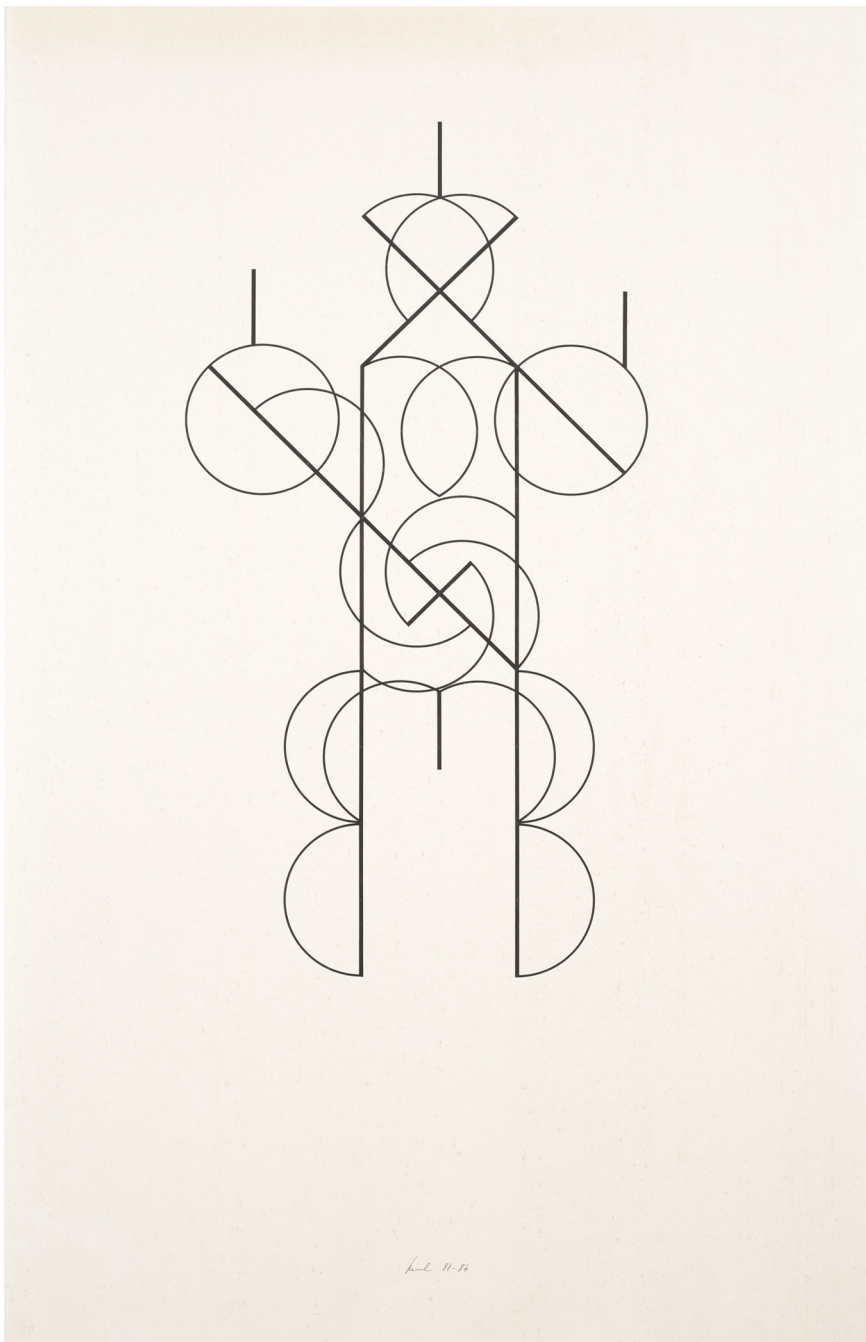

RAUL MEEL

—
Nimeta. Siiditrukk. 85×82 cm. 1971.

*Parempoolsel leheküljel:
Elu muunded XXIII. Filmikilede montaaž. 133×82 cm. 1972.*

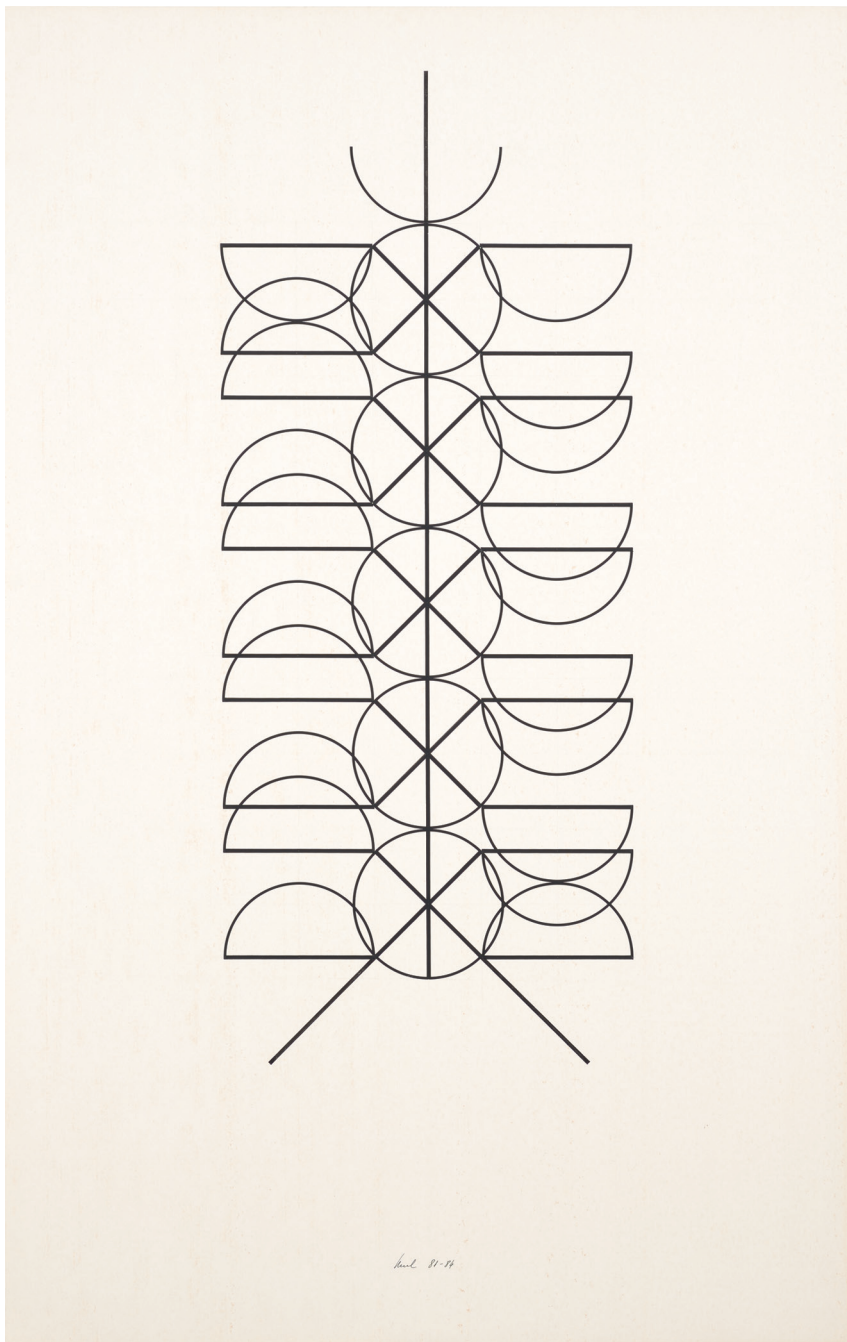

RAUL MEEL

—
Minagi olin Arkaadias XX. Tušš, papp. 110×71 cm. 1981–1984.

RAUL MEEL

—
Minagi olin Arkaadias XXI. Tušš, papp. 110×71 cm. 1981–1984.

VÕÖRANDUNU(D) KALENDER.

E.	8	IX	20	21	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%%
T.	1	KA	2K	2A	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%%
K.	I	8	IX	22	20	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%
N.	2	9	10	21	10	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%
R.	1	KO	KY	24	%%	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%
L.	4	IX	IX	25	I	8	15	22	I	8	15	22	29
P.	5	IX	IX	26	2	9	16	23	2	9	16	23	30

E.	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
T.	%	%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
K.	%	%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
N.	%	%%	%%	%%	1	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%
R.	%	%%	%%	%%	2	9	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%
L.	5	12	19	26	3	10	17	24	31	7	14	21	28
P.	6	13	20	27	4	11	18	25	I	8	15	22	29

E.	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	p	p	pp	%%	%%
T.	%	%	%%	%%	%	%%	%%	%%	p	p	pp	%%	%%
K.	%	%	%%	%%	%	%%	%%	%%	p	pp	pp	%%	%%
N.	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	p	pp	pp	%%	%%
R.	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	p	pp	%%	%%	%%
L.	5	12	19	26	2	9	16	23	30	p	pp	20	27
P.	6	13	20	27	3	10	17	24	31	p	pp	21	28

E.	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
T.	%	%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
K.	%	%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
N.	%	%%	%%	%%	%	%%	%%	%%	%	%	%%	%%	%%
R.	%	%%	%%	%%	7	%%	%%	%%	5	%%	%%	%%	%%
L.	5	12	19	26	2	8	15	22	29	6	13	20	27
P.	5	12	19	26	2	9	16	23	30	7	14	21	28

Konjunktitud 30. jaan. 1969

RAUL MEEL

Võõrandunud kalender.

Kirjutusmasinajoonistus avaldamata konkreetse luule raamatu käsikirjast "Klubi".
20,5×20 cm. 1968–1969.

üldiselt kirjandust tulebki lugeda ja mõista originaalkeeles.) Kirjanduse sügava keelekesksuse pahupooleks on raskesti tõlgitavus. Tõlgitakse ju peamiselt süžeid ja ideid, mitte stiili ja kõne iseärasusi.

M. T.: *Selge see: kõik tunnevad Tolstoid ja Dostojevskit, aga Puškiniga on juba natuke keerulisem lugu. (Eriti kehtib see Dostojevski puhul, kelle tugevus on just ideedes, aga kes, olgem ausad, pole just suurepärase stiilimeister.) Aga et me hakkasime rääkima luulest, siis nimetan nüüd üht artiklit, mis on ilmunud trükist 2007. aastal ja mille autorit Igor Kotjuhi te hästi tunnete. Selle pealkiri on “Vene karu maadleb vabavärsiga”¹ ja see algab nii: “Üks nn traditsiooniline poeet ütles vabavärsi viljelevale luuletajale, et vabavärss meenutab talle oma loomult ilma juusteta naist. Vestluskaaslane mõtles natuke ja vastas: aga kujuta ette naist, kelle juuksed kasvavad igal pool.” Mida teie arvate vabavärsist? Kuivõrd on Kotjuhil karu asjas õigus? Ja kuidas on lood selle karuga Venemaal praegu?*

J. O.: Karu-küsimus on keeruline. Kindlasti on selline karu olemas, aga kui suur ta täpselt on ja mil määral ta esindab vene kultuuri? Asi on selles, et minu meelest on vene keelel erijooni, mis annavad talle võimaluse pidevalt erinevatest kriisidest jagu saada (juba Puškin kirjutas, et varsti lõppevad riimid otsa, aga siiani pole lõppenud!). Mihhail Gasparov on kirjeldanud vene luule ajalugu kui pidevat ülesaamist kriisidest – riimi kriisist, meetrika kriisist jne. Just nimelt tänu sellele on vene värsikultuur samahästi kui ammendamatu. Äsja tegin siinsamas

¹ Eesti k-s: Sirp, 18.05.2007.

konverentsil ettekande Maksim Amelinist, kes avastabki uusi kihistusi just traditsioonilises vene värsikunstis.

M. T.: *Siin tasub peateemast natuke kõrvale kalduda: kes on luuletaja Maksim Amelin? Niipalju kui ma tean, nimetatakse teda “arhaistiks-novaatoriks” ja ta on tuntud oma Homerose- ja Catulluse-tõlgetega.*

J. O.: Jah, ta on tõlkinud ka “Priapuse laule” ja mõned Pindarose laulud. Teiselt poolt, hiljuti tõlkis ta Nikoloz Baratašvili “Merani” – ühe sagedaimini vene keelde tõlgitud gruusia luuletuse –, ja tegi ta seda täitsa teistmoodi, mitte silbilis-rõhulises värsisüsteemis. Ta tunneb hästi luuleteooriat ja ma võrdleksin teda 19. sajandi väljapaistva vene filoloogi Aleksandr Vostokoviga, kes muide samuti arvas, et vene värsikunst on sattunud ummikusse, kõik kirjutavad täiesti ühtemoodi ja tarvis on sellest olukorrast väljapääs leida. Seetõttu soovitas Vostokov tuua aktiivsesse kasutusse logaöödid. Ta tegi seda ise ja tema mõjul hakkas ka Gavriila Deržavin täiesti teistmoodi tõlkima, kuid üldiselt sellest luulereformist asja ei saanud. Amelin on nagu Vostokov – ta on luuletaja, kes eelistab esmapilgul eksootilisi vene värsivorme. Ühes oma viimastest luuletsüklistest teeb ta katse rekonstrueerida vene rahvaluulevärsi. Seega on tänapäeval ka autoreid, kes annavad alust öelda, et vene traditsioonilise värsi täiustamise ideed pole ammendatud. Mulle tundub, et see on seotud mõnede vene keele omadustega, nagu näiteks liikuv rõhk, mistõttu silbilis-rõhuline traditsioon ongi Venemaal kõige elujõulisem. Nii et Amelin näiteks pole kindlasti

see karu, kes maadleks vabavärsiga. See karu on näiteks nüüd juba ajalukku läinud Aleksandr Sofronov või Nikolai Gribatšov, kes ainult nii- ja ühtviisi kirjutasid. Kuigi ka Sofronovil on ühes poemis terve peatükk kirjutatud vabavärsis – nõukogude ajal nad kõik natuke vallatlesid sellega. Seepärast jäi Venemaa, kui nii võib öelda, Euroopast ja peaaegu kogu Aasiast “maha” – seal tõrjus vabavärss pea kõik teised värsiliigid välja. Venemaal mängis ühelt poolt oma rolli poliitika, st loomingu jäik reglementeerimine, mis oli seotud kogu nõukogude elu reglementeerimisega. Esimestel aastatel pärast 1917. aasta revolutsiooni öeldi, et me oleme nüüd vabad kõigest ja kirjutame ka vaid vabavärsis – aga 1927. aastal deklareeriti, et vabavärss on “roiskuva kodanliku maailmavaate” avaldus. Teisalt ei armastanud vabavärssi eriti ka vene emigrandid, sest see assotsieerus avangardkirjandusega, mis omakorda assotsieerus revolutsiooniga. Küll aga viljeldi vabavärssi küllaltki aktiivselt kirjanduse kolmandas harus – tsensuurivabas *underground*-luules. Ja kõige viimaste rehkenduste kohaselt, mis ma hiljuti ühe ettekande tarvis tegin, on tänapäeva luule avaldamisele spetsialiseerunud vene ajakirjades vabavärsi osa 40% kandis. Kuid minu arvates protsent ei määra veel kvaliteeti, nii nagu ka mitte kõik vene luule kõrgsaavutused pole seotud süllabotoonikaga. Ja on veel üks asi, mida tasub öelda vabavärsi kohta Venemaal: leidub üks teatav vabavärsist erinev värsitüüp, mis ilmus käibealates Velimir Hlebnikovist ja mida ma kunagi olen nimetanud heteromorfseks värsiks. Vaat see on tõeliselt *vaba värss*, mis ei ole seesama

mis vabavärss (*vers libre*) – viimane seab tegelikult autorile üpris ranged piirangud.

M. T.: *Missugused piirangud need on?*

J. O.: Ei tohi olla mitte mingeid sekundaarseid värskkõne tunnuseid.

M. T.: *See tähendab, need on pigem “anti-piirangud”?*

J. O.: Jah, aga nad on väga karmid. Nn normaalne vabavärss (*vers libre*) on selline, kus pole mitte midagi, st ei tohi esineda riimi jne. Aga heteromorfne luule on järgmine samm vabavärsist edasi. Eri värsiuurijad käsitavad seda erinevalt, aga minu meelest värss areneb lineaarselt: vabavärss on viimane värsisüsteem, pärast seda algab heteromorfne luule ning nüüd see laine aina kasvab. See on värss, mis muutub oma edasiliikumise käigus – ja selles mõttes ongi ta, ütleme, veel vabam kui vabavärss. Tuleb välja, et ühelt poolt karu maadleb veel vabavärsiga, aga teiselt poolt surub vabavärsile peale heteromorfne luule – vastandudes nii traditsioonilistele värsisüsteemidele kui ka vabavärsile.

M. T.: *Mis te arvate, kas heteromorfne värss võibki olla see kolmas tee, mille vene luule valib?*

J. O.: Ennustada mulle ei meeldi, aga peab ütleva, et heteromorfne värss levib üha laiemalt. Arvatavasti on see mingi objektiivne seaduspärasus. Asi on selles, et teatud automatiseerimine on olemas ka vabavärsis, eriti nüüd, mil tast on saanud selline massiprodukt. Kui kõik hakkasid vabavärsis kirjutama, muutus ta võrdlemisi üheülbaliseks. Sellistel veebisaitidel nagu stihi.ru leidub vabavärssi väga palju. Kusjuures seal ongi kohe kirjas: “žanr – vabavärss”, ja iga daam peab kindlasti oma kohuseks kirjutada luuletuse vaba-

värsis. Kuigi peab ütlema, et vabavärs on alati olemas olnud – ja nõukogude ajal, kui see ka oli keelatud, siis mitte tingimata ülaltpoolt. Nõukogude süsteem oli kaval: keegi mitte midagi ei keela, aga pärast karistatakse. Ja lõppkokkuvõttes olid toimetajad, kes istusid oma töökohtadel ja kartsid, palju rangemad kriitikud kui need, kes neid kamandasid ja määratlesid kirjanduspoliitikat. Muide selle aasta lõpus saab 75-aastaseks Vjatšeslav Kuprijanov – üks keskeid vene vabavärsiautoreid. Ta on meenutanud, kuidas ta avaldas oma esimese luuleraamatu Sovremenniku kirjastuses. Talle öeldi: avaldame küll su raamatu – peaasi et vabavärsse poleks. Ja Kuprijanov väidab (muidugi natuke liialdades), et ta kirjutas sihilikult terve luuleraamatu vaid selleks, et lõppu panna üks vabavärsis poeem. Tegelikult kirjutati vabavärsis luulet üksjagu, aga trükkis avaldada said seda kas teenelised poeedid, keda mitte keegi enam ei kontrollinud, või noored, kellele tehti mõningaid mõõndusi, või siis kolmas rühm – luuletajad, kes elasid väljaspool Venemaad.

M. T.: *Sia võib lisada ka kirjanikud teisest Nõukogude liiduvabariikidest. Näiteks eesti luules oli vabavärs täiesti tavaline asi ja 1970. aastatel tõlgitakse seda ka vene keelde vabavärsis. Ma olen natuke tegelnud Jaan Krossi luule tõlgetega vene keelde. Kross on tuntum proosakirjanikuna, aga kirjutamist alustas ta luuletajana ja tal on huvitavaid eksperimente rea pikuse lõpp-piiriga vabavärsis – sarnaseid Dmitri Prigovi kuulsate kontseptualistlike katsetustega. Näiteks poeemis “Maailma avastamine” leidub tal 40-sõnaline vaba-*

värsirida. Ja erinevalt Prigovist avaldati Krossi värsse nii eesti kui ka vene keeles.

J. O.: Jah, oli palju suurepäraseid eesti luuletajaid, keda me teadsime ja lugesime vene tõlgete kaudu – Jaan Kaplinski, Mats Traat, Paul-Eerik Rummo. Kui juba jutt läks eesti kirjanikele, tasub mainida veel üht huvitavat autorit – Arvo Metsa.

M. T.: *Nimele vaatamata on eestlased teda ikka venelaseks pidanud.*

J. O.: Muidugi, ta kirjutas vaid vene keeles, aga tõlkis ka palju eesti luuletajaid. Mets on väga huvitav ja teenimatult varju jäänud kuju. Ta oli inimene, kes oli absoluutselt võimetu karjääri tegema või end muidu esile tõstma. Ta töötas ajakirjas Novõi Mir toimetajana, tegeles puhtteenilise tööga ja samal ajal kirjutas kogu aeg luuletusi. Ja tal muide oli lubatud kirjutada vabavärsis, sest tal oli eesti nimi. Ta oli tähelepanuväärne kirjanik, ja kui räägitakse Moskva “libristidest” (nagu nad ise ennast nimetasid), siis kolme peamisena mainitakse ikka Vladimir Buritšit, Vjatšeslav Kuprijanovit ja Arvo Metsa.

M. T.: *Rääkisime vabavärsi ja traditsioonilise värsi vastasseisust ja sellest, et vene karu ei olegi nii hirmus. Mulle jäi mulje, et niisiis traditsiooniline vene värs ei ole oma võimalusi ammendanud?*

J. O.: Eks juba mõiste “traditsiooniline” ise on võrdlemisi lai. Ütleme, nõukogude ajal tähendas see üksnes riimilist silbilisrõhulist värsi. Selle kohta leidub väga huvitav artikkel Lilija Belskajalt, värsiteadlaselt Almatöst.² Ta vaatleb 1980. aastatel Moskvast ilmunud luulekogu-

² Л. Бельская, А любят ли поэты стихи? “День поэзии” в зеркале стиховедения. Литературная учеба, 1984, nr 1, lk 206–213.

mikku “Den poezii” ja täheldab, et 90% luuletusi seal on kirjutatud neljajalgse jambis ja ristriimidega ning ülejäänud 10% neljajalgse trohheuses. Ja seejärel tegi ta neist värssidest teatava läbilõike, *cento*, kuna nad kõik olid ühtviisi kirjutatud ja sobisid omavahel väga kenasti kokku: üks värss patriootiline, teine lüüriline jne. Aga vaid veidi hiljem avaldas Mihhail Gasparov oma kuulsat artikli luuleklišeest³ ja näitas, et Puškini ajastul valitses samasugune olukord – kõik kirjutasid ühes värssimõõdus ning riimi ja sõnavara pii-rangud olid üpris jäigad. Nii et kui tulla tagasi “traditsioonilise värssi” juurde, siis see on väga tõsine küsimus: tänapäeval on see tunduvalt laiem mõiste kui nõukogude luules.

M. T.: *Ja mida see endas sisaldab?*

J. O.: Kõigepealt, meetriline mitmekesisus, alates ülipikkadest värssimõõtudest (needki polnud nõukogude ajal soositud), leidub katsetusi heksameetri ja pentameetri vallas, ilmunud on ka süllaabiline värss, samal ajal tehakse mitmesuguseid eksperimente stroofikaga. Ja tuleb välja, et traditsioonilise ja vabavärssi vastandus polegi nii ühene.

M. T.: *Kas saaksite nimetada mõned kõige huvitavamad tänapäeva luuletajad, kes töötavad erisuguste värssivormidega?*

J. O.: Jah, see on hea praktiline ülesanne, mis mul tuleb ka reaalselt lahendada. Sõidan nimelt varsti Hiinasse, kus mul paluti esineda loengukursusega tänapäeva vene luulest.

³ **М. Гаспаров**, Ритмический словарь и ритмико-синтаксические клише. Rmt-s: Проблемы структурной лингвистики 1982. Moskva, 1984, lk 169–185.

M. T.: *Ja keda te siis võtate sinna oma loengukursusesse?*

J. O.: Maksim Amelini kõrval, kellest me juba rääkisime, võtan sinna Olga Sedakova – ta on väga mitmekülgne luuletaja ja täiesti ootamatult on ta hiljuti hakanud kasutama üsna palju vabavärssi. Muidugi käsitlen ma Sergei Stratanovskit. Jele-na Švarts kahjuks suri neli aastat tagasi, kuid selles reas nimetan teda – tal on väga palju eksperimente mitmesuguste stilisatsioonidega, sealhulgas antiikmeetririkaga. Sergei Zavjalov, kes elab nüüd Zürichis ja õpetab antiikkirjandust, on väga silmapaistev luuletaja ja võib öelda, et vormide mitmekesisuse poolest ei jää alla Maksim Amelinilegi. Saksamaal elab Sergei Birjukov – samuti minu meelest esmajärguline poeet. Nimetaksin ka hiljuti surnud luuletajaid – Oleg Ohhapkinit ja Vassili Filippovit. Ja väga värvikas kuju on muidugi Vsevolod Nekrassov – muide alles nüüd on tema teoseid hakatud korralikult ja terviklikult publitseerima.

M. T.: *Kui juba rääkida Vsevolod Nekrassovist, tasub vahest meenutada ka Dmitri Prigovit?*

J. O.: Dmitri Prigov on kindlasti esimese järgu suurus, aga minu arvates mit-te kõike, mis ta kirjutab, ei saa pidada värssiks. Need on keerulisemad vormid, sünteetilised, kus kombineeritakse värssi nii proosaga kui ka visuaalse rea ja nn helilulega (*sound poetry*) jne. Ja kui liikuda edasi kontseptualismi suunas, siis tasub nimetada Lev Rubinšteini ja tingimata Vladimir Strotškovi, Aleksandr Levinit ja Herman Lukomnikovi – need on luuletajad, kes püüavad põhimõtteliselt muuta värssi olemust ja selle eksisteerimisvor-

me. Ühesõnaga, nagu me alustasime oma juttu “pronksiajastust”, tänapäeva luule tormilisest öitsengust – korraga ilmub silma ette hulk tuntud ja võib-olla isegi mitte nii väga tuntud ja tugevaid autoreid, kuid nad kõik otsivad midagi. Liikumine tehnoloogiliste võimaluste avardamise suunas on väga märgatav: kerkivad esile aina uued autorid, kes tõmbavad endale tähelepanu just nimelt väga laia värsistamisvõtete diapasoniga.

M. T.: *Kuid ka traditsiooniline vene värss pole tingimata see neljajalgne jamb.*

J. O.: Muidugi! Kuid see on elujõuline ja, ma ütlesin, isegi värsiteadlaste seas ohtlikult levinud väärarusaam. On olemas üks mudel, mille järgi paljud orienteeruvad – see on 19. sajandi teise poole värss, Puškinist, ütleme, Slutševskini. Aga juba isegi kogu “höbeajastu” luule sinna alla ei mahu. “Höbeajastul” olid väga olulised rõhkur ja rõhuline värss – nad vastandusid silbilis-rõhulisele värsile ja samal ajal ka teineteisele.

M. T.: *Just nimelt. Kusjuures vene vormikoolkonna teadlased oletasid, et võidule pääseb rõhuline värss (futuristid ja peamiselt Majakovski), kuid võitis rõhkur: parim vene luule 20. sajandil on ikkagi akmeistid*

(Abmatova, Mandelštam, Tsvetajeva) ja Brodsky kui nende kõige silmapaistvam järgija.

J. O.: Jah, kuid muide Mandelštamil on palju selliseid huvitavaid asju, näiteks antiikluule imitatsiooni katseid ja isegi vabavärssi – absoluutselt ootamatuid tema jaoks. Aga praegune “pronksiajastu” võttis rõhulise värsi asemel suuna vabavärsi poole. Ja mitmekesisuse mõttes on see väga hea tendents. Oli ju nii 19. kui ka 20. sajandi lõpus ummik täiesti silmanähtav. Ja väljuda sellest sai kahel viisil: kas plahvatus (st vabavärss) või siis kuidagi leebemad reformid (st uute vormide ning värsimõõtude sissetoomine jne).

M. T.: *Seda ummikut te täheldate eeskätt kui uurija. Aga kuidas teie meelest kogesid seda luuletajad ise, mil määral need värsireformid olid nende poolt teadlikud?*

J. O.: Tegelikult tundub mulle, et kõik läks ja läheb loomulikku rada – niimoodi õigupoolest kultuur arenebki. Ilmuvad uued huvitavad luuletajad – nii vabavärss kui ka väljaspool seda. Peaasi, et ei jää muljet vaenulikkusest, vaid tähtis ja väärtuslik on mitmekesisuse tajus. Selles seisneb tänapäeva vene luule vaat et peamine väärikus.

*Vestles ja vene keelest tõlkis
Mihhail Trunin*

JURI ORLITSKI (1952) on vene värsiteoreetik ja luuletaja, Venemaa Riikliku Humanitaarülikooli professor ja ajakirja Vestnik Gumanitarnoi Nauki peatoimetaja. Uurinud põhiliselt 20. sajandi värsi ajalugu. Tema peateoseks on mahukas monograafia “Стих и проза в русской литературе” (Värss ja proosa vene kirjanduses; 2002).

KUNSTILUGU

EHA KOMISSAROV

Raul Meel kaarjoonte süleluses

Raul Meele retrospektiiv Kumus “Dia-
loogid lõpmatusena” oli esimene näitus,
mida Meel isiklikult kokku ei pannud.
Algul tundus selline võimalus tema puhul
absoluutselt mõeldamatu, sest on ju Meel
kunstnik, keda pole võimalik käsitleda,
tundmata ideid ja konteksti, mis on ta
kujundanud. Näituse ette valmistanud
töögrupi eesmärgiks oli vahendada Meele
loomingut esteetilise fenomenina, mil-
les Meele dissidentlik ja poliitiline dis-
kursus jäi mõneti tagaplaanile, muidugi
niivõrd, kuivõrd see Meele puhul üldse
kõne alla tuleb. Tuntud vene 20. sajandi
modernismi uurija Jekaterina Bob-
rinskaja intervjuust võis hiljuti lugeda,
et mitteformaalse kunsti uurimine on
Venemaal takerdunud ja poliitiline dis-
kursus ammendas end, suutmata pakkuda
rahuldavat vastust mitteformaalse kunsti
päritolu ja tekke kohta. Seega pole enam
võimalik vaadata mööda esteetilisest
küljest, mille käsitlemiseks aga puudub
siiani metoodika. Meele retrospektiiv
keskendus geneesile ja võimalikult täpsele
ülevaatele 1960. ja 70. aastate vahetusest
– ajajärgust, mil eesti kunstis keerati uus
lehekülj ning Tõnis Vint ja seejärel Raul
Meel asusid graafika sildi all visualisee-
rima abstraktseid mõisteid ja tegelema
nende tähendustega.

Intelligentne diletantism. Kõigis 20.
sajandi avangardkunsti kirjeldustes esineb

intelligentse diletantismi teema ja seda
esindav institutsionaalsetest raamidest
väljaspool tegutsev autsaiderist kunstnik.
Meele juhtum on üks selgemaid ja ma-
hub raamidesse, mille esimesena visan-
das Walter Benjamini “Kunstiteos oma
tehnilise reprodutseeritavuse ajastul”.
See juhtum kinnitab Benjamini väidet,
et autentne kunst tekib uusimate teh-
noloogiliste uuenduste tulemusel. Meele
uuenduslike ideede ja tohutu töödema-
ssite tekke taga seisavad kirjutusmasin ja inse-
neride koolitamiseks mõeldud õpikutest
võetud tehnilised graafikud. Kui Meel
võttis kasutusele kirjutusmasina, asudes
sihitult paberile tippima klaviatuuril
paiknevaid tähti ja märke, sündis temas
kunstnik. Kirjanik, kes kirjaridade van-
gina produtseerib oma kirjutusmasinal
mõtestatud lauseid, ei saanud kunagi sel-
lisele mõttele tulla ega vabastada tähte
kõigest, millega see seotud on. Konkreet-
se luulega tegelesidki peamiselt friigid ja
marginaalid, kes otsisid pigem kirjan-
dusest vabanemist kui selle esindamist.
Eco tähelepaneku järgi on ainus masin,
mis võimaldab luua lõputul arvul tekste,
tuhandeid aastaid tagasi leiutatud tähes-
tik. Asendage sõna “tekst” “kujundiga”
ja saategi pildi Meele fenomenist. Kui
tuletame meelde kirjutusmasina klavia-
tuuri, siis see sisaldas tähestiku kõrval
ohtralt lisainformatsiooni, numbreid,
kirjavahemärke ja tähistajaid, ning let-
ristliku kunsti harrastajad löid neist uusi
kujundeid. Meel disainis häälikutest ja

silpidest kujundeid insenerlikust armastusest struktuuride vastu, mis eristab ta käekirja teiste konkreetse luule autorite omast.

Poetika. Kirjutusmasinajoonistuste autoril on võimalus esineda eri rollides, ta on autor, disainer, trükkija ja lugeja. Küsimust, kas kontseptuaalset kirjutusviisi harrastav Meel on ühtlasi kontseptuaalse luule looja Eestis, tuleks muidugi arutada. Tema konkreetse luule diskursus on totaalne nagu ikka struktuurid, mida luuakse suurte seeriatega põhimõttel, koosneb häälikutest, optilistest märkidest ja tähistajatest, mis kõik on sõltumatud lugudest. Meelel jagub ka lihtsamaid, meeolelukamaid, süžeele rajatud töid, mida võiks klassifitseerida piltkirjaks, kuid võimaluse korral esines ta radikaalina, kes ilma komade ja märkideta trükkis üht ja sama silbikest või sõna korrates terve lehe tihedalt täis või tõmbas oma sõnaribaga lehele diagonaale.

Meele balansseerimisest kirjanduse ja graafilise disaini piiril on samavõrra raske rääkida, kui kerge on kõrvalseisjal ennast ette kujutada paberile mingeid häälikuid, numbreid, kirjavahemärke löömas, seda ometi tegemata ja oma kujutluse kitsalt pinnalt kunagi tegudeni jõudmata. Meele fenomeni algust võiks otsida sellest, et tootmisprotsessi mehaanilisele primitiivsusele vaatamata õnnestus tal oma trükkis elama panna, leida õigeid rütme, kujunditele vajalikke proportsioone jne.

Protsess. Meel transportis graafikasse tehnilise joonestamise põhimõtteid ja üksikuid nõukogude arvutitega kokku puutumisest saadud kogemusi. Heaks näiteks Meele tööprintsibist on tüpo-

struktuuride lugu, mille algmooduliks oli täht O. Järgnevas suurendamisprotsessis iseseisvus täht O abstraktseks kujundiks, mis trükiti paberile siiditrükkitehnikas ja kaeti x-tähe põhjal trükitud võreala koega. Kineetilise ja opkunsti eeskujul taotles Meel võimalikult dünaamilist tulemust ja pani oma objekti liikuma, lülitas O-kujundi protsessidesse, mis genereerisid seriaalseid kasvujadasid. Protsessi lõpptulemusena demonstreeris Meel ühest tähest tuletatud ja teise tähe vahendusel materialiseerunud kujundite pooldumisest ja kattumisest moodustunud uusi fantastilisi vorme. Tüpostruktuuridega sarjad “Muunded”, “Elu muunded”, “Hommikutäht I–IV” äratasid tähelepanu rahvusvahelistel näitustel, millest nad illegaalselt osa võtsid. Alanud olid 1970ndad ja Meele *low tech* meetodil kirjutusmasina abil loodud graafikat sobis võrrelda Lääne eksperimentaalse kunsti vallutanud arvutigraafikaga. Eesti mitteametliku kunsti mitteregistreeritud triumfiks sai aasta 1972, mil Meele sarjad kaasati Veneetsia biennaali raames korraldatud trükigraafika uusimaid arenguid tutvustavale kuraatorinäitusele.

Tehnilisele informatsioonile allutatud esteetika. Mitmed Meele eelised tulid tehnoloogilisest taustast. Raivo Kelomehe uurimusest selgub, et Meel ei loonud oma kujundeid mimeetiliste seoste tekitamiseks. Teda huvitasid suured süsteemid ja korrastatud väljad, mille eelduseks on mastaap, kujundite hõlmamatus ja süsteemne esitus. Kelomees dokumenteeris Meele tähtsaima sarja “Taeva all” (1973) valmimist, ning nii saame teada, et sarja visuaalne algkujund

pärines “Masinaehitaja käsiraamatust” ja võimalikud kompositsioonid kirjutas Meel valemitega üles kolmes versioonis, miinus, standard ja pluss, saades kokku 5328 kombinatsiooni. Valemite kasutatud noteerimissüsteem põhines ladina tähestikul ja araabia numbritel ning neid võib nimetada tegevusjuhisteks. Näide: siiditrükk, mille valemiks on DM90/CS-180 ja mis asub ansamblis “Taeva all 76”, vasakpoolses pikas tulbas, ülevalt kolmas. Valem tähendab, et pealmine on must (M) kujund D, mis on pööratud 90 kraadi võrra päripäeva, ning alumine sinine (S) algkujund C, mis on pööratud veidi vähem (-) kui 180 kraadi.

Bioloogia. Tehniliselt genereeritud kujundi vastasmängijaks on Meelel erootiline kujund. Oma sirkli abil loodud tüši-joonistuste seeriat “Kaarjoonte süleluses” (1985) nimetas Meel erootiliste joonistuste sarjaks, sama hinnangu pälvisid sarjad “Hommikutäht” ja “Muunded”.

Digitaalne tulevik. Meel läks arvutite üle 1990. aastatel ja tema edasised tekstiteosed on eranditult digitaalsel teel valmistatud. Näitusel võis pilgu heita ka Meele loomingu eksponeerimise uutele stsenaariumidele. Mehaanilisel meetodil loodud sarja “Taeva all” taaskasutamiseks valmistasid Raul Kalvo ja Helen Oja, toetudes Raivo Kelomehe ideele, digitaalse kompilaatori. Vaataja saab kombineerida teose “Taeva all” kujundeid, mida on kolm, lisaks nende peegeldused. Kasutusjuhend:

1. Vali nuppude abil kaks algkujundit, mis trükitakse üksteise peale.
2. Väljaprintimiseks võid valida ühe kujundi.
3. Vali mõlemale kujundile värv – must või sinine.
4. Vali kujundi pöördnurk 0, 90, 180 või 270 kraadi.
5. Vajuta nuppu “Trüki”. 10 sekundi pärast hakkab printer kujundit trükkima.

VAATENURK

MEHIS HEINSAAR

Rännak läbi Teisipäevamaa

JÜRI KOLK. *TEISIPÄEVAMAA. Jumalikud Ilmutused, Pärnu, 2014. 169 lk. 13.15 €.*

Mäletan lapsepõlvest ühte Pikri karika-tuuri, kus teivashüppaja lendas teibaga lati kohale ja hakkas siis seal lati kohal igasuguseid vigureid tegema. Tegi saltosid ja kätesirutusi ja kauneid poose, andes nõnda kõigiti mõista, et on säärasest kõrgusest üle. Ja kukkus siis lõpuks ikka ülevalt alla otse lati peale, saamatagi kõrgust kirja.

Jüri Kolk õnneks säärase vigurdajate hulka ei kuulu, vaid on kirjanduslikus mõttes üks tõsine ja andekas spordimees. Kui ta juba kord teibaga on hoo sisse saanud, siis vinnab end ka lati kohale ja hüppab üle endale seatud üpris muljetavaldavast kõrgusest... Aga stopp! Kui nüüd järele mõelda, siis on küll pigem nii, et autor paneb ju ka lugeja enesega ühes üle lati hüppama. Või õigemini annab selle õiguse talle üle, kui raamat valmis ja poelettidele saadetud. Jah, kui asjad kord sealmaal, siis on lausa kirjaniku *kohus* tekitada lugejas ootushorisoni hoog ja õhikutõusmise mõnu, seejärel latiületamise närviline nauding, millele järgnegu maandumise sulnis rõõm.

Nüüd tuleb küsida, kui kõrge see kõrgus antud raamatu puhul siis on ja mida ta endast ülepea üldse kujutab?

Kõige olulisem on muidugi stiil. Sellega nalja pole. See kas haarab kaasa (on latt)

või ei haara (ei olegi latti). Siinkirjutajat haaras. Sellele järgneb süzeeline põnevus ja mõttepöörangud, mis tekitavad lugejas teatud ootushorisoni. Peab ütleva, et mul see horisont tekkis ja ühes lati võnkumisega selle muljetavaldava kõrguse ületamine ka korda läks. Miks latt ikkagi kergelt võnkus, sellest veidi hiljem.

Ütleme otse välja, et raamat ületab kirjanduslikus skaalas viie meetri kõrguse kindlasti (aga sel kõrgusel jagatakse spordivallas Eesti meistrivõistlustel juba medaleid!), ja seda eelkõige tänu tosinale võimsale loole. Nimetagem need siinkohal ka ära: “Esimene veri”, “Riik – see olen mina”, “Lotovõitja võib!”, “Valls”, “Sisemine kasv”, “Paigutan neetud risti otse oma aknale”, “Hoidu Poe ronga eest”, “Doonor 1”, “Doonor 2”, “Kuu”, “Kuidas Rudolf kraadi sai” ja selle järg. Niisiis üle kümne jutu, mis on ühest küljest argirealistlikud ja teisalt nägemuslikud ning tummisest inspiratsioonist kantud. Või kui tsiteerida autorit ennast loos “Lotovõitja võib”: “Neis on ilmutuslikku sära, millela elu lamanduks.”

Avapauk, peab ütleva, on võimas. Siinkirjutajale osutus see üheks kogu kõige paremaks looks üldse. Seal tegutsevad ühes nahas Jüri ja Anton, mis on omamoodi Jekylli ja Hyde'i eestipärane ümbertöötlus, teadvuse ja alateadvuse personifikatsioon. Ja mis veel meeldiv, lugu kasvab välja realistlikult pinnaselt.

Tundub, et Jüri Kolgil on üldse annet märgata ja lahti mängida argielu ab-

surdseid ja esmapilgul väikseid seiksid, viies siis sündmused teatava absurdinihke kaudu tugevamate üldistusteni, mis võrtsitatud eksistentsialistlik-filosoofiliste tähelepanekutega. Nagu näiteks lugudes “Võlakriis”, “Haridus” või “Valss”. Viimase puhul seisneb lugu poes järjekorras seismises, mis areneb lõpuks paraloogilist teed pidi valsikeerutamiseks läbi kogu poesaali. Poetiline ja kõnekas lugu.

Autoril on olemas ka isikupärane huumorisoon. See on veidi sadomasohhistlikult üle võlli keeratud huumor, milles on tunda kaudset hingesugulust Kivisildniku ja Mati Undiga. Ja see sobib talle. Näiteks õelutsemine võltshumanismi arvel. Lugedes juttu “Sisemine kasv”, jäin peale loo lõppu mõtisklema, et tõepoolest, kas need puhtad ja kenad, tolerantsele ja kõikvõimalikule võrdõiguslikkusele üleskutsuvad tädid ja onud – kas nad ikka laseksid külmal ja porisel novembriööl läbivettinud, kergelt õlle järgi lehkava, aga muidu nukra ja heasüdamliku koera pilguga külmast väriseva *gay*-ränduri tuppaa sooja, kui see on kord abi paluvalt nende uksele koputanud. Vaevalt! (Ühesõnaga, nad raisad valetavad, valetavad endale ja sedakaudu ka teistele!)

Ärritus, viha, sapp – need on ühed autori loomingulise alkeemialabori olulisimad käivitajad ja inspiratsiooni allikaid. Aga sealjuures ei saa tähelepanuta jätta ka teatavat eetost ja kodanikumoraali, mis lugedes allhoovusena pea alati olemas on. Ja see pingestab! Mida ärritunum minategelane on, seda baroklikumaks muutub stiil, lausete rütm läheb lainetavamaks, emotsioonid ja tundmused lopsakamaks.

Inspiratsiooni sünniga on üldse kellel

kuidas. Mõne loojatüübi viib “õnneliku loosini” melanhooliaseisund, mõne painav eluhirm, mõne lõputud orgiad või patoloogiline rahutus, mõne hüsteeriline elurõõm. Jüri Kolgil, tundub, on selleks õnneliku loosihetke vallandajaks enamasti konfliktiseisundist tingitud kodanikuviha.

“Teisipäevamaa” kangelane on tavaline, keskmine eestlane ühes kõigi oma vooruste ja puudustega. Lugu “Paigutan neetud risti otse oma aknale” algab ühele põhjamaisele perekonnale väga iseloomuliku lõiguga: “Vanemad olid kodus lihtsalt kogu aeg vait, loovisime üksteisest mööda nagu varjud vaikel õisel jõel. Alati oli õhus võimalus, et mõni vaikselt triiviv nott osutub verejanuliseks, nälgunud draakoniks, aga kuidagi õnnestus neid sisemiste demonite ärkamisi vältida.”

See ja veel umbes viisteist lugu illustreerivad eestlase loomust üsna tabavalt. Millega seoses tahaks lisada ühe tsitaadi prantsuse küünikult Cioranilt: “Kui tahad ühte maad tundma õppida, pead uurima tema teisejärgulisi kirjanikke, kes ainsatena peegeldavad tema tõelist loomust. Suured kirjanikud kas paljastavad oma kaasmaalaste tühisust või muundavad selle millekski kõrgemaks: nad ei taha ega saagi olla nendega samal tasemel. Ebausaldusväärsed tunnistajad” (“Sündimise ebaõnnest”).

Jüri Kolk tahab ja saab.

Autori suurimad õnnestumised on ometi säärased, kus realistlikku jutustusse sekkub kerge kirjanduslik hüperbool, mis kasvab välja mingi argise olukorra, seiga või juhtumi seesmisest loogikast, arendes sealt edasi juba triksterliku loogika reegleid järgiva jätkuna. Nii on parimad

kulminatsioonid need, kus ei saagi enam aru, kas autor ikka veel jutustab ümber teatud argielujuhtumit või balansseerib juba tõe ja väljamõeldise piiril. Ja säärane kirjanduslik mäng annab asjale vunki kõvasti juurde. Nagu see on loos “Hoidu Poe ronga eest”, kus alguses meeliärritav ja tüütu joodik teiseneb kuidagi üsna loomulikult kellekski vaese Peetruse taoliseks poolhulluks prohvetiks. Poole jutu pealt pihta hakkav nihe töötab hästi just tänu äärmiselt realistlikule loo algusele. Sarnane hüperboolika töötab ka “Vaimuvalguse” puhul, aga elamus on mõnevõrra väiksem.

Mõnede lugude puhul oodanuks siiski julgemalt seda “keskjoonelt palliviset korvi” (mida autor mainib jutus “Lotovõitja võib!”). Neis loo intensiivne kulg nagu eeldaks seda, aga säravat kulminatsiooni ei tule. Mingi mõõde jääb puudu, kuigi kõik eeldused on justkui olemas. Näiteks nagu jutus “Võlg makske August Wierale”. Samas jällegi, kui võtta aluseks raamatu kompositsiooniline ülesehitus, peab ütleva, et säärased üleminekulood, rahulikud tähelepanekud, ilma puändita fikseeritud, on tegelikult igati omal kohal. Neis jääb küll puudu sisemisest intensiivsusest, aga samas annavad nad nii-öelda vahevaegunitena kerge puhkeaja, et siis seda enam ja ehedamalt kogeda tõelist loteriivõitu mõne vägeva jutupuraka näol.

Säärane õnnestunud kompositsiooniline ülesehitus töötab õlitatult kuni leheküljeni sada kaksikümne kolm. Sealt edasi tuleb aga kolmteist heietust ja arutlust mitmesugustel teemadel, mis sellesse raamatusse ei sobi. Need kolmteist heietust sobiks kuskile Laupäevalehte või

Sakalasse, või mõnda muusse ajalehte, aga “Teisipäevamaa” puhul mõjuvad nad küll liigse ballastina. (Sedasamust pidasingi silmas lati kerge kõikumise all, mida algul mainisin.) Kompositsioonilises plaanis oleks piisanud ühest-kahest mõtteheietusest (näiteks “Tüütuse presumptsioon”) enne kahte viimast lõpulugu, mis on jällegi hea raamatu väärilised.

Mida öelda kokkuvõtteks?

Jüri Kolgi loominguga puhul on kõige olulisem ja tervitatavam see, et tal on olemas oma isikupärane toon. Sest ilma selleta ei saa tegelikult olla ka tõsiseltvõetav kirjanik. Jüri Kolgi tooni alkeemilisteks koostisosadeks võib nimetada mänglevat eneseirooniat, teatavat mõõdu(kus)tunnet, eetost, viha, moraali, raevu, praktilist, lihtsat, tüütut ja rasket elu, mida juttude kangelane sessinatses maailmas elab. Jah, taktitunde ja eluraevu kummaline segu, pluss veel *midagi*, mis ridade vahelt kumama jääb. Kõik see kokku moodustabki Jüri Kolgi kirjandusliku tooni. Siin tsiteeriks veel korra Ciorani:

“Vahel öeldakse, sel ja sel pole annet, on vaid toon. Aga toon on nimelt see, mida ei saa välja mõelda, millega sünnitakse. See on päritud arm, privileeg, mis lubab mõnedel teha tuntavaks omaenda elusoleku tukse, toon on enam kui anne, ta on ande essents” (“Sündimise ebaõnnest”).

Selle tsitaadiga ei soovi ma öelda, nagu poleks Jüri Kolgil annet. Loomulikult on. Kirjanduslikku annet esineb tõtt-öelda üsna paljudel noortel autoritel, ainult et enamik neist ei oska sellega kummalisel kombel suurt midagi peale hakata. Keerutavad seda enda käes, mängivad ja

edvistavad natuke aega, nagu laps suure ja värvilise mängulaevaga, unustades ta siis kuhugi porilompi või tiiki maha. Ja sinna see jääbki.

Kui aga autoril on olemas isiklik toon, siis võib juhtuda kirjanduslik ime. Siis võib säärase asja omanik mitte ainult sellele mängulaevale truuks jääda, vaid muutada lausa tüürimeheks seal porilombis või tiigiveel ringi seilaval laevukesel, suunates võõri siis juba mis suunas ise tahab. Ja mingi aja pärast võib see tiik või porilomp siis muutuda järveks, mereks või ookeaniks, kus enam miski pole võimatu ja kus autor võtab heaks kirjeldada meile uusi rannikuid, karisid, avamere torme ning lahekääre inimeksistenti äärealadel ja südamessoppides.

P.S. Unustasin kiita pealkirja. See on antud raamatu puhul kümnesse.

MADE LUIGA **Pärnits otsib Alephit**

MIKK PÄRNITS. SYMBOLNE EESTI PIMEDUS. Peatamatu OÜ, Tallinn, 2014. 102 lk. 16.90 €.

Pärnitsa uus raamat koosneb suurest hulgast miniatuuridest ja laastudest. Esimesed neist on muinas- või mõistujutud, mida mõista ei saa. Need jutud on sündinud unenägude seletamatust maailmast ja maailma seletamatusest. Neis sehkendavad ringi loomapeadega inimesed, kõndiv käsi, seestunud lapsed, Linnutee linnud, draakonid, Egiptimaa vanad jumalad, vanatühi ise ning igat masti muud veidrikku rahvast. Esimesel lugemisel tundub see

kõik segane ja segamini ja ilma suurema sisemise mõtteta. Aga kui lugeda niimoodi teadlikult, tähele pannes ja hoolikalt uurides, siis lisandub esmasele kummalisele ja kõhedale tundele üksjagu selgeid märke.

Väga paljudes juttudes on lisaks äraspidisele loogikale, sürrealistlikele seostele ja irratsionaalsetele mõttekäikudele mõningaid ühendavaid jooni. Nimelt miskit-sorti sudu, udu või hämu, mis igal pool vaatevälja segab. Loos “Peale elektrit” on udu paks ja aeglane nagu piibust ja sõormeist kerkiv toss. Jutus “Elumärgid sügavikust” peab batüskaaf läbi hägu ja ülespaisatud settemuda teed leidma. Mustkunstnik Maksim Mahri loos katab paks keerlev suitsupilv tervet juttu. “Katkendis detektiivromaani” on lause: “Kuid too probleem tundus ebatähtis ja ähmane nagu suitsetav inimene paksus udus”, “Unetuses” – “tundsin, kuidas hämarik mu mõistuse peal lamab nagu siidist rätik”. Jne jne, neid kirjakohti võiks välja noppima jäädagi.

Võti hämaruse, udu ja segatud nähtavuse juurde asub pildis “Hämarik/pimedus”, mis kirjeldab hämarikku kui olemusliku kohta, mis võib asuda kus tahes, ükskõik milliste kulsside najal, kuid on alati ükskõik – hämaruse koht. “Maastik oli mannekeen ja hämarik too kangas, mida maastik pidi esile tõstma,” kirjeldab autor. Seega võiks üldistatult öelda, et Pärnitsa lühipalades pole oluline mitte see, millest räägitakse, vaid see hämar tunne, mis neid lugedes tekib. Loomapeaga inimesed, purkidesse maetud naine, nahkaõgivad skeletid, need ei tähenda suurt midagi. Loeb ainult see vaistlik aimdus, mida need su hämaras mõistuses äratavad.

Teine omapära, mis esile kerkib, on kirjaniku nägev meel. Nagu oleks tegu kirjutava maalikunstnikuga. Kõigist lugudest saaks head sürrealistlikud maalid või filmistsenaariumid. Kuna tegu on tõepoolest sümboolsete tekstidega, siis oleks need sümbolid visuaalina nähtult kindlasti tugevamad meelemõjutajad. Võtame näiteks pildikese “Uue päeva sünd” – see on valmis sürrealistlik maal, mille värvid on sinine, kollane ja must, esineb kõrbeliiva ja liivakella allusioon, voolavate kujundite visioon, praguneva munakoore muster, Chirico tühjade tänavate ja üksildaste majade kurblik ja lõpmatusse ulatuv vaikus.

Kohe järgmine pala “Viimane pasunahüüd veritsevale autole” on loomult filmistsenaarium. Lihtsalt võta kaamera ja filmi see üles. Isegi suur ja väike plaan on selgesti näha. “Jõehobudest” saaks kindlasti päris tore filmi, kuid ka loona on see raamatu üks säravamaid hetki.

Ja kolmas, olulisim nähtus on igikes-tev püüde näha kogu maailma korraga ühes punktis. Nimetame selle Borgese järgi Alephiks. Pärnitsa juttudes on kohe päris mitu Alephit, see on ta kirjutamise meetod, püüde ühe, kontsentreeritud pildi abil hõlmata kõiki asju, mis mingis hetkes korraga on. Mõneti sellest tuleneb ka linearse aja puudumine tema juttudes. Aeg võib olla küll paralleelne või ristuv või ringikujuline, mingid ajad on kõrvuti või üksteise peal ühessamas kohas, korraga, enamasti aga nähakse ühes (aja)hetkes mingi ühe maailma lõpmatut mitmepalgelisust. Püüdke korra lugemine katkestada ja istuda lihtsalt tajudes. Te kuulete korraga erinevaid häáli, aga täpselt ei saa aru, kas õuest või toast, näete nii parema

kui vasaku silmaga silmanurgast maailma asju, võite muidugi vaadata ka ainult tühte asja, näiteks arvuti klaviatuuri või selle tähte H, samal ajal te tunnete oma kehas mingeid aistinguid, selg on kange, pea valutab, pissihäda, ja kõige selle juures rändab teie mõte sinna ja tänna. Umbes niimoodi töötab Pärnitsa juttude tegelikkus – kõik ja korraga:

“Kui ma ärkasin, lamasin põrandal. Kõik oli nagu ikka, ainult et kõik oli muutunud... Astusin välja, nägin maailma. Inimesed, loomad, Kuu ja Päike. Korraga olid kõik aastad. Mu ümber muutus maastik, ajastud, tuult polnud üldse ja korraga oli valge ja hämar. Mul hakkas paha. Ei, hea”; “Mis see oli, ei osanud keegi veel täpselt öelda, aga see oli justkui üks märk, triipkood, sümbol, mis tähistas kõike erinevat. Selles peitus kõik, aga see oli üks.”

Ning “Eneseõigustuses” räägib üks tegelane lugudest kui maailma kildudest, kui terviku osadest, kuid ärgu küsitagu temalt, mis see tervik on. Ja üks ole see tõepoolest nii, iga lugu on kild maailmast, ka väljamõeldud lugu, sest mis kord välja mõeldud, saab seeläbi olevaks. Mingitpidi meenutab Pärnitsa raamat mulle ka kaleidoskoopi, värvilised killud, mis raputades moodustavad alati kordumatuid mustreid, väikesi suletud harmoonilisi maailmu, aga ometi on kuidagi tunne, et peeglite taga on veel teine maailm. See ajabki jubeda lõhkumise himu peale. Tahaks kas üles ärgata või magama jääda, ja seda teispool papist toru.

Raamatu tagumine pool – abstraktsioonid, fragmendid ja momendid – on kirjanduslikult veidi teiselaadne, kuna

viibib rohkem n-õ päris reaalsuses, meie oma Eesti pimeduses, ja seda kummastavam on sellest tegelikkusest väljaastumine. Lugesdes saab peaaegu iga laastu juures väikese vaimse kirkastumise osaliseks. Nad on täpsed, halastamatud ja samas nukrad ning ausad. Mingi teistsuguse vormistuse kaudu muutuksid nad puhtaks poeesiaks:

“Ei julge kellelegi ütelda, et mulle meeldib bussis sõita. Filosoofia ning töötamine ja ihuvajadused taanduvad bussisõidu ootuse hägusesse hämarusse. Sõidad tlnast pärnusse ja mõtled, et täitsa metsik lääs. Võsa ja mobiilimastid, bussis oled rahvusvahelistes vetes. Ka kaasreisijad tekitavad sõbraliku tunde, tahaks nendega veini juua. Isegi lastega!”

Pärnitsal on kunstnikusilm ühenduses hea, täpse, lühikese lausega. Sellele lisandub suur töötahe ja tekste tuleb nagu Väandrast saelaudu. Tugeval toimetajal oleks ruumi ja materjali ehitada tema asjadest väga stiilne kogu. “Symbolisel eesti pimedusel” on ainult mõned hädad küljes ja need ma loen siin ka ausalt üles. Küljendus on kohutav. Nelja või viie erineva tähesuuruse kasutamine raamatus pole kohe millegagi õigustatud ja näeb kole välja, samuti joonduseta tekstiservad. Ega ma nendest vinjettidest ülaservas ka hästi ei arva ja silmadest tekstijagajatena. Nii mõnedki jutud oleks tugevama terviku huvides võinud kogust välja jätta, seda eeskätt raamatu esimeses pooles. Siin-seal oleks vaja olnud veidi silumist, sõnastuse täpsustamist ja muud vähemat toimetajapoolset abikätt. Lühijuttudest kogu komponeerimine on niikuinii üks väga raske töö ja oodata autorilt, et ta ise oma tekstidesse erapoo-

letult ja eemaltpilguga suhtuda suudaks, on ülekohtune. Ühelt või teiselt loolt oleks oodanud konkreetsemat, selgemat lõppu, praegu jääb nii mõnigi lihtsalt nagu lohisema ja kaotab sellega osa oma särast. Võiks proovida edaspidi võib-olla oma maailma natuke pikemalt lahti kirjutada, tundus, et tihtilugu oleks jutt selgem ja vägevam võinud saada, kui oleks püütud täpsemaks minna, rohkem lahti kirjutada, see ei oleks tekste veel lobasuisteks või ilutsevateks teinud.

Arvata võib, et Pärnitsa omapärane maailmatajumisviis alles otsib vormi, milles kõige kujukamalt avalduda. Aga juba see raamat *nihutab* lugejat ka päris korralikult.

“Iga kord, kui näed möödumas pilve – viska seda kivi või tühja pudeliga. Praegu arvad, et see on tobe või loll tegu, aga kui ühel päeval pilvele pihta saad, arvad teisiti.”

LEO LUKS

Kui palju kaalub kõva sõna?

MIHKEL MUTT. *ÕHTUMAA EESTI I. Kultuuripublitsistikat ja kirjandusartikleid. Fabian, Tallinn, 2014. 416 lk. 24.55 €.*

Aastal 1994 sõnastas Mihkel Mutt kaas-aegse eesti kirjaniku globaalse missiooni: kirjeldada süvitsi selle inimese kogemust, kelle osaks on langenud õnn kogeda täiskasvanueas mitut erinevat ajastut – nn viljastavat sotsialismi ja tärkavat kapitalismi (vt kogumikus “Meedia mu meedia“, 1996, lk 11–15). Muti ilukirjandusliku

loomingu põgusa tundjana ei hakka ma selles arvustuses spekulerima, mil määral on autoril õnnestunud seal oma missiooni täide viia. Piirdugem valdkonnaga, kuhu vaagimisele võetud uudisteos kuulub – esseistikaga. Ka sel alal on Mutt olnud viljakas ja mitmekülgne: alates aastast 1986 on “Õhtumaa Eesti” juba autori viies esseekogumik, lisaks on eraldi brošüüridena ilmunud pikemad esseed “Väärikusel” (2001) ja “Eestlusest” (2003). Varasemaid kogumikke järele ja üle lugedes veendus, et Muti esseistikal tervikuna on juba praegu suur kultuurilooline väärtus, selles avaneb Eesti viimase paarikümne aasta ajalugu koos varjukülgede ja pahupoolega – nähtuna läbi erudeeritud tervemõistusliku intellektuaali silmade. Kõige väärtuslikumaks osaks seal pean n-ö üldkultuurilisi tekste, kus üritatakse mõne sündmuse või tendentsi varal diagnoosida Eesti elu avaramaid suundumusi, meie vaimu seis. “Õhtumaa Eestiski” moodustavad säärased tekstid lõviosa – 47-st 26. Samas ei anna see raamat autori ampluaast täit ülevaadet, varasemad kogud on olnud kirjumat. Lisaks üldkultuurilistele mõtisklustele sisaldab “Õhtumaa Eesti” veel vaid kirjandusalaseid kirjutisi, nii üksikteoste arvustusi kui ka pikemaid klassikakäsitlusi. Välja on jäänud Muti vana armastus teater, samuti kitsamalt kultuuri valdkonnast väljuvad teemad (meenutagem, et varem on tema sulest ilmunud eraldi poliitikaessee kogumik “Sise ja väli”, 2003). Ehk viitab teose pealkirjas sisalduv “1” mas- taapsemale esseistika ilmutamise plaanile temaatilise jaotuse alusel?

Vormiliselt poolelt tuleb peale klassikalisele viitava soliidsel kõvakaanelisu-

se esile tõsta Muti tekstide pikenemist. “Õhtumaa Eesti” on oma 416 leheküljega autori kõige mahukam esseekogu, kuigi mõnigi varasem sisaldab rohkem tekste. Muti keskmine essee polegi ehk pikenenud, mahtu kasvatab pikematest artiklitest koosnev alajaotus “Klassikutest”.

Jagan teose alapealkirjast tõukudes oma vaatluse kaheks: esmalt uurin, mis on Muti kultuuripublitsistika põhisõnum; siis käsitlen põgusalt kirjandusartikleid.

*

Oma lemmikirjanikku Tammsaaret Dostojevskiga võrreldes kirjutab Mutt: “Ja ometi kiirgab mõlema kirjaniku loomingu väga tajutavalt, et kuigi inimene on nõrk ja saab oma heitlustes tihti lüüa, on ta väärt kaastunnet ja armastust. Seda võiks nimetada melanhoolseks humanismiks” (lk 336). Mulle hakkab üha enam tunduma, et samamoodi võiks nimetada ka Muti enda vaimset hoiakut.

Muti kultuuripublitsistika põhiküsimused läbi aastakümnete kõlavad umbes nii: *esiteks*, kuidas on lood vaimsusega ja inimväärikusega siin ja praegu – nii väikses Eestis kui globaalselt? Muti üldine vastus kõlab: lood on kehvad ja üha kehvemaks lähevad (vt nt esseid “Õpetatud ori”, “Kultuur kui tilulilu”, “(Meedia) kodanlus ja (vaimu)aristokraatia kui Hamleti-küsimus”). Valitseb tühisus, kommerts ning klannikraaklused (vt “Klannistumine kultuuris”). *Teiseks*, mida teha? Siinkohal avaldubki Muti elutark melanhoolia: mõistes globaalseid trende ja kapitalismi olemust, tuleb öelda, et suurt midagi ei olegi teha. Kuigi Muti intellektuaalne hoiak on mõõdukalt elitaarne, samas

pedagoogiline, võiks isegi öelda isalik, ei kujuta ta endale ette, et karismaatilisest vaimurüütlist suudaksid naudinguid ihalevat massi ümber kujundada. Isalikus pole muide autori ealine iseärasus, sääraseid toone kumas juba tema 1990. aastate keskpaigas kirjutatud esseedest (vt nt “Eesti prominent – olla või mitte olla”; “Meedia mu meedia”, lk 302–305). Ainus, mida lõppkokkuvõttes teha saab, on vaimuse säilitamine, allakäigu eest hoiatamine ning nende noomimine, kes libastuvad, kuid pole n-ö päästamatult kadunud. Mulle tundub ses kontekstis tähelepanuväärne Muti Viidingu-käsitus eesti Hamletina. Hamleti-küsimus on Muti jaoks euroopa kultuuris püsiv ning kõlab tema sõnastuses järgmiselt: “Mida peab väarikas inimene tegema, kui ta mõistab, et võita ei ole tal lõpuks niikuinii mingit šanssi? Kas kohe lõpetada või kõige kiuste siiski edasi võidelda?” (lk 15). Juhan Viiding valis õudse lõpu, Mutt seisab tänini silmitsi lõputu õudusega. Kerge vaevaga saaks Muti esseistikas avanevat autorikuju siduda pead tõstva eesti eksistentsialismi diskursusega, kuigi võrdlusi otsides tundub mulle pigem, et Mutt on eesti Bertrand Russell.

Ajastu tümitamises pole mõistagi midagi originaalset, nagu ka mitte elitaarses hoiakus. Püüan täpsustada Muti kultuurikriitika eripära. Kõige olulisem märksõna selle iseloomustamiseks võiks olla *möödukas tervemõistuslikkus*. See kvaliteet avaldub kõige ehedamalt essees “Kunstirahva mässumeel ja terve mõistus” (lk 30–35). Mutt ei lasku kriitikat tehes kunagi äärmustesse, ei räska moodsa meedia nõuetele vastavalt. Ei tohi n-ö lolliks minna, nagu Noam Chomsky, kes peab

Ameerikat ja Venemaad selleksamaks (lk 35). Varasemates kogumikes leiduvates esseedes on Mutt liigse radikaalsuse eest noominud nii Rein Rauda, Hasso Krulli kui ka Tõnu Õnnepalu. Mutt esitab intellektuaalile järgmise nõude: “kunstiinimine, kui ta võtab rääkida maailma asjadest, peab suutma ka kriitiliselt ja analüütiliselt arutleda, jõudmaks selgusele, kus lõpeb kaastunne vaesema, väiksema ja nõrgema vastu, mis on inimlikkuse alus, ja kust algab võimalus midagi reaalselt ära teha ülekohtu vähendamiseks” (lk 33). Kui mõelda, mil määral sotsiaalteadlased ja -filosoofid vaidlevad inimühiskonna aluste õige ja õiglase kujundamise üle, siis tundub mulle, et antud küsimuses selgusele jõudmine on suisa hirmutav ülesanne.

Terve mõistuse paradoks seisneb selles, et džentelmenlikult esitatud mõõdukad seisukohad “ei koti” eriti kedagi, siin ja praegu mõõdukus ei toimi. Vaatlusaluses kogumikus esitab Mutt konkreetseid parendusettepanekuid kaunis vähe, kuid tundub, et varasemalt esitatu pole kohale jõudnud (ennekõike ikka kultuuri rahastamise imperatiiv, täpsemalt ettepanek vabastada kultuuri toetamine maksudest). Rohkem resonantsi – aga ehk ka siiski tagajärgi – tekitavad ikkagi n-ö revolutsioonilise paatosega kirjutatud artiklid *à la* Rein Raud. Või võrreldem, kui võrd punaseks ajas võimurite harja Kaarel Tarandi järjekindel kriitika, mis ei piirdunud üldtendentside sedastamisega, vaid üha kaevus parasjagu menetletavatesse õigusaktidesse, rehkendas sendi pealt kultuuri rahastamise osakaalu vähenemist eelarves jne.

Mutt on ise tunnistanud, et ta on kon-

servatiiv. Ühe tähelepanekuna võib esile tuua, et ta ei kõnele oma kriitikas kunagi kapitalistliku maailmakorra vastu, vaid üksnes selle nimel, et kultuuri ei tohi jätta turujõudude kätte. Ometi mõistab Mutt väga hästi, et suur osa vaimu allakäigust ei tulene Eestis aetavast puudulikkusest kultuuripoliitikast, meie ääremaa-staatusest ega ka nõukogude aja taagast. Kuid jällegi: süsteemi vastu astudes ületaks mõtleja endale seatud kompetentsuse läve, läheks utopia radadele uitama – seda Mutt endale ei luba. Äärmisel juhul poetatakse nukravõitu ironilisi märkusi, näiteks eesti keele lodevuse ja risustamise puhul: “Ei, kapitalism on ikka tore asi, siin ilmneb, kas inimesel, rahval või ükskõik kellel on “sisu” või on ta määratud ajaloo prügi-mäele koos oma manduva kõögikeelega” (lk 81). Mulle tundub, et Mutti imetlev noorema põlvkonna kriitik Mihkel Kunus võiks olla Mutt 2.0: ta teeb samasuguse terasusega õigeid tähelepanekuid vaimu mandumise kohta, kuid on kodus ka füüsilikas ja ökoloogias, mistõttu võrdsustab oma visioone tänase globaalse kapitalismi ees terendava vältimatu energeetilise kollapsiga. Sellistes nägemustes on juba publikut haaravat hoogu! Muti kaine mõistus ei võimalda tal unistada kõrgkultuuri uuest renessansist ega eesti kultuuri globaalsest invasioonist (vt “Klannistumine kultuuris”, “Iggavust ommale otsida?”), aga ta ei löö ka kellelegi hinge kella.

Muti kirjutiste suurimaks vooruseks on minu arvates värskendavate detailide märkamine ja analüüsimine. Näiteks Rein Veidemann kirjutab samuti kultuurielu allakäigust, aga n-ö linnulennult, eksplaateerides ammu teadaolevaid fakte,

nagu raamatutiraažide langus, madala keelepruugi tungimine kirjandusse. Mutt seevastu paneb tähele mõnda esmapilgul tühist detaili ning asetab selle analüüsi abil üldisse konteksti. Parimaks näiteks on essee “Naljaklus kui universaalne marker” (lk 42–53). Üks kuulaja ütles Muti tõsiselt ettevalmistatud ettekande kohta kiitvas tooni: *täitsa naljakas* ning autor vajus mõttesse, miks siis nii? Mõningase mõttetöö tulemusena jõutakse järelduseni, et kaasajale on omane kõige nägemine kerglase puudutuse võtmes, kõik muutub naljakate kohtade otsimiseks, mistõttu püsib sotsiaalne tellimus kunstnikule kui tolale (lk 52–53).

Nautimisväärsed on ka need esseed, mis pelgalt eritlevad mõnda nähtust ilma suuremate kultuuriteoreetiliste üldistusteta, näiteks esseed kirjanike elukohtade muutumisest (“Maa tuleb täita kirjanikega”), kirjandusest põgusalt läbilipsanud autoritest (“Nood koltunud kõited elu riiulil”), autorite tippvormi ajalisest mõõtmisest (“Elu on pikk, kunst lühike”). Enamasti saab sellistest esseedest midagi uut ja üllatavat teada.

*

Muti jooksva kirjanduskriitikal ma pikalt ei peatu. See on erudeeritud ja eritlev, raamatu sisu ning sisemise maailma koherentsust mõista üritav. Alati on lugedes aru saada, millest teos kõneleb, samas ei laskuta ümberjutustamisse. Kui raamatu autori ootustele või maitsele ei vasta, ollakse selgelt ja arusaadavalt kriitiline (vt nt Vahingu ja Ehlvesti arvustusi). Tundmata Muti arvustamisobjektide valikuprintsiipe, tundub mulle ka varasemate

kogumike põhjal siiski, et ta eelistab käsitleda pisut marginaalseid teoseid, mitte “elavaid klassikuid”. Samuti huvitavad teda kultuuritegelaste biograafiad. Selle lühikirjelduse lõpetuseks tooksin esile paar katkendit, mis näitavad Mutti suisa prohvetina. Arvustades Jüri Ehlvesti luigelauluks jäänud “Palverännakut”, lõpetab autor pateetiliselt: “Tule tagasi, Jüri, tule tagasi, kui veel ainult suudad!” (lk 188). Sama kordub Kalev Kesküla “Elu sumedusest” puhul: “Vahel tekib tahtmine küsida, Kalev, ega sa surema ei hakka?” (lk 216).

Lisaks arvustustele sisaldab “Õhtumaa Eesti” veel nekroloogide rubriiki “Kallid kadunud”, kuhu on huvitaval moel paigutatud ka kirjandusfestivali avakõne “Tartu kui algus ja lõpp”. Tõsi küll, mainitud tekstist libiseb läbi vihje Eesti võimaliku lõppemise kohta Tartus.

Kirjandusest rääkides tuleb eriti esile tõsta raamatu alajaotust “Klassikutest”, kus Mutt demonstreerib uut kvaliteeti. Nimelt sisaldab mainitud rubriik nelja pikemat kirjandusteemalist artiklit Doris Karevast, “Põrgupõhja uuest Vanapaganast”, Tammsaare ja Dostojevski võrdlust ning Oskar Lutsu tegelaste analüüsi. Kõik nad on põhjalikud ja laiahaardelised, eriti sügavale kaevub Põrgupõhja-artikkel, mille keskmeks on Jürka võimaliku õndsuse paradoks. Oskar Lutsu käsitledes teeb Mutt läbi mahuka kirjandusliku “detektiivitöö”, visandades “Kevadega” alanud trilooogia tegelaste psühholoogilisi profile. Mainitud neli artiklit erinevad “tõelisest kirjandusteadusest” ehk vaid sedavõrd, et seal ei üritata iga hinna eest teoreetilist “katust” peale ehitada; süvenemise ja

materjali valdamise poolest ületavad nad keskmist kirjandusteooriat märgatavalt.

Vaatamata mõttekäikude selgusele ning enamiku esseede napile mahule ei julge “Õhtumaa Eestile” ennustada laiemat publikumenu. Kirjandusest ja kultuurist kirjutamine ei saagi kõnetada pööblit, kelle jaoks kultuur on *boring as shit*. Muti raamat jääb küllap vaimueliidi siseasjaks, meenutamaks neile igal päeval korduvat Hamleti küsimust.

AET ANNIST **Rikkus kui patoloogia**

SIGRID RAUSING. *KÕIK ON SUUREPÄ-RANE. Mälestusi Eesti kolhoosist. Inglise k-st tlk Ivika Arumäe. Äripäev, Tallinn, 2014. 263 lk. 28.50 €.*

Sigrid Rausing on oma kunagisest antropoloogilisest välitööaastast üllitanud juba teise raamatu, seekord memuaaridena. TetraPaki miljonite pärijanna doktoritöö ilmus Oxfordi ülikooli kirjastuses 2004. aastal,¹ memuaarides külastab ta neid kogemusi uuesti. Välitööd tegema asudes nendib Rausing, et ei tea isegi, kes ta on, ja ilmselt on tal 20 aastat hiljem soov see noorem, ennast otsiv mina uuesti – ja avalikult – päevavalgele tuua.

Miks avalikult? Ühes hiljutises New York Timesi arvustuses toob Neil Genzlinger üsna raevukalt esile varasemate, arukamate aegade põhjused memuaaride

---

¹ S. Rausing, *History, Memory, and Identity in Post-Soviet Estonia: The End of a Collective Farm*. Oxford, 2004.

kirjutamiseks. Erakordselt eriline kogemus; millegi tõeliselt märkimisväärse saavutamise; suurepärase kirjanikuvõime, mis ka vähem haruldasest materjalist midagi lugemisväärset välja suudaks võluda. “Kes nendesse kolme kategooriasse ei mahtunud, oli kohustatud vait olema. Tähelepandamatud elud tähelepanu ei saanud. Just nagu Jumal oli ette näinud. ... Täna upuvad [üksikud] memuaarikõlblikud autorid nende hulka, kellest te kunagi kuulnud ei ole, kes kirjutavad igavalt tavalisest...”²

Rausingu puhul on asi keerulisem kui küsimus kogemusest, saavutustest või võimetest. Tema kogemus on temasuguse positsiooniga inimese kohta kahtlemata väga eriline. Ent see on eeskätt tema rikkus, mis tõstab ta nende hulka, keda üllitatakse, teatakse ja kellest tahetakse teada. Ingliseelse väljaande puhul on see koos Rausingu filantroopilise tegevusega ilmselt peamiseks avaldamise põhjuseks. Eestikeelse väljaande tänulikuks, kuigi tilukeseks lugejaskonnaks on rahvas, kellest kirjutatakse harva väljaspoolse vaatega ja kes samas just sellest välisest vaatest kirklikult huvitatud on, mõtestamaks oma naba ja selle muutumisprotsesse – natuke nagu need lugematud varateismelised, kes riputavad interneti videoklippe, milles tunnustus-, suhtlus- ja enesemõtestamisvajadus on taandatud viitsitlikuga pommiks: “Ütelge, kas ma olen ilus või inetu? Palun vastake ausalt.”

² N. Genzlinger, The problem with memoirs. The New York Times Sunday Book Review, 28.01.2011. http://www.nytimes.com/2011/01/30/books/review/Genzlinger-t.html?pagewanted=all&_r=0.

Meid on väljastpoolt sotsiaalteaduslikult uuritud harva, ja veel harvem on see vaatlus keskendunud perioodile, mis meile tänapäeval tundub ebanormaalsusest tiinena – isegi kui selle üleminekuaja ennastpõlgavatest enesemääratlustest on mõned tänini kasutuses, näiteks banaani-vabariik. Inimeste hulgas, kes ei tunne, et nad oleksid päriselt jõudnud normaalsuse kaitsvate müüride taha, peitu vaimse ebakindluse ja häbi eest, mis saab osaks võõrale ja värdjale, on selline vaade väga väärtuslik. Samal ajal on “Kõik on suurepärase”, nagu paljud mälestusteraamatud, oluliseks ajalooliseks tunnismärgiks elust ajastul, millest võib enamasti leida vaid reportaaže poliitilistest kemplustest, kuritegelikest sündmustest või kiiretest reformidest. 1993–1994 on siiski aeg, millest praegu saab juba mõelda sellise veidra, pidetu ja pisut hella võõrustusega, mida Rausingu raamat peegeldab. Ühe poliitmajandusliku süsteemi kollaps materialiseerus toona Ida-Euroopa noorte demokraatiana. Ent ühtlasi tugevdati selle vabanemisprotsessiga Külma sõja teist moonutatud vastust inimeste vajadustele – kapitalismi. 20 aastat hiljem võib vähemalt mõnede märkide põhjal oletada, et sellegi moonutise päevad on loetud – olgugi et niisuguse äratundmise lihaks saamine on alles ees. Selles lävelolemise hetkes tekitavad memuaarid, mis käsitlevad eelmist lõppu, uue algust ja raudse eesriide tagant nii normaalsena tundunud maailma jõudmist, korgeid ootusi.

Tegemist on teosega, mis kirjeldab – ja tekitab – võõrustust. Võõrustus on antropoloogi töövahend, mis heidab eredat valgust liigtuttavlikkuse varju vajunule.

Ometi ei ole see võõristus, millest Rausingu raamat on läbi imbunud, antropoloogi oma. See on võõra võõristus, kes ei taha või ei saa päriselt siseneda maailma, mida ta uurib. Veel enam, see on võõristus keskkonnas, kus samal ajal otsivad kohalikud ise viisi, kuidas võõristada omaenda eilset normaalsust. See ei ole alati nii lihtne – ja Sigrid Rausing tajub ennast katselavana, millel kohalikud testivad, mis normaalses maailmas kuhu kategooriasse kuulub. Ajastus, kus püüeldi mõõdupuude “normaalseks” timmimisele, tuli ennast õpipoisiks tunnistada, mis polnud Eesti ühiskonnal kuigi kerge. Olime olnud Nõukogude Liidu kõige läänelikum, endast heal arvamusel rahvas, kel võimalik viidata hariduse ja ühiskondliku elu pikale, kõrgete organiseerituse näitajatega ajaloole. Suur osa eestlase enesemõtestamisest tiirleb soovi ümber tõestada, et me ei ole provintslilikud, maotud ja haledad, puised ja igavad, ei üksikisikute ega rahvana. Nii lajatab metropolist tulnu hinnang otse selle ülitundliku eneseotsija ebakindluse pihta: täpselt sellisena me uute mõõdupuude järgi paistamegi. “Minu arvates nad tõesti ei teadnud, kuidas läänes käitatakse, ning püüdsid kuidagi meie kultuuriga sarnaneda,” paigutab Rausing meid samale globaalsete hinnangute skaalale (lk 134), millel ülespoole liikumise nimel me viimased 20 aastat – tagajärjetult või tagajärjekalt, oleneb vaataja positsioonist – higistanud oleme. Selliste hinnangutega, mida võiks isegi võrrelda Malinowski kurikuulsas päevikus³ avaldatud väga isiklike ja sapiste arvamustega oma

³ B. Malinowski, A diary in the strict sense of the term. London, 1967.

uuritavate kohta, kui Rausing poleks neid vabatahtlikult ja oma eluajal otse uuritavate ette toonud, panustab Rausing rahvuslikku häbisse ja ebakindlusse, selle higistamise kõrvalproduktidesse.

Normaalsuseotsingud paistavad kõige intensiivsemad materiaalses sfääris ning autori võõristus tollase normaalsuse (või siis normaalsuse-eelsuse) suhtes kõige ilmsem. Ometi tundub, et ehk saanuks asjale pisut enam antropoloogina lähenedes säärast võõristust ohjeldada. Võrdlus kasvõi tänapäevases Lääne kodukaunistuses laialt levima hakanud taaskasutusega – muuhulgas erinevate šampoonipudelite taaskasutusega sisustus- ja tarbeesemetena – võinuks pildile 90ndate alguse kortermajade elukeskkonnast veidi teise rakursi anda. Niisamuti nagu 20 aastat tagasi oli kauni taara installatsioon vannitoanurgas või köögiriulil vihje toimivatele suhetele “väljamaaga”, on selliste objektide kasutus praegu vihje näiteks keskkonnateadlikkusele – ja seeläbi samuti teatud klassikuuluvusele, mille omamoodi avaldus oli ka välismaiste suhete olemasolu vene ajal. Rausingu arvates puudus külas iga sugune püüdlus maist vara suurendada, ja ühetaoline šampoonipudelite väljanäitus, seksioonkapp või raamatuvalik on tema arvates kollektiivse normaalsusetootluse ilming (lk 75–76). Võimalik, et see nii oligi, ehkki materiaalsete eneseväljendusvahendite mitmekesisuse puudumine ei tähenda ilmtingimata materialistliku individualismi puudumist. Ent ühtlasi tundub, et Rausingu võimet vaadeldavat tegelikult mõista pärsib tema suhe vaesusesse.

Vaesus on raamatus peaaegu teise peategelase staatuses. See lausa lummab Rau-

singut. Ent tema hinnang sellele, mis tolle hetke Eestis oli vaesus, lähtub ilmselgelt teisest mõõdupuust kui tollal kohapeal kehtinu. Silgurapetega kausist ja plekkkannus piimast kaevuveeni on tollane tavaline maaelu reaalsus Rausingu silmis “vaikne vaesus” (lk 149), mille kirjeldustest hoovab suutmatust mõista ainelistest väärtustest vähesuse ja hakkamasaamise senist suhet ning muutusi, mis seda suhet tabasid. Lihtsa, tavalise elu patoloogiseerimine oli osa turumajanduslikult “normaalseks” saamise protsessist, ja just see tõstab rikkuse esile mitte ainult majandusliku, vaid ka moraalse eduna. Rausing panustab mitte ainult nüüdseks normatiivsesse kirjeldusse vaesusest, vaid ka idealiseeritud arusaama selle lahendustest, ja teatab, et “Loomulikult ei võinudki nad tollal teada, et vaesus on ajutine” (lk 17). Ühes The Telegraphile antud intervjuus jätkab Rausing seda mõtet, mis riigi ja üksikisikuga toimunud protsessid ühte patta paneb: “See oli minu kogetud karm elu ka nende jaoks uus, ainult et veel karmim, sest neil polnud aimugi, kui kaua võib sellest väljumine aega võtta. Nad tõesti poleks osanud aimatagi, kui ruttu see juhtub, kui hästi Eestil hakkab minema, ja kui kiiresti.”⁴ Paraku – seda nii inimlikust kui puhteaduslikust nurgast vaadates – ei paista ta eristavat, mis selle elu “nende” jaoks nii karmiks tegi: mitte materiaalne vaesus, mille märkidele ta läbivalt viitab ja mis talle küllap väga silma torkab. See on

⁴ M. Brown, Sigrīd Rausing on money, addiction and collective farming. The Telegraph, 10.05.2014. <http://www.telegraph.co.uk/culture/books/authorinterviews/10820277/Sigrīd-Rausing-on-money-addiction-and-collective-farming.html>.

hoopis ootamatult saabunud sotsiaalne vaesus: ühelt poolt inimsuhteid alal hoidvate võrgustike ja struktuuride ülikiire kadu, teisalt inimese sisemise väärtuse ja enesehinnangu sõltuma hakkamine sellest samast materiaalsusest. Ja kui riik ka materiaalselt august välja ronis ning jõudsalt koguprodukti paisutama asus, tuli see tihti endiste kolhoosikeskuste ja seal elavate inimeste kooseluvõime ning maine mandumise arvelt, seejuures määrates nii maaelu tavalised kui uued karmid jooned ühtmoodi teravalt ebanormaalsusse. Kui Rausingu kirjeldus osutab, et tollal veel personaalse vaesuse ja häbi seost ei ole, siis juba 10 aastat hiljem on just aineline puuduse patoloogiseerimise norm kõitnud häbi ja vaesuse tugevasti teineteise külge ja viinud sügavamale, lootusetumale ja – mis nii oluline – põlatud vaesuseni.

Hirmu vaesumise ees ja häbi selle pärast saab uputada erinevatesse teadvuse ja tundlikkuse tuhmistamise viisidesse alkoholist üldise vaimse kuhtumiseni. Rausing leiab end selle keskel ja kirjeldab seda keskkonda kultuuritu, nūri ja mandununa. Nii ei mõistagi ta mitte vaesust, vaid iha kultuursuse järele, mis tekib selles, kes ei ole vastamisi lootusetuse ja enesepõlgusega, kes tunneb end ebamugavalt, teistsugusena nende keskel, kes seda on. Ometi Rausing süiski valutab südant võimaluse pärast mõista vaesust, mõista ebaõiglust ja ebavõrdsust. Antropoloogia ja mälestusteraamat on ehk olnud üheks katseks leida vastuseid sellele, kuidas saab nii, et temal on kõik ja teistel on vaid raasukesed. Ehk on see omamoodi püüdlus indulgentsile. Ent rikka empaatia jõuab vaid vaesuse pealmiste kihtide ja kõige sil-

matorkavamate väljendusteni, mille põhjal teha oletusi süvakihtides toimuva kohta.

Vandana Shiva osutab, et vaesus ei ole inimkonna algolek, millest progressi (või läänemaailma jõudmise) kaudu põgene-da.⁵ Inimesed pudenevad sinna ökoloogi-lisi ja sotsiaalseid süsteeme rahaks tegeva süsteemi edenemise kaudu. Vaesus pole niisiis sissetuleku puudus, vaid ühise, ja-gatava vähesus, sellele juurdepääsu puu-dumine, kui see ühine ressurs on korruga eramaa sildi sissepääsu ette saanud, kui elementaarsed vajadused jäävad rahulda-mata, sest keegi saab ja eelistab nendega raha teha. Rikkur, kes tahab siiralt vae-sust ületada, peab tõsiselt osalema vaesust tootvate, elatusvahendite juurdepääse-mist takistavate süsteemide ehk teisisõnu iseenda privileegide õõnestamises, just rikkuse patoloogiseerimises. Humanisti ja heategija üks peamisi lahendusi on aga vaeseid endale ise lähemale tirida – sel-le asemel et nendele vastu liikuda. Kuni rikkus on almusi jagav, mitte iseennast problematiseeriv, ei kao ebavõrdsus ku-hugi – ükskõik kas rikkur defineerib end omanikuna, kellele on kõik lubatud, või raha hoidjana, kes seda jagades (vaim-selt) rikastub.⁶ Rikkuse rängim koorem on vaatenurk raha keskelt, mis eeldab, et seda on veel rohkem vaja. Enese rikkusest ja kohustustest teadlikel rikastel on vaja-dus end heategelikuna näidata suur, kuid valmisolek tegelikult rikkuse alustaladest lahti ütelda puudub. Suisa vastupidi. Rau-

sing peab inimõigustega seotud ideaalide toetamist muuhulgas oluliseks just selleks, et kindlustada vabaturumajandust. Nii pole süsteemikriitika Rausingu mõtle-mise osaks saanud, isegi kui ta hetkeks on normina aktsepteerinud – tegelikult küll lihtsalt välja kannatanud – lihtsa elu ahikütte ja kuivkäimlaga endises kolhoo-sielamus Euroopa idaservas.

Rausing räägib intervjuus Postimehele: “Kui ma seal olin, nägin tohutut lõhet nende inimeste vahel, kes suudavad ise-enda tegevust ja mõtteid ja suhtumisi ja väärtushinnanguid näha kõrvalt, näha neid teiste riikide kontekstis, ja nende va-hel, kes teavad vaid seda maanurka, kelle elu sisuks on vaid see, kust saada järgmine pudel või millega tasuda selle kuu elektri-arve. Linnainimestel olid kolhoosiinimeste suhtes suured eelarvamused. Ja see erinevus oli tõepoolest suur.”⁷ Vägisi tahaks seda parafraseerida ja pea peale keerata, osutamaks, et tohutu lõhe on praegusel murranguajastul maailma tajumises hoopis ülirikaste (ehk ka ülejäänud 10% rikaste, või laiemalt üldse mugavalt äraelavate) ja ülejäänute vahel. Et just ülejäänud näevad, või vähemalt nende ülejäänute “eksistentsiaalne konditsioon”⁸ võimal-dab näha kõrvalt rikastumisele rajatud ühiskonnasüsteemi täielikku absurdust ja tulevikutust.

Raamatus tõdeb Rausing: “Läänerii-kides on olemas selge seos ühelt poolt inimeste elude ja teiselt poolt kogu rahva

⁵ V. Shiva, *New emperor, old clothes*. The Ecologist, juuli 2005. http://www.theecologist.org/blogs_and_comments/commentators/other_comments/268520/new_emperors_old_clothes.html.

⁶ M. Brown, *Sigrid Rausing on money...*

⁷ U. Eslas, *Külm ja tühjad šampoonipude-lid*. Eesti antropoloogi terava pilgu all. Postimees, 01.12.2013. <http://arvamus.postimees.ee/2616150/kulm-ja-tuhjad-sampooni-pudelid-est-antropoloogi-terava-pilgu-all>.

⁸ M. Brown, *Sigrid Rausing on money...*

kultuuri ja ajaloo vahel. Kui see seos aga satub ohtu, kui lakkavad olemast ajaloo ja kultuuri pakutav tugi ning selle loendamatud kajastused, mille loomine on liberaalsete demokraatiate üks läbivaid tunnusjooni, mureneb inimeste arusaamine iseenda ja oma perekonna, aga ka oma linna ja riigi kohast maailmas” (lk 229–230). Niisugune analüüs ei suuda hinnata adekvaatselt seda, kuivõrd on ühiskonda läbiv arusaamine meie “kohast maailmas” loodud “lääneriikides”. Ja paneb lausa soovima, et raamat kannaks kaanel suurte tähtedega kirjutatud hoiatust: “See ei ole antropoloogia!” – eriala, mis vähemalt viimased 30 aastat on olnud teravalt kriitiline säärase pooliku käsitluse suhtes, kus antropoloogi kodune Lääs uuritava “eksootika” kõrval osadeks võtmata jääb.⁹ Rausing jätkab: “Samamoodi nagu Winstoni “proled”, ei osanud ka nemad küsimustele sidusaid vastuseid anda“ (lk 230) – järjekordne pea klassikaline viga, mida antropoloog uuritavatele antropoloogina lähenedes ei tohiks kunagi teha. Vastused antropoloogi küsimustele pole mingi toimetaja lauale saabuv valmisprodukt, mille väärtuse üle nende sidususe põhjal otsustada.

Mälestusteraamatu kriteeriumid on muidugi hoopis teised kui antropoloogilise uurimuse omad. Siiski tundub, et autor on antropoloogi rangelt piiravatest anonüümsuskriteeriumidest tulenevad eetilised küsimused ennatlikult kõrvale heitnud. Rausing näib arvavat, et meemuaaride sildi all tegutsemine vabastab ta

igasugustest vastavatest kohustustest inimeste ees, kelle ellu ta välitöö ettekäändel on astunud. Kui antropoloogid teeksidki oma tööd nii, et hoolsalt pseudonüümide taha varjatud uurimuse kõrval lubavad endale igasuguste piiranguteta isiklike mälestusteraamatuid, ei saaks ükski uuritav kindel olla, et jutt anonüümsuse tagamisest väljaspool kõige akadeemilisemaid (seega ka kõige piiratumat auditooriumiga) üllitisi vett peab. Küllap on vabastav sellises raamistuses oma kogemusi uuesti läbi töötada. Muidugi, ka antropoloog käitub “väljal” vahel lihtsalt inimesena oma unistuste ja tunnetega, mis, nagu inimsuhted ikka, võivad vahel vastastikust valu põhjustada. Ent just seetõttu, et meie tunded ja suhted teistega on meie tööriistad, peavad nende tööriistade jäljed olema lõpptootes hoolikalt lihvitud. Kui välitöötajana ei suuda vast suurimadki õilishinged jääda läbivalt kahel jalal ringliikuvateks eetilise versta-postideks – siis autorina ei tohi meil olla mingit õigust oma uuritavate kaitsmises kompromisidele minna. Õnneks on Rausing siiski iseenda privileegeritusest pimestatud erand, pealegi oma erialast juba aastaid väga kaugel.

Rausingu raamatust paistab, kui oluline selliste teemade kallal töötamine on terviku taseme seisukohalt. Inimeste elud on kirja pandud veidra tundetusega ja uuritavad – või siis ajutised teekaaslased – tõusevad raamatulehtedelt ebamääraste, pahuralt mõjuvate, külmade või pelglike või siis napakavõitu kõrvaltegelastena. Rausing on ise kahtlemata oma raamatu peategelane, ent mitte niivõrd inimese ja isiksusena, kel on oma minevik, iseloom

⁹ Nt J. Clifford, G. E. Marcus, *Writing culture. The poetics and politics of geography*. Los Angeles, 1986.

ja kontekst, millega ta siia veidrase paika saabub ja sobitub – või ei sobitu –, kuivõrd prisma, mis liigub mööda kahkja valgusega maad ühe aasta vältel ja laseb seda pisut ähmast valgust raamatu lehekülgedelt 20 aastat hiljem lugejateni. Selle prisma suhe vaadeldavatesse on väga ühepoolne, muuhulgas viitab Rausing läbivalt kehvale söögile, millega teda kostitati, ja selle

üksikutele meeldivatele eranditele, mis vägisi paneb küsima, kas ta ise ka vahel majapidamises ja igapäevastes tegevustes osales, kas ta kohalikega suheldes oli vaid diivaniotsal istuv bloknoodiga kuju? Katse privileegidest murtud valgusega murrangulist aega selgitada ei lase uuritavatel inimese kuju võtta ega lugejal tunda end osalisena terviklikus elus.